

Vetenskapsrådet

RESULTATDIALOG 2010

AKTUELL FORSKNING OM UTBILDNING OCH LÄRANDE

RESULTATDIALOG 2010

RESULTATDIALOG 2010

Rapporten kan beställas på www.vr.se

VETENSKAPSRÅDET

Box 1035

101 38 Stockholm

© Vetenskapsrådet

ISSN 1651-7350

ISBN 978-91-7307-184-0

Grafisk Form: Erik Hagbard Couchér, Vetenskapsrådet

Tryck: CM-Gruppen AB, Bromma 2010

FÖRORD

Utbildningsvetenskap är idag ett mång- och tvärvetenskapligt forskningsområde som innesluter alla fakultetsområden samt en rad olika discipliner. Den bredd och de olika perspektiv som finns och som växer fram inom området bidrar genom forskning till kunskap om utbildningssystem, undervisning, lärandeprocesser och kunskapsbildning.

Även i årets redovisning återfinns forskningsresultat från flertalet av de åtta områden som UVK hittills valt att kategorisera inom och som på ett sätt beskriver forskningens bredd:

Utbildningshistoria, Utbildningssystem (forskning om betygs- och urvalssystem, läroplansteori, styrning och ledning, utbildningsekonomi, utbildningspolitik/policy mm.), *Värdefrågor* (t.ex. demokrati, etik- och moralfrågor, pedagogisk filosofi), *Individens – och Gruppens lärande* (forskning om kunskapsutveckling, IKT, pedagogisk psykologi, utvecklingspsykologi, sociologiska studier etc.), *Didaktik* (både allmänna och ämnesspecifika didaktiska frågeställningar inkl. specialpedagogik), *Professioner* (lärares arbete och yrkesidentitet, lärarutbildning, skolledares arbete, karriärval och vägledning etc.) samt *Effektstudier* (forskning om reformers effekter, produktivitet, effektivitet).

Varje år startar mellan 30–40 nya forskningsprojekt och lika många avslutas. Varje projekt pågår mellan 3 och 4 år, vilket gör att cirka 100–140 projekt och forskarskolor är aktiva samtidigt. För att ta del av vilka projekt som pågår, som helt eller delvis finansieras av UVK hänvisas till www.vr.se under rubriken "Forskning vi stödjer". Där finns tematiska sammanställningar av pågående forskning. Under samma rubrik finns även sammanfattningar av de viktigaste forskningsresultaten från de projekt som presenteras vid årets Resultatdialog.

Varje projekt har en huvudansvarig men i flertalet projekt finns en forskningsgrupp eller ett forskningsnätverk med i genomsnitt ca 10 forskare och doktorander involverade. Detta framgår tydligt i flera av årets redovisningar. Denna rapport utgör underlag för konferensen Resultatdialog 2010 med Uppsala universitet som värd.

Utbildningsvetenskapliga kommittén vill med denna redovisning medverka till att dels sprida kunskap om nya forskningsrön dels öka möjligheten för den som är intresserad att kunna via kontaktlänkar nå olika forskare.

Stockholm i september 2010

Sigbrit Franke
Ordförande

Elisabet Nihlfors
Huvudsekreterare

PREFACE

Educational science today is a multi- and interdisciplinary field of research, encompassing all faculty areas and a range of different disciplines. The breadth and the various perspectives that exist and are emerging in this field form a basis for research into educational systems, teaching, learning processes and knowledge formation, giving rise in turn to new and interesting research findings.

This year's report once again features results from most of the eight areas which, in a sense, describe the breadth of the research being undertaken:

History of education, Educational systems (research on grading and selection systems, curriculum theory, governance and management, educational economics, educational policy etc.), *Value issues* (e.g. democracy, ethical and moral issues, philosophy of education), *Individual and Group learning* (research on knowledge development, ICT, educational psychology, developmental psychology, sociological studies etc.), *Didactics* (both general and subject-specific aspects of didactics, including special education), *Professions* (the work and professional identity of teachers, teacher education, the work of school leaders, career choices and guidance etc.), and *Impact studies* (research on the impacts, productivity and effectiveness of reforms).

Every year, between 30 and 40 new research projects are launched and a similar number are completed. As each project is of 3–4 years' duration, some 100–140 projects and doctoral programmes are under way at any one time. For further information (in Swedish) on work in progress, funded or co-funded by the Swedish Research Council's Committee for Educational Sciences, readers are referred to www.vr.se, under the heading *Forskning vi stödjer*, where thematic overviews of current research can be found. Under the same heading, there are also summaries of the key research findings from the projects presented at this year's Results Dialogue.

Each project has a principal investigator, but most involve a research group or network comprising on average around 10 researchers and PhD students. This is made clear by several of this year's reports.

With this report, the Committee for Educational Sciences wishes both to help communicate new research findings and to make it easier for interested readers to come into contact with the different researchers concerned.

Stockholm, September 2010

Sigbrit Franke
Chair

Elisabet Nihlfors
Secretary General

INNEHÅLL

VILLKOR OCH FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR DELAKTIGHET, KOMMUNIKATION OCH LÄRANDE I GYMNASIESKOLAN	10
<i>Ann Ahlberg</i>	
EGET ARBETE	16
”Du ska tänka efter hur mycket du kan göra, så att du hinner göra färdigt” <i>Kerstin Bergqvist</i>	
UTBILDNING, DEMOKRATI OCH KULTUR	22
<i>Ylva Bergström</i>	
TRANSNATIONELLA STRATEGIER INOM DEN HÖGRE UTBILDNINGEN	28
Sveriges förhållande till Frankrike och USA, 1919–2009 <i>Mikael Börjesson</i>	
UTBILDNING SOM MEDBORGERLIG RÄTTIGHET – FÖRÄLDRARÄTT ELLER BARNS RÄTT ELLER...?	34
<i>Tomas Englund</i>	
MARKNADSESTETIK OCH VARDAGSKULTUR I KLASSRUMMET: ETT IDEOLOGISKT DILEMMA?	42
Identitet, dominans och kunskapsbildning i grundskolans musikundervisning <i>Claes Ericsson</i>	
VILKET KEMIINNEHÅLL GÖRS TILLGÄNGLIGT I FINLANDSSVENSKA OCH SVENSKA KLASSRUM?	51
Kemitexter som redskap för naturvetenskapligt lärande <i>Inger Eriksson</i>	
GRÄNSARBETE I HÖGRE UTBILDNING: ”MEN VI FÅR INTE BLI SOM LINKÖPING!”	57
<i>Per-Anders Forstorp</i>	
PROFESSIONELL OCH/ELLER LEGITIMERAD?	63
Didaktiska perspektiv på nya lärares professionella utveckling <i>Christina Gustafsson</i>	
FOLKHÖGSKOLANS PRAKTIKER I FÖRÄNDRING	69
<i>Bernt Gustavsson</i>	

KONSTEN ATT LYCKAS SOM KONSTNÄR.....	74
Socialt ursprung, kön, utbildning och karriär, 1938–2008	
<i>Martin Gustavsson</i>	
ATT GE OCH TA KRITIK.....	80
Studier av kritikgenomgångar i arkitektutbildning	
<i>Jonas Ivarsson</i>	
SAMTAL PÅ VÅRDUTBILDNINGAR I HYBRIDA KONTEXTER.....	86
Tvåspråkighet som resurs i studenters socialiseringsprocess	
i flerspråkiga utbildningsmiljöer	
<i>Gunilla Jansson</i>	
ATT BLI "MATTEMÄNNISKA".....	93
Matematiska undervisningspraktiker, skolklimat, identitet och kön	
i förskola och skola	
<i>Inge Johansson</i>	
HUR MOBBNING BLEV ETT SAMHÄLLSPROBLEM.....	99
Om synsätt på barns kamratliv under efterkrigstiden	
<i>Anna Larsson</i>	
FRAMTIDENS UTBILDNINGSHISTORIA.....	105
<i>Ulf Lundgren</i>	
LÄRANDE I UNDERVISNING.....	110
<i>Cathrin Martin</i>	
ÄR ELEVEN ORSAK TILL SINA EGNA SVÅRIGHETER I SKOLAN?.....	115
Om "I demokratins marginaler – ett projekt om barn i problematiska skolsituationer"	
<i>Claes Nilholm</i>	
YRKESUTBILDNING I DEMOKRATINS NAMN.....	122
Folkhögskolans yrkesinriktade utbildningar 1868–2009	
<i>Anders Nilsson</i>	
GRUNDLAG, MULTIKULTURELLT SAMHÄLLE OCH SKOLANS VÄRDEGRUND.....	127
Studier rörande implementeringen av lag och rättsvärden i skolans	
styrdokument och skolans praktik	
<i>Rolf Nygren</i>	

UTBILDNINGSKONTRAKT OCH AKADEMISKA YRKESUTBILDNINGAR VID ETT NYTT UNIVERSITET	136
<i>Gunnar Olofsson</i>	
DET ANDRA STEGET: LÄRARES FORSKNINGRESULTAT SOM GEMENSAM RESURS	143
<i>Ulla Runesson</i>	
MUSEET, UTSTÄLLNINGEN, BESÖKAREN. MENINGSSKAPANDE PÅ EN NY ARENA FÖR LÄRANDE OCH KOMMUNIKATION	149
<i>Staffan Selander</i>	
OMVÄRLDEN OCH SKOLAN	156
Ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om ungdomars lärande och mötet mellan den lokala kulturen och skolan i mångkulturella förorter	
<i>Ove Sernhede</i>	
INFORMATION, KUNSKAP OCH VERIFIERBARA STÅNDPUNKTER I EN DIGITAL TID: ATT LÄRA OM VÄXTHUSEFFEKTEN	163
<i>Roger Säljö</i>	
VISUALISERING AV NATURVETENSKAP I LÄRANDE MED FOKUS PÅ REPRESENTATIONER INOM MOLEKYLÄR LIVSVETENSKAP	169
<i>Lena Tibell</i>	
MER MARKNAD OCH MER POLITIK	180
Framväxten av nya former för styrning och reglering av europeisk högre utbildning och forskning	
<i>Linda Wedlin</i>	
ARTIKELSAMMANFATTNING	186

VILLKOR OCH FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR DELAKTIGHET, KOMMUNIKATION OCH LÄRANDE I GYMNASIESKOLAN

Ann Ahlberg, *Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet*
Gunvie Möllås, *Högskolan för lärande och kommunikation, Högskolan i Jönköping*
Elisabeth Nordevall, *Högskolan för lärande och kommunikation, Högskolan i Jönköping*

En gymnasieskola för alla elever

I det svenska samhället går de flesta barn och ungdomar i skolan under hela sin uppväxttid och så gott som alla grundskolans elever (ca 99%) påbörjar studier i gymnasieskolan. Detta leder till att den frivilliga skolformen, i likhet med det obligatoriska skolväsendet, ställs inför uppgiften att möta hela variationen av elevers behov och förutsättningar. Alltför många gymnasieelever når idag inte fram till ett slutbetyg och grundläggande behörighet för vidare studier (Skolverket, 2009). Elever byter program eller hoppar av från utbildningen (Skolverket, 2008b; 2009). Gymnasieskolan har således en rad hinder att forcera för att nå målet om att vara en skola som inkluderar *alla* elever. Utvecklingsarbete och forskning om särskilt stöd i gymnasieskolan är eftersatt (Skolverket, 2008a). Det saknas kunskap om orsakerna till de otillfredsställande resultaten, såväl som kunskap om det stöd som ger resultat. Det är samhällets angelägenhet att gymnasieskolan fungerar som en skolform för alla ungdomar. Inte enbart med tanke på elevernas skolsituation, utan också för att skolmiljön kan vara avgörande för deras kommande livssituation.

Att studera kommunikation och samspel

Det genomförda projektets övergripande syfte var att skapa kunskap om processer i gymnasieskolan som verkar i riktning mot inkludering respektive exkludering av eleverna (Möllås & Ahlberg, 2010). Projektets mål var att kartlägga och beskriva hur kommunikation och samspel mellan skolans olika aktörer skapar villkor för elevers delaktighet och lärande. Forskningsarbetet har fokuserat gymnasieskolans dagliga arbete, där de verksamma interagerar och kommunicerar i en mängd olika möten och sammanhang som

står i förbindelse med varandra i komplicerade nätverk. I projektet har även genomförts fallstudier av ett antal elever och av en specifik grupp lärare utifrån deras uppdrag som klassföreståndare/mentorer. Forskningen har en longitudinell karaktär och den etnografiska forskningsansatsen har använts för att beskriva, analysera och tolka sammanhang och processer. Olika dattainsamlingsmetoder har använts såsom observationer, intervjuer och analyser av dokument.

En samtidighet i studiet av individer och strukturer

En teoretisk utgångspunkt i projektet har varit det kommunikativa relationsinriktade perspektivet, KoRP (se t ex Ahlberg, 2001; Ahlberg, Klasson & Nordevall, 2002; Alexandersson, 2009; Jakobsson, 2002; Nordevall, Möllås & Ahlberg, 2009), vilket är nära kopplat till sociokulturell teoribildning (Säljö, 2000). Inom KoRP ses delaktighet, kommunikation och lärande som en sammanflätad triad. Det innebär att de har en intern relation, vilken t ex kan ta sig uttryck i att om en elevs delaktighet i en situation förändras, så påverkas även kommunikationen med och om eleven samt lärandet. Centralt inom KoRP är studiet av kommunikativa kontexter, definierade som de språkliga och sociala sammanhang som bär upp och formar institutionella verksamheter. *Samtidigt* med studiet av dessa sammanhang är forskningsintresset riktat mot hur enskilda individer interagerar, skapar mening, erfår och förstår sin situation. Projektet har därför förenat ett individperspektiv med ett strukturellt perspektiv genom att sambanden mellan skolan som samhällelig institution, den sociala praktiken och den enskildes behov och förutsättningar har studerats.

”Detta ideliga mötande” – en studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik

I studiet av gymnasieskolans sociala praktik (Möllås, 2009) har ingått två yrkesorienterade program vid två olika gymnasieskolor. Under drygt tre års tid har elva fallstudieelever följts från grundskolans överlämning fram till avslutad skolgång. I florin av kommunikativa kontexter framstår vissa som särskilt betydelsefulla för att eleven ska lyckas med sin utbildning. Det gäller främst de formella och informella sammanhang inom vilka samtalen sker i närvaro av eleven, men där elevens delaktighet blir till något mera än bara ett deltagande. Att vara delaktig i en kamratgemenskap och att vara reellt delaktig i sin egen lärandeprocess är avgörande. För det sistnämnda krävs ett fungerande samspel och kommunikation med undervisande lärare och inte minst klassföreståndare/mentor.

Möjligheter till meningsskapande och upprätthållande av motivationen är grundläggande för elevens delaktighet. När en skola hänvisar till elevens eget ansvarstagande genom större frihet och krav som inte motsvarar individens eller gruppens förmåga, reduceras elevernas möjlighet till delaktighet och lärande. Eleven saknar helt enkelt de verktyg som krävs för att kunna strukturera och organisera arbetet och det dagliga livet. När kurser börjar släpa efter, studieresultaten sjunker, frånvaron tilltar och eleven hamnar utanför gemenskapen underhålls exkluderingsprocesser av en alltför lång väntan på åtgärder.

Åtgärder som tillämpas är ofta individriktade, men forskningsresultaten visar att det är nödvändigt att ta hänsyn till olika nivåer för att skapa bättre villkor och förutsättningar för delaktighet och lärande. Analysen av samspel och handlingar som äger rum inom olika kommunikativa kontexter visar att det som sker i dessa sammanhang inte alltid gagnar eleven. Mycket av skolaktörens energi åtgår för att upprätthålla positioner och en rad verktyg blir inte alltid de hjälpmedel som de förväntas vara, utan kan tvärtom få en hindrande och segregeringseffekt. Hit hör språket, dokument, tidscheman, betyg, och prov men också själva organiseringen av verksamhetens olika delar och institutionella villkor kan begränsa aktörers handlande.

Resultaten ger även exempel på stödåtgärder som verkar i riktning mot inkludering men där förutsättningen är elevens delaktighet, en fungerande kommunikation och kontinuerlig uppföljning av genuint intresserade lärare/klassföreståndare. En delegering av uppdrag till olika aktörer gör att eleven riskerar att hamna i "hålrummen" mellan olika kommunikativa kontexter och helhetsperspektivet på elevens skolsituation går förlorad när överbryggande förbindelselänkar saknas. När kommunikationen *om* en elev övergår till att i större omfattning handla *om* samtal *med* eleven, tenderar dock behovet av mängden kommunikativa kontexter att minska. En del blir överflödiga, andra kommer till användning på ett effektivare sätt genom att olika yrkesprofessioners kompetenser bättre tillvaratas genom samordning och införlivas i ett större helhetstänkande kring eleven. Elevens egen delaktighet spelar därmed en nyckelroll för fortsatt framgång, lärande och utveckling.

Läraren som mentor – ett kvalificerat yrkes- och ledarskapsuppdrag

I projektet som beskrivs har även ett särskilt fokus riktats mot klassföreståndares/mentorers uppdrag (Nordevall, 2010). Syftet var att beskriva och analysera mentorers språkliga och sociala handlingar *om* och *med* sina ansvarselever. Under ett års tid har fyra lärare resresenterande både kärn- och karaktärsämnen vid två yrkesförberedande program, samt deras fyra klasser

och ett urval av nio fallel elever följts. Intresset har riktats mot att fånga mentorerens betydelse för elevers delaktighet och lärande. Resultatet återspeglar därmed ett specifikt urval av lärare som samspelar med sina ansvarselever.

Lärarens uppdrag som mentor visar sig vara mångfacetterat och komplext och erbjuder en stor potential för handlande. Vanligtvis förknippas uppdraget med att mentorn har ansvaret för en klass och det administrativa arbetet runt denna. Resultaten visar dock att uppdraget, speciellt för de elever som behöver någon form av särskilt stöd, innebär något mer än att vara klassens representant i skolan och ha hand om elevernas och föräldrarnas kontakt med skolan.

Utifrån den kunskap mentorerna erhåller från sitt arbete med sina elever och kollegor strävar de aktivt efter att förbättra och utveckla såväl elevernas lärandesituation pedagogiskt och socialt som klassens handlingsutrymme för lärande. Samtidigt som mentorerna bedriver undervisning enligt sitt schema bevakar de och stödjer sina ansvarselevers hela skolgång och utveckling i de övriga ämnena. De mentorer som deltar i projektet fungerar både som samarbetspartners och i förlängningen som ledare för elevernas och den specifika klassens dagliga arbete. De arbetar utifrån ett inkluderande förhållningssätt som bland annat innebär att de söker samordna och länka in andra kompetenser som behövs. Det som eventuellt är problematiskt för eleven lämnas inte över och bort till någon annan, utan hanteras inom av den krets man tillsammans utser och arbetar inom. De studerade lärarna uppvisar i utformningen av sitt uppdrag som mentorer ett kvalificerat ledarskap för ansvarselevernas och klassens lärande.

Forskningens implikationer för gymnasieskolans verksamhet

I det genomförda projektet framkommer att mentorn kan bli en överbryggande länk mellan gymnasieskolans olika kommunikativa kontexter. Mentorerna framträder även som medarbetare till eleverna i deras vardagliga skolarbete, genom att de tar del i elevernas ansvar för studierna. Därmed tränas eleverna successivt i att delta i, utveckla och ta ansvar för sitt lärande. Forskningsprojektet pekar dock på att det föreligger ett behov av självkritisk granskning där skolan nagelfar sin organisering av verksamheten, det vill säga vad tiden används till och hur samverkan sker inom och mellan kontexter. Den rutinmässighet som till vissa delar kännetecknar den dagliga praktiken måste i större utsträckning blottläggas av aktörerna, för att arbetsinsatserna därigenom ska kunna värderas i förhållande till vad de genererar. Det behövs en kontinuerlig uppföljning och interaktion mellan elev och lärare, inte minst med ansvarig mentor. Samspelet kräver *lärarens reella engagemang, kompetens samt tid och utrymme inom lärarprofessionen och skolan*

som organisation. Därmed handlar det om organisering av den praktiska verksamheten och lärares yrkeskompetens där betydligt fler kompetenser utöver ämnesteoretiska kunskaper behövs för att leda elever mot uppställda mål. Samverkan med föräldrar är enligt resultaten också en viktig komponent och mot bakgrund av detta bör det uppmärksammas att skolans initiativtagande sjunker med elevernas ålder. Skolans aktörer måste tränas i att öppna upp kommunikationen med elever och föräldrar som inte förfogar över de resurser som skolan vanligtvis förutsätter. Individinriktade insatser är nödvändiga, men inte tillräckliga. Behovet av specifikt individuella åtgärder för många elever minskar om förändringar samtidigt sker i skolornas sätt att organisera verksamheten, undervisningens innehåll och genomförande samt om eleverna befinner sig i en gemenskap där de känner tillhörighet och delaktighet.

Referenser

- Ahlberg, A. (2001). *Lärande och delaktighet*. Lund: Studentlitteratur.
- Ahlberg, A. *Det kommunikativa relationsinriktade perspektivet (KoRP) – ett bidrag till specialpedagogisk teoriutveckling*. Göteborgs universitet, Utbildningsvetenskapliga fakulteten. (forthcoming)
- Ahlberg, A., Möllås, G., & Nordevall, E. *Inclusive and Exclusive Practices in Upper Secondary School from the Communicative Relational Perspective, CoRP*. (forthcoming)
- Ahlberg, A., Klasson, J.-Å., & Nordevall, E. (2002). *Reflekterande samtal för pedagogisk utveckling*. (Insikt 2002:2). Jönköping: Högskolan för Lärande och Kommunikation, Högskolan i Jönköping.
- Alexandersson, U. (2009). Situation för samspel. En studie om en elevs delaktighet i skolarbetet. I A. Ahlberg (Red.), *Specialpedagogisk forskning. En mångfasetterad utmaning* (ss 111-131). Lund: Studentlitteratur.
- Jakobsson, I.-L. (2002). *Diagnos i skolan. En studie av skolsituationer för elever med syndromdiagnos*. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik.
- Möllås, G. (2009). *"Detta ideliga mötande" – En studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik*. Doktorsavhandling, Högskolan för lärande och kommunikation, Högskolan i Jönköping.
- Möllås, G., & Ahlberg, A. (2010). *Inclusive and Exclusive Practices in Upper Secondary School in Sweden*. Paper to be presented at AARE International Research in Education Conference in Melbourne, Australia.
- Nordevall, E. (2010). *Gymnasieläraren som mentor. En etnografisk studie av fyra mentorer och deras ansvarselever*. Doktorsavhandling (manus), Högskolan för lärande och kommunikation, Högskolan i Jönköping.

- Nordevall, E., Möllås, G., & Ahlberg, A. (2009). Läraren som mentor i en skola för alla. I A. Ahlberg (Red.), *Specialpedagogisk forskning. En mångfasetterad utmaning* (ss 167-183). Lund: Studentlitteratur.
- Skolverket. (2008a). *Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan. En kunskapssammanställning*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket. (2008b). *Studieresultat i gymnasieskolan – en statistisk beskrivning av ofullständiga gymnasiestudier*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket. (2009). *Skolverkets lägesbedömning 2009. Förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning*. Stockholm: Fritzes.
- Säljö, R. (2000). *Lärande i praktiken. Ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Prisma.

EGET ARBETE

”Du ska tänka efter hur mycket du kan göra, så att du hinner göra färdigt”

Kerstin Bergqvist, *Linköpings universitet*

Sammanfattning

”Eget arbete” i år 1-2 studerades med hjälp av observationer, intervjuer och inspelade samtal, med avsikt att belysa vad som betraktas som kunskap och lärande. Medvetenhet om vad man klarar av, effektiv användning av tiden och förmåga att hinna bli färdig med så mycket som möjligt, var mått på framgång. Resultaten illustrerar en intim och reflexiv koppling mellan klassrumsmiljö och det sätt som det dagliga arbetet organiserades på, och vad som räknas som kunskap och lärande.

Vilken bild av skolarbete framträder om man ser till vad elever och lärare gör och säger i det dagliga arbetet i klassrummet? Det är ett grundläggande intresse bakom projektet *”Eget arbete. En spegling av kunskapens karaktär i omvandling”*, vars syfte var att bidra till kunskapen om skolarbetets konkreta innehåll och organisering. En utgångspunkt i projektet är att undervisning och lärande är kommunikativa praktiker. Genom att delta blir elever delaktiga i särskilda sätt att tala, tänka och vara (Mercer, 2000, 2004; Hicks, 1996). En annan utgångspunkt är att sådant som syn på barns utveckling, pedagogisk miljö, aktiviteter, material och talet om allt detta, är intimt förknippat med vad som uppfattas som kunskap och lärande (Foucault, 1982; Walkerdine, 1998). Klassrum från tidigare epoker, med inredning avsedd för stillasittande och lyssnande, skapade vissa föreställningar. Vilka skapar ”eget arbete”?

Förändrade villkor för undervisning och lärande

Skolans innehåll och arbetssätt, liksom uppfattningar om vad som är viktigt att lära sig, förändras i takt med att samhället förändras. Samtidigt bär skolan med sig spår av tidigare traditioner. I ett modernt, komplext och mångkulturellt samhälle, med snabbt ökande informationsflöde, där individens ansvar och självbestämmande betonas, blir det allt svårare att avgöra vilket

innehåll skolan ska förmedla. Tillsammans med mindre av central styrning, ökad lokal valfrihet och flexibel tidsanvändning har detta bidragit till att villkoren för elevers och lärares arbete förändrats påtagligt. Individuellt arbete med beteckningar som uttrycker elevens ansvarstagande och egna val har vunnit terräng under senare årtionden. Undervisning som kallas " eget arbete", " eget lärande", " ansvarsarbete", " egen studietid", " egen planering", m.m. har fått stor spridning på skolans alla stadier (Alm, 2003; Österlind, 2005; Hensvold, 2006). Vad framstår som viktigt innehåll, om man ser till vad elever och lärare gör och säger i undervisning kallad " eget arbete"? Vad gör att elever uppfattas som duktiga eller svaga, mogna eller omogna?

Metod och material

En av de studier som gjordes inom projektet genomfördes som ett fältarbete i en liten skola där tre klasser med vardera tjugo elever i år 1-2 följdes när de hade " eget arbete". Material samlades in i form av fältanteckningar från observationer, inspelade samtal mellan lärare och enskilda elever om elevernas arbete, och intervjuer med lärare och elever. Dessutom studerades elevernas planeringsböcker.

Den pedagogiska miljön

De tre klassrummen hade identisk möblering med höga bord och stolar placerade i grupper och tillhörande hurtsar för arbetsböcker och pärmar. Väggarna var klädda med alster från temaarbeten och diverse anslag som beskrev uppgifter och arbetsrutiner. Miljön inbjöd eleverna till att röra sig fritt i klassrummet och välja bland en mängd material som fanns tillgängligt på bord och i hyllor. Vid borden arbetade eleverna enskilt med sina planeringar medan gemensamma aktiviteter genomfördes på en rund matta, kallad " ringen", något som eleverna fick veta första skoldagen: " När du lyssnar sitter du i ringen. När du arbetar sitter du vid bordet." På mattan berättade elever och lyssnade på varandra. Här beskrevs uppgifter och gavs information om kommande aktiviteter. Elever instruerades, fick beröm eller tillrättvisningar. Ett återkommande inslag var kontroll av föräldrars underskrift i elevens planeringsbok, där eleven skrivit vad han eller hon gjort eller lärt under veckan. Att en elev tagit hem boken, visat föräldrar, fått underskrift och tagit med sig boken tillbaka till skolan för att visa läraren, sågs som ett konkret och otvetydigt uttryck för ansvarstagande. Den som glömt klandrades: " Det är ditt fredagsjobb, ditt ansvar. Det är inte jag, inte din mamma. Det är **du** som är ansvarig. Det är **ditt** arbete att komma ihåg". Mattan var en plats för gemensamt arbete. Ändå verkade det inte som det som skedde där

betraktades som riktigt arbete i likhet med den egna planeringen. Aktiviteten kunde avslutas med att läraren sa: "Nä, nu är det dags att gå och arbeta", eller att någon elev frågade "När ska vi börja jobba?" "Får vi gå och jobba nu?"

"Eget arbete"

Under "eget arbete" var aktiviteter utspridda i klassrummet. Många elever arbetade koncentrerat med sin planering och prickade av uppgifter efterhand som de blev färdiga. Eleverna bedömdes som "duktiga på att planera och bra på att hinna med och få mycket gjort". En del hämtade eller ställde tillbaka material, andra vandrade runt, till synes sökande efter något att göra, stannade upp vid olika bord och pratade med kamrater. Någon visade upp något för läraren, andra bad om hjälp. Elevernas varierande uppgifter, behov och anpassning ställde stora krav på lärarens uppmärksamhet och beredskap att lyssna, hjälpa och korrigera. Mycket av det eleverna gjorde, som att röra sig runt i klassrummet, samtala med kamrater eller byta uppgift på eget initiativ, skulle i mer traditionell undervisning utan tvekan ha betraktats som avvikande. I den här typen av verksamhet var det just sådana aktiviteter som förväntades. Men, de kunde inte utföras hur som helst. Elever som vandrade runt för ofta, tog alltför många kontakter med kamrater och bytte uppgift planlöst utan att göra färdigt, blev även i den här miljön betraktade som problematiska eller omogna.

Eleverna planerade sitt arbete för en eller två veckor i taget med stöd av läraren. I sina planeringsböcker noterade de så kallade "måste-uppgifter" och till dem lämpligt material inom områdena: läsa, skriva, räkna, "social träning" och kategorin "övrigt". Eleverna blev regelbundet tillsagda att de måste tänka efter hur många uppgifter eller sidor i en viss bok de kunde hinna med. De råddes att inte planera mer än de kunde göra färdigt, att börja med de mest krävande uppgifterna, att arbeta koncentrerat och använda tiden väl. Så här kunde det låta när läraren stannade upp vid en elev under planeringen:

Läraren	(läser i elevens planeringsbok) Fem P-kort (räkna), vår-dikt (skriva), fem rutor mattedrake (räkna), tre gula huset (skriva), en halvtimmesläxa. Vad väljer du från mattehyllan?
Eric	100-spel.
Läraren	Och i matteboken?
Eric	Sidan 48 till 50.
Läraren	Det betyder mycket arbete. Klarar du av det?
Eric	Mm.

Eleverna lärde sig tidigt vad de hade att välja bland, vad undervisningsmaterial kallades och vad övningar avsåg träna. De var snart förtrogna med termer, begrepp och beteckningar också på en rad egna arbetsböcker, som till exempel "faktabok", "finbok", "händelsebok" och "tankebok", var och en avsedd för särskilda aktiviteter. Eleverna påmindes regelbundet om vikten av att hinna med och göra färdigt. Arbete talades om som att göra något med ett speciellt material och hur mycket, hur många avsnitt, hur många sidor eleven kunde hinna. På samma sätt beskrev eleverna vad de gjort eller lärt under veckan i korta meddelanden hem till föräldrarna: "Vi har haft skrivning. Jag hann nästan skriva en hel sida."; "Vi har jobbat med faktaboken. Jag hann mycket."; "Jag har gjort hela min planering den här veckan."; "Jag har hunnit två p-kort och tre gula huset".

Under "eget arbete" gick lärarna vanligen runt bland borden, tittade i elevernas planeringsböcker och pratade med dem en och en om vad de hade planerat. Lärarna uppmuntrade och manade eleverna att tänka efter hur mycket de klarade av att göra och, om möjligt, att försöka göra mer: "Hur många kort har du tid att göra?" "Hinner du göra fler?" "Hur många sidor har du kvar?" "Hur långt har du kommit?" "Hur lång tid tar det att göra färdigt?" "Du kan välja att göra flera kort, så tänk på hur många du tror att du kan klara av att göra färdigt."

Läraren	Tror du att du klarar av att göra det här på en vecka?
Brita	Kanske.
Läraren	Det tror jag. Hur många gjorde du första veckan?
Brita	"Handstil", två gånger "läsa", "mattedraken" och "tänk kreativt" (övning).
Läraren	Och du är klar med "finboken" (skriva) också?
Brita	Mm.
Läraren	Så du är klar med fyra uppgifter redan?
Brita	Mm.
Läraren	Då tror jag säkert att du kan göra färdigt två till.

Att bli färdig inom avsatt tid var ett viktigt uttryck för ansvarstagande. Den som tog det ansvaret ansågs "duktig" och "mogen" för den här typen av arbete. Uppgifter skulle inte lämnas ofärdiga. "Man måste hinna med saker. Och man ska helst bli färdig", sa Brita när hon berättade om sin planering. Det hände också att viss tid ägnades speciellt åt uppgiften att göra färdigt.

- Läraren** Idag ska vi arbeta med att göra färdigt saker. Jag vill att ni kollar. Hur ligger jag till? Vad kan jag göra mer?
- Josef** Göra färdigt.
- Läraren** Exakt. Man gör färdigt. Du måste använda tiden till arbete så att du gör färdigt saker.

Utöver att slutförda uppgifter skulle redovisas i planeringsboken, skulle vissa också prickas av på därför avsedda illustrerade formulär. På ett av dessa noterade eleven vilka sidor i boken i matematik han eller hon avsåg göra och markerade när de var färdiga. På ett annat angav eleven antal lästa sidor i en självvald "låd bok". Formulären blev, utöver planeringsboken, ännu ett redskap för dokumentation och kontroll av utfört arbete, samtidigt som de blev tillfällen för eleven att visa ansvarstagande. Samtidigt genererades mer papper att hantera för såväl lärare som elever.

En viktig föreställning i den här typen av undervisning är den om elevens möjlighet att påverka innehållet, något som konkretiserades i vad som kallades " eget val". "Eget val" var en uppgift, eller uppgifter, som kunde väljas av eleven om det fanns tid över när alla "måste-uppgifter" var klara: "Så har du ' eget val'. Vad vill du göra där? Har du någonting du behöver göra färdigt? Du ska tänka vad vill jag göra färdigt? Vad är det jag behöver träna på? Tänk på vad du väljer så att du utvecklas så mycket som möjligt." Trots benämningen " eget val" var det uppenbart att eleven inte kunde välja vad som helst som han eller hon önskade göra. "Eget val" innebar att eleven skulle reflektera över sitt eget arbete och komma fram till vad som behövde göras. Det skulle vara något inom ordinarie skolarbete som eleven, ur skolans perspektiv, behövde träna på med hänsyn till sin egen utveckling. Vad det kunde vara måste eleven själv lära sig genomskåda.

Några reflektioner

Lärarna var omtalat skickliga. De hade lång erfarenhet av " eget arbete" och hade utvecklat en genomtänkt modell för undervisningen. Eleverna uppskattade arbetssättet, mest för att de, som de sa, kunde välja när och hur länge de skulle hålla på med en uppgift. "Duktiga" elever talades om som "bra på att ta ansvar och planera" och "medvetna om hur mycket de kunde klara av". De använde tiden effektivt och blev färdiga med mycket. Den som hade svårt att koncentrera sig på arbetet och ofta "höll på med annat" betraktades som "omogen". Trots tydlig och välordnad verksamhet, med gott om hjälp och stöd från lärare, var det uppenbart att många spelregler förblev otydliga för en del av eleverna. Det var som om de förstod aktiviteter på radikalt olika sätt. För en del verkade uppgifter fungera som led i egen

tillfredsställelse och framgång. För andra innebar arbetet uppgifter ”i sig”, som måste göras och prickas av.

När elever gjort färdigt uppgifter med varierande material, prickades dessa av och redovisades, av såväl elever som lärare, i planeringsböcker, på speciella formulär, i portfolio, på kort eller scheman, en dokumentation som var ett led i institutionens krav på kontroll. På detta sätt omvandlades kunskap till beståndsdelar i övningar och avsnitt i läroböcker som var möjliga att ange som poster i en bokföring. Dessa beståndsdelar kom att motsvara hur kunskap och lärande talades om och vad eleverna menade att de hade gjort och lärt. Det illustrerar den intima och reflexiva kopplingen mellan klassrumsmiljö och det sätt som det dagliga arbetet organiserades på, och vad som räknas som kunskap och lärande.

Referenser

- Alm, F. (2003). Skolämnen och alternativen. Schemat som indikator på vad som händer i skolor utan timplan. LiU-PEK-R-236, Linköping: Linköpings universitet.
- Foucault, M. (1982). *The archaeology of knowledge*. New York, NY: Pantheon Books.
- Hensvold, I. (2006). Elevaktiva arbetsmodeller och lärande i grundskolan, *Forskning i fokus*, nr 30. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Hicks, D. (Ed.) (1996). *Discourse, learning and schooling*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Mercer, N. (2000). *Words and Minds. How we use language to think together*. London: Routledge.
- Mercer, N. (2004). Sociocultural discourse analysis: analysing classroom talk as a social mode of thinking. *Journal of Applied Linguistics*, Vol 12, pp. 137-168.
- Walkerdine (1998). Developmental psychology and the child-centred pedagogy: the insertion of Piaget into early education. In J. Henriques, et al (Eds.), *Changing the subject* (pp. 153-202). London: Routledge. (Original published in 1984)
- Österlind, E. (Red.). (2005). *Eget arbete – en kameleont i klassrummet* [Independent work – a chameleon in the classroom]. Lund: Studentlitteratur.

UTBILDNING, DEMOKRATI OCH KULTUR

Ylva Bergström, *Institutionen för humaniora, utbildning och samhällsvetenskap, Örebro universitet*

Utbildning, demokrati och kultur. Skilda sätt att se på politik, etik och moral är ett projekt inom ramen för en forskarassistenttjänst i pedagogik, finansierat av Vetenskapsrådet, Utbildningsvetenskapliga kommittén. Det övergripande syftet har varit att analysera förutsättningar för politisk socialisation dels genom att ta utgångspunkt i nyare demokratiforskning och teoretiskt analysera demokratins kulturella villkor, dels genom att analysera hur gymnasieungdomar i olika utbildningsmiljöer tolkar och med olika social och kulturell bakgrund värderar politik, etik och moral.

Bakgrund

Det finns en utbredd oro över att medborgare bryr sig i allt mindre utsträckning om samhällsfrågor och politik. Oron handlar inte minst om att det främst tycks vara ungdomar som vänder politiken och samhällsengagemanget ryggen (Peterson m fl. 1998, Ekman & Todosijevic 2003, Zackariasson 2006, SOU 2007:84). I motsats till denna bild som illustrerar den "försvunna" medborgaren pekar statsvetarna Michel Micheletti och Dietlind Stolle (2004) på att ungas politiska deltagande tagit andra vägar, utvecklat nya former och finns på andra arenor än den traditionella politiska arenan. De pekar på en relativt utbredd politisk konsumtion bland unga människor. Just politisk konsumtion lyfts fram som det unga medborgarskapets samhällsengagemang. Även statsvetaren Erik Amnå (2008) betonar att det medborgerliga engagemanget inte försämrats men väl förändrats och talar om en "jourhavande medborgare" som står stand-by, engagerad i enskilda frågor och i beredskap att rycka in.

Utgångspunkten för denna studie har varit att synliggöra grundläggande demokratiteoretiska antaganden och analysera vad unga medborgare värderar som förutsättningar för demokrati. Med kulturbegreppet ville jag koppla demokrati till seder, vanor, övertygelser, identiteter och traditioner som skapar förutsättningar för människors sätt att orientera sig och handla, som också förväntas svara mot en politiskt ordnad demokrati. Det handlar om en empirisk analys av hur gymnasieelever med olika bakgrund, på olika skolor och olika gymnasieprogram tolkar och värdera politik, etik och moral. Det

handlar också om att kritiskt pröva centrala antagande hos normativa demokratiteorier. Den empiriska delstudien omfattar 15 intervjuer och 1300 enkäter som jag genomfört och samlat in i Uppsalas kommunala gymnasieskolor och gymnasieskolorna i Västerbergslagens utbildnings centrum i samarbete med forskningsgruppen *Utbildning och kultursociologi* (SEC) vid institutionen för utbildning, kultur och medier vid Uppsala universitet.

En sociologisk kontextualisering av demokrati praktiker

Betraktad från dagens utkikspunkt visar efterkrigstiden en slående utveckling, där kultur och erkännande inte bara utmanat klass och ekonomisk omfördelning som utgångspunkter utan blivit den alternativa grammatiken för att tolka och förstå rättvisa och demokrati och vilka föreställningar om jämlikhet och olikheter som är värda att bevara. Inte minst det politiska deltagandets förutsättningar och villkor har relaterats till kulturella rättigheter. Will Kymlicka har bland annat utvecklat en teori om det mångkulturella medborgarskapet (Kymlicka 1998, jfr Carens 2000). Den komunitära moral- och politisk-filosofiska kritiken av universalism pekar på att och hur moraliska överväganden och demokratiska ställningstagande är inbäddade i lokala praktiker (jfr Carens 2000, Forst 2002). 'Kontext' förstås och problematiseras här i termer av kulturella skillnader, där etniska och religiösa olikheter står i förgrunden. Filosofen Nancy Fraser (2003) pekar på att vi riskerar att försumma den politiska ekonomin och att den identitetspolitiska fokuseringen på kulturella olikheter skymt blicken för social och ekonomisk (o)jämlikhet. "Kontextualisterna" är emellertid oförmögna att göra rättvisa åt olika sociala gruppers socioekonomiska positioner, utbildningsbakgrund och språkliga förmågor. Genom att ta utgångspunkt i sociologens Pierre Bourdieus (1984, 1992, 2000) kritik och sociologiska radikaliserings av moralfilosofin och den politiska teorins kontextualism har denna studie inte bara kunna belysa att unga människor förhåller sig till politik och samhällsfrågor på olika sätt, där själva engagemanget varierar med socialt ursprung, kön och region. Hur ungdomar förhåller sig till samhällsengagemang, inte minst deras sätt att artikulera politiskt intresse och deras berättelser om samhällsengagemang visar också stora variationer. Bourdieu (2000) blottlägger hur teoretiskt tänkande döljer ett antal särskilda sociala förutsättningar; det är förutsättningar relaterade till sociala positioner (socialt ursprung, kön, etnisk tillhörighet); det är förutsättningar relaterade till ett specifikt fälts logik och olika positioner inom detta fält; det är också förutsättningar relaterade till villkoren för såväl konstens, politikens, religionens som vetenskapens fälts existens nämligen, att det vanliga livets villkor sätts åt sidan. I mina analyser av gymnasieungdomars politiska intresse och

samhällengagemang menar jag att dessa dimensioner radikaliserar kontextualiseringen av politisk- och demokratiteori. Jag räknar med åtminstone tre typer av kontexter; socialt ursprung och klass (intressen), politikens eller demokratipraktikens arbiträra institutionalisering och etos. Jag skall helt kort belysa dessa innebörder genom att utgå från ett tema som återkommit i såväl enkäterna som intervjuerna, nämligen politisk konsumtion.

I likhet med Micheletti och Stollés (2004) fynd; att unga människors politiska engagemang står att finna i andra former än traditionellt partipolitiska och att 30 % av alla ungdomar mellan 15 och 19 år ägnat sig åt vad man kallar politisk konsumtion, pekar den preliminära analysen av enkäten på att ca 26,3% respektive 31,3% av populationen som helhet har "bojkottat" respektive "buykottat" en vara av etiska, politiska eller miljömässiga skäl någon eller flera gånger. Det är alltså något flera elever som anger att de köpte en vara av etiska, politiska eller miljömässiga skäl någon eller flera gånger, än avstått från att köpa en vara. Det finns emellertid stora skillnader i materialet. Analyserar vi hur elever vid olika skolor svarat finner vi att 39,1 % av eleverna från Rosendals gymnasieskola och 37,8% av eleverna från Katedrals gymnasieskola i Uppsala anger att de någon eller flera gånger "buykottat" en vara etiska, politiska eller miljömässiga skäl, medan endast 10,3% av eleverna från Ekeby gymnasieskola anger att de någon eller flera gånger "buykottat" en vara etiska, politiska eller miljömässiga skäl. Motsvarande siffror för Bolandsskolan är 16 %. Det finns en tydlig skillnad mellan skolor med en stor andel elever på studieförberedande program och elever på de yrkesförberedande programmen. Dessa skolor och program rekryterar också elever med olika socialt ursprung. Ser vi till socialt ursprung, och använder föräldrars yrke som markör, visar det sig att andelen som anger att de köpt en vara av etiska, politiska eller miljömässiga skäl någon eller flera gånger minskar ju lägre socialgrupp faderns och moderns yrken representerar. Analysen antyder därtill regionala skillnader mellan bruksorterna i Västerbergslagen och universitetsstaden Uppsala, benägenheten att ange att man ägnar sig åt politisk konsumtion är högre i Uppsala.

Om man analyserar intervjuerna med utgångspunkt i demokratiteoretiska antaganden om "demokratisk kompetens" träder emellertid en annan sort skillnad i dagern. Nästan alla respondenter säger exempelvis att de kan tänka sig att bojkotta eller buykotta en vara för att protestera mot vår livsstil eller sätt att föra politik i världen. Men ju mer abstrakt samtalet blev eller ju mer politiskt (i termens vanliga betydelse) samtalet blev desto färre unga kvinnor hade något att säga och få av dem som gick på något av de yrkesförberedande programmen med inriktning mot vård och omsorg. En av de unga männen jag intervjuade berättade bland annat följande om politisk konsumtion:

YB: *Du har nämnt Rena kläder ett par gånger, vad är det, kan Du beskriva?*

Peter: Ja, alltså det är en organisation eller nätverk som är etablerat i inte bara i Sverige utan internationellt också. Man arbetar för att arbetsvillkoren för dem som tillverkar kläder och skor ska bli bättre helt enkelt, man kan säga att det handlar om rättvisefrågor över gränserna, internationellt. Genom att sprida information om hur textilarbetare i andra länder har det vill man skapa opinion och påverka storföretagen. Det är dessa multinationella företag som måste ta ansvar för produktionsvillkoren. Det är just ett nätverk som samarbetar med Röda Korsets Ungdomsförbund, Svenska Kyrkans Unga, Vi Unga, Rättvisesakademin och facken, ja Metall tror jag, och LO, TCO och SKTF, en del av finansieringen kommer från SIDA. En anledning till att man jobbar med opinion, information är att man lärt sig att det inte hjälper arbetare i textilindustrin att vi bojkottar det de producerar utan det handlar om att pressa företagen.

YB: *Så vad gör du i det här sammanhanget?*

Peter: Man har ju deltagit i blyxtupprop, det är... man skickar meddelanden till företag om arbetsförhållandena för de arbetare som de anlitar i den industri som producerar deras varor. När det är något stort sportevenemang känns det extra viktigt och då är det många av de internationella organisationerna som försöker manifesteras arbetsförhållandena för människor som syr och gör Adidas, Asics, Lotto, och Umbro grejer. Man producerar också en sorts antireklam, logotyps förvrängs, det kallas "culture jamming" och "adbusting". Det blir så tydligt, det är kända märken och med en lite snedvridning av ord eller något i bilden pekar "reklamen" på nån tveksamhet i företaget, märket eller vårt sätt att leva liksom...

När jag låter de normativa antagandena om politikens och demokratipraktikens institutionella förutsättningar och förutsättningarna för dess existens att utgöra kontexten, finner jag att ju mer samtalet krävde ett kunnande om det politiska fältets organisation eller historia (i det här fallet exempelvis kunskaper om produkter, kampanjer och intresseorganisationer relaterade till politisk konsumtion) eller specifika problem (exempelvis löntagares

rättigheter, internationell handel, hållbar utveckling och freds- och konfliktfrågor) desto färre synpunkter, utsagor och sparsammare beskrivningar fick jag från ungdomar på de yrkesförberedande programmen bland annat. Skillnaden i vältalet, vokabulär rikedom och den deliberativa kompetensen att argumentera *opartiskt* och *distanserat* från omedelbart personliga erfarenheter var stor när det handlade om att lägga ut texten om politiskt grundande val av varor. Kön, skolerfarenheter och meriter, utbildningsprogram, skola, föräldrars yrke och utbildningsbakgrund och även region varierar med benägenheten att möta politikens och demokratipraktikens etos. Kompetensen att vara politiskt delaktig kan med Bourdieus begreppsapparat (*habitus* och kapital) relateras till en människas levnadsvanor och ses som socialt förvärvat. Det är en social kompetens som hänger samman med andra kompetenser. Att vara antagen och ha klarat utgallringen av sökande till Internationella Baccalaureate på Katedralskolan i Uppsala kan fungera som ett socialt erkännande som gör att man både förväntas förvärva och förväntar sig förvärva en kompetens att ha något att säga i fråga om exempelvis politisk konsumtion. Det handlar om en förvärvat känsla av att ha rätt att uttrycka en åsikt, att ha något att säga.

Samhällsengagemang och politiskt deltagande står förvisso öppet för alla, det är så att säga bara intresset eller kompetensen som drar gränsen mellan delaktig och icke-delaktig, engagerad och oengagerad. Det är ett misstag att anta att alla eller vem som helst kan ha en åsikt, eller att åsikter är likvärdiga. Med exemplet politisk konsumtion har jag med utgångspunkt i socialt ursprung, kön och region (som kan sägas markera sociala positioner) pekat på skillnader i engagemang och icke-engagemang. Genom att låta den demokratiska praktikens specifika villkor utgöra kontext kan vi peka på andra sociala villkor och inte minst den demokratiska praktikens etos förefaller inte bara spela olika betydelse och vara mer eller mindre (o)tillgängliga för olika sociala grupper. Kompetens är i denna studie förknippad med en rad faktorer: Socialt och kulturellt ursprung, liksom kön och andra egenskaper. Om man exempelvis är uppväxt på en bruksort eller i en universitetsstad tycks ha betydelse för unga människors situation i utbildning och förhållningssätt till politik och samhällsengagemang.

Referenser

-
- Amnå, Erik (2008): *Jourhavande medborgare*. Lund: Studentlitteratur.
 Bourdieu, P (1984): *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London Routledge.
 Bourdieu, P (1992): *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
 Bourdieu, P (2000): *Pascalian Meditations*. Stanford, California: Stanford U P.

- Carens, J (2000): *Culture, Citizenship and Community: A Contextual Exploration of Justice as Even-handedness*. Oxford: Oxford UP.
- Ekman, J & Todosijevic, S (2003): *Unga demokrater. En översikt av den aktuella forskning om ungdomar, politik och skolans demokrativärden*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Forst, R (2002): *Contexts of Justice. Political Philosophy beyond Liberalism and Communitarianism*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Fraser, N (2003): *Den radikala fantasin. Mellan omfördelning och erkännande*. Göteborg. Daidalos.
- Kymlicka, W (1998): *Mångkulturellt Medborgarskap*. Nya Doxa.
- Micheletti, M och Stolle, D (2004): Politiska konsumenter. Marknaden som arena för politiska val. I S Holmberg och L Weibull, red: *Ju mer vi är tillsammans*. Göteborg: SOM-institutet.
- Peterson m fl 1998
- SOU 2007:84 *Värdet av valdeltagande*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Zackariasson, M (2006): *Viljan att förändra världen*. Umeå: Borea bokförlag

TRANSNATIONELLA STRATEGIER INOM DEN HÖGRE UTBILDNINGEN

Sveriges förhållande till Frankrike och USA, 1919–2009

Mikael Börjesson, *Uppsala universitet*

Dag Blanck, *Uppsala universitet*

Alexander Ekelund, *Uppsala universitet*

Bo G. Ekelund, *Stockholms universitet*

Ida Lidegran, *Uppsala universitet*

Andreas Melldahl, *Uppsala universitet*

Mona Mårtensson, *Stockholms universitet*

Mikael Palme, *Stockholms universitet*

Svensk högre utbildning är inte längre så svensk. Sedan början av 1990-talet har antalet svenska studenter som läser utomlands ökat tiofaldt. Och i Sverige omvandlas under påverkan av internationella modeller lärosätenas examina, kursutbud och undervisningsinnehåll. Alla lärosäten blir tvungna att förhålla sig till internationaliseringen och somliga ger sig på allvar in i konkurrensen på en transnationell utbildningsmarknad. De omfattande investeringarna i utländsk utbildning förändrar villkoren för tillträde till och karriärer inom många sociala fält. Även om förutsättningarna är olika påverkas alla länder av det som sker. I denna nya situation utvecklas skilda strategier bland politiker, administratörer, lärare, forskare och studenter. Det är dessa strategier som stått i fokus i projektet *Transnationella strategier inom den högre utbildningen*.

Att "transnationella" och inte den mer spridda beteckningen "internationella" används beror på att den förra bättre fångar merparten av de gränsöverskridande aktiviteter som pågår. Internationalisering brukar ofta avse företeelser som förutsätter nationalstater och dess representanter som agenter, medan vi låter transnationalisering beteckna alla andra former av överskridanden av nationella gränser. Strategier ska förstås i Pierre Bourdieus mening, dvs. som institutioners, grupper eller individers medvetna eller omedvetna sätt att försvara eller förbättra sin sociala position. Andra för

projektet viktiga begrepp, som också är hämtade från den Bourdieuska verktygslådan, är fält och kapital

Projektet har undersökt följande fyra problemområden:”

1. Hur ser flödet av svenska studenter mot omvärlden ut? Vilka länder åker man till, vilka ämnen läses och vid vilka skolor? Hur kan studentströmmarna förstås i relation till den transnationella utbildningsmarknadens struktur och det svenska högskolefältet?
2. Vilka sorter av nationella och transnationella tillgångar besitter svenska studenter och hur varierar detta inom och mellan utbildningar?
3. Vilken betydelse har organ med målsättningen att främja internationisering inom den högre utbildningen för den faktiska utvecklingen av dessa fenomen? Vilka har använt sig av organens stipendier? Vilka har effekterna varit? Finns förskjutningar över tid?
4. Vilket värde och vilka funktioner har transnationella investeringar för inträde i och karriärer inom sociala fält? Vilka variationer finns mellan olika typer av investeringar? Hur varierar värdesättandet av satsningarna mellan olika sorters fält och vid olika tidpunkter?

En viktig avgränsning i projektet har varit att fokusera Sveriges förhållande till två centrala länder, USA och Frankrike. Dessa två länder intar olika och i vissa avseende opponerande positioner såväl i världspolitiken som på den globala utbildningsmarknaden, och Sveriges förhållande till de två skiljer sig på många avgörande sätt. Från att framför allt varit riktade mot de gamla ”kulturländerna” Tyskland, Frankrike och England har svenska studenter, lärare och forskare i allt högre grad kommit att söka sig till USA, som i efterkrigstiden blivit det största mottagarlandet av svenska studenter. Frankrike, å andra sidan, har i Sveriges historia länge intagit en särskilt prestigefylld ställning inom den erkända kulturen och bland kulturella fraktioner, en ställning som nu med den ökande globaliseringen utmanas.

Sverige och den globala utbildningsmarknaden

Den globala utbildningsmarknaden är synnerligen asymmetrisk. Ett fåtal länder med USA i spetsen följt av andra anglosaxiska länder och Frankrike och Tyskland står för merparten av utbudet, medan efterfrågan är globalt spridd, om än med en allt större andel internationella studenter från Kina och Indien. I en korrespondensanalys av relationerna mellan de största mottagar- och avsändarländerna kan tre större poler identifieras. Vid en pol återfinns det största mottagarlandet och det land som intar den mest dominerande positionen på den globala utbildningsmarknaden, USA, tillsammans med Australien, Nya Zeeland, Japan och Korea. Bland avsändarländerna vid

denna pol återfinns de två största, Kina och Indien, tillsammans med många andra asiatiska länder, samt Kanada, Australien och Nya Zeeland. Europeiska mottagarländer står i opposition till den amerikanska/asiatiska polen och de delas upp i två separata motpoler. Vid den ena framträder Frankrike som det mest betydande mottagarlandet, följt av Portugal och Spanien. Vid denna pol är studenter med ett ursprung i Afrika och Sydamerika mest överrepresenterade. Vid den andra motpolen samlas nästan samtliga övriga europeiska mottagarländer. Avsändarländerna överlappar här i stort mottagarländerna, vilket framför allt förklaras av att det mellan dessa länder råder starka kopplingar som bygger på ömsesidiga utbytesprogram såsom Erasmus och Nordplus. Sverige och de övriga nordiska länderna återfinns vid denna pol. De tre länder som står i fokus för projektet, Sverige, USA och Frankrike, intar således tre diametralt olika positioner på den globala utbildningsmarknaden.

Flöden av stipendier mellan Sverige och USA under 1900-talet

Inom projektet har de akademiska kontakterna och påverkansmönstren mellan Sverige och USA studerats framför allt genom de organisationer av olika slag som haft som syfte att stärka banden mellan länderna. Sverige-Amerika Stiftelsen är en sådan, genom vilkens försorg mer än 9 000 individer rest ut från Sverige för att studera, praktisera eller arbeta i USA. Majoriteten har rest ut under decennierna efter andra världskriget. Ett framträdande drag är hur stiftelsen, genom att strategiskt utnämna de stipendier som kunde tillägna sig de mest värdefulla studierna i USA och därefter föra med sig denna kunskap tillbaka till Sverige, ansåg sig agera i nationen Sveriges intresse. De specifika områden där amerikansk vetenskap hölls som mer utvecklade än europeisk och i synnerhet svensk och där studierna skulle kunna generera nytta för svensk ekonomi och vetenskap, prioriterades vid utlysningarna. På ett annat, mer övergripande plan märks en iögonfallande och efter andra världskriget accentuerande samstämmighet mellan stiftelsens egna stipendieters studier i USA och tillväxt- och investeringsområden i svensk ekonomi.

En viktig kategori akademiska stipendier är doktorander som tillbringar en eller två terminer vid amerikanska lärosäten. Såväl litteraturen som genomförda intervjuer pekar på den stora roll som en sådan vistelse har haft för doktorandens arbete. Likaså post doc vistelser i USA har stor betydelse. De kan leda till möjligheter att vinna ett mera permanent inträde i den resursstarka och ofta mycket attraktiva amerikanska akademiska världen. Den övervägande delen av de svenska akademiska migranterna återvänder dock till Sverige. Det akademiska flödet mellan Sverige och USA har också bidragit till att forma Sveriges orientering mot Förenta Staterna, både på ett allmänt plan och inom universitetsvärlden. Flera universitetsdiscipliner i

Sverige, som exempelvis anestesi, företagsekonomi och sociologi, har under främst efterkrigstiden starkt påverkats av USA. I flera fall har akademiska migranter spelat en viktig roll. Akademiska kontakter – här bör den stora gruppen studenter på grundnivå framhållas – har också varit en viktig faktor i Sveriges allmänkulturella orientering mot USA.

Frankofili som symbolisk tillgång bland två generationers svenska intellektuella

Genom en studie baserad på livshistoriska berättelser ges en bild av på vilket sätt symboliska tillgångar knutna till kunskap om "det franska", det vill säga kunskaper om Frankrike, dess språk och kultur, används i yrkeskarriärer och levnadssätt bland två generationers svenska intellektuella. Intervjuerna vittnar om hur det franska använts och används i banor på olika fält. Med Bourdieus terminologi har dessa fält både värdesatt det franska som symbolisk tillgång och samtidigt anpassat detta erkännande till de specifika maktförhållandena inom de olika fälten. Att döma av intervjuerna har kunskaper om det franska i högre grad censurerats av fältets dominansförhållanden inom samhällsvetenskaper som ekonomisk historia och statsvetenskap än inom litteraturkritikens område. Ett exempel är strukturalismen, som i sin franska version introducerades i Sverige i slutet av 1960-talet framför allt inom humaniora och litteraturkritik, områden där importen av utländska idéströmningar sågs som naturliga delar av verksamheten, men möttes av motstånd inom etablerade samhällsvetenskaper. Sammanfattningsvis tyder intervjuerna på att symboliska tillgångar knutna till fransk kultur omvandlas av symboliska strider och insatser som är utmärkande för ett givet fält.

Intervjuerna illustrerar också relationen mellan å ena sidan kohorteffekter och å andra sidan de effekter som är beroende av sociala, kulturella och ekonomiska konjunkturen. För dem som föddes på 1940-talet fick investeringarna i det franska språket och den franska kulturen en ny betydelse när 68-rörelsen skapade en växande marknad för de kunskaper de redan tillägnat sig. De frankofila intellektuella födda på 1970-talet mötte däremot mindre gynnsamma villkor för erkännandet av det franska som tillgång. Inte minst flyttade globaliseringen om bland de kulturella attraktionspolerna i den intellektuella världen och omvandlade därmed också den franska kulturens privilegierade ställning.

Franska och amerikanska importen på den svenska litteraturkritikens fält

Hur franskt och amerikanskt intellektuellt gods importeras till Sverige och av vilka är fokus för en undersökning av den svenska litteraturkritiken, här

definierad som skribenter av litteraturkritik i dagspressen och tidskrifter och av avhandlingsförfattare med litteraturvetenskaplig inriktning. Införseln av utländskt tankegods i det akademiska fältet har studerats genom en analys av avhandlingsbibliografiernas sekundärkällor och då särskilt de kritiker som citeras fem gånger eller mer, och i mer än en avhandling. Av dessa ofta citerade kritiker är en knapp majoritet svenska, men 46 procent är utländska, och fyra ursprungsländer dominerar totalt: USA, Frankrike, Tyskland och England, med amerikanska kritiker i klar ledning. Ser man däremot på de hundra mest använda kritikerna från utlandet är Frankrike i ledningen, med 23 tänkare; Tyskland och USA följer med 17 vardera och England samt Ryssland/Sovjet med 6. Den franska dominansen ökar ytterligare om man lägger till Julia Kristeva och Tzvetan Todorov (6:e och 15:e mest citerade) vars kritikergärning ägt rum på fransk mark och på franska; med ett än snävare fokus, på de 10 mest citerade kritikerna, förstärks denna tendens: 6 av de 10 är franska, med Roland Barthes i topp. Från den amerikanska akademien hämtas alltså material till basen i detta bygge, medan spetsen är i huvudsak fransk. Användningen av utländska kritiker varierar med institutioner och med lärosäte: exempelvis är författarna till litteraturvetenskapliga avhandlingar vid de två äldsta universiteten mindre benägna att utnyttja dessa främmande tänkare än vid de yngre lärosätena, där särskilt Stockholmsavhandlingar inkluderar utländska auktoriteter i högre utsträckning.

Om man undersöker de journalistiska kritikernas recensionsverksamhet finner man att den inhemska litteraturen dominerar och är kraftigt överrepresenterad även om man tar utgivningssiffror i beaktande. En viktig poäng är alltså att denna mottagning inte är en mekanisk reflektion av vad som ges ut, och det gäller också det utrymme som ges olika utländska författare, vilket vi kunnat visa i mottagandet av nya amerikanska författarskap. Denna studie visar också att olika typer av mottagande beror på kritikernas positioner i fältet och även deras utlandserfarenhet. Den i särklass mest uppmärksammade nya amerikanska författaren under denna period, Paul Auster, blir omhändertagen på mycket olika sätt av de två kritiker som blir hans främsta förmedlare, Mats Gellerfeldt och Aris Fioretos. För den ene är han en synnerligen amerikansk författare som lägger sig nära den hårdkokta deckargenren, medan den andre ser honom förvalta en europeisk och transatlantisk modernism i ett författande som problematiserar genregränser. Dessa olika läsningar står också i en bestämd relation till de två kritikernas egna "utlandsinvesteringar" – i Gellerfeldts fall bohemiskt resande i USA, i Fioretos fall akademiska vistelser i Berlin, Paris och amerikanska elituniversitet.

Publikationer

- Blanck, Dag "Scholars across the Seas. The American-Scandinavia Foundation and the Sweden-American Foundation in the Trans-Atlantic Exchange of Knowledge," pp. 110–125 i *American Studies in Scandinavia*, 40:1–2, 2008.
- Blanck, Dag & Mikael Börjesson, "Transnational Strategies in Higher Education and Cultural Fields. The Case of the United States and Sweden in the 20th Century," pp. 80–89 i *American Studies in Scandinavia*, 40:1–2, 2008.
- Börjesson, Mikael, "Location and Education. Transnational Strategies among Swedish Students in New York in the Late 1990s," pp. 90–109 i *American Studies in Scandinavia*, 40:1–2, 2008.
- Börjesson, Mikael & Donald Broady, "Nouvelles stratégies dans le marché transnational de l'enseignement supérieur. Le cas des étudiants suédois à Paris et à New York", pp. 387–397 i Abel Kouvouama, Abdoulaye Gueye, Anna Piriou & Anne-Catherine Wagner (eds.), *Figures croisées d'intellectuels. Trajectories, modes d'action, productions*, Éditions Karthala, Paris 2007.
- Börjesson, Mikael, Dag Blanck, Donald Broady, Andreas Melldahl, Mona Mårtensson & Mikael Palme, *À la recherche d'un capital transnational. Étudiants et chercheurs suédois aux États-Unis et en France*, Paper presenterat på den internationella konferensen "Les mondes universitaires face aux logiques du marché : circulation des savoirs et pratiques des acteurs", Ecole Hassania des travaux publics, Casablanca, Marocco.
- Ekelund, Bo G., "Stars'n'bards, and Swedish Reviewers. The Swedish Field of Literary Criticism and the Local Symbolic Production of U.S. Authors," pp. 140–164 i *American Studies in Scandinavia*, 40:1–2, 2008.
- Melldahl, Andreas, "Study Travels in Theory and Practice. The Sweden-American Foundation and Its Fellows to the U.S, 1919–1939" pp. 126–139 i *American Studies in Scandinavia*, 40:1–2, 2008.
- Melldahl, Andreas, *Västerled tur och retur. Del 1: Utbildning och ekonomi. En ekonomisk studie av Sverige-Amerika Stiftelsens stipendieverksamhet 1919–2006*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 43, SEC, Uppsala universitet, Uppsala 2008.
- Åkerlund, Andreas, *Från nationell föreningsverksamhet till ett statligt intresse. Utlandsriktad utbildnings- och kulturpolitik ca 1880–1945 – en översikt*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, SEC, Uppsala universitet, Uppsala 2010.

UTBILDNING SOM MEDBORGERLIG RÄTTIGHET – FÖRÄLDRARÄTT ELLER BARNNS RÄTT ELLER...?

Lärosätestillhörighet:

Tomas Englund, *Örebro universitet*

Ylva Bergström, *Örebro universitet*

Lars Erikson, *Örebro universitet*

Viktor Johansson, *Stockholms universitet*

Ann Quennerstedt, *Örebro universitet*

Joachim Rosenquist, *Örebro universitet*

Klas Roth, *Stockholms universitet*

Ninni Wahlström, *Örebro universitet*

Projektet fokuserar den ökade betydelsen av att betrakta utbildning i ett rättighetsperspektiv och har primärt analyserat föräldrarättens ökade genomslag på utbildningsområdet med speciellt fokus på den potentiella motsättningen mellan föräldrarätt och barns rätt vad gäller utbildningens innehåll och utformning. Därmed inte sagt eller antaget att det skulle råda en given motsättning mellan föräldrars och barns rätt, utan projektet vill snarare fokusera den potentiella motsättning mellan föräldrar och barn beträffande utbildning som kan tänkas uppstå och förekomma i vissa fall samt göra en bedömning av dess konsekvenser för pluralism i utbildning och barns och ungdomars autonomi.

De konkreta frågeställningar som projektet sökt besvara är följande fem:

- 1) Eftersom internationella konventionstexter har och har haft stor betydelse för utvecklingen mot en ökad betoning och användning av föräldrarätten till auktoritet vad gäller utbildningens utformning är den första frågan mot vilken omgivande kontext och argumentation som textpartierna om föräldrarätten vad gäller utbildning i olika konventionstexter har tillkommit och därmed kan förstås. De konventionstexter som framför allt är aktuella här är FN-deklarationen om mänskliga rättigheter och Europakonventionen.
- 2) Även de senaste decenniernas framlyftande av barns rätt i förhållande till föräldrarätten kan relateras till internationell konventionstext, framför allt till FN:s Konvention om barnets rättigheter. Hur barns rätt i för-

hållande till föräldrars rätt gällande utbildning tog form i denna konvention, och mot vilken omgivande kontext och argumentation, utgör projektets andra frågeställning.

- 3) På vilka sätt har de nämnda internationella konventionstexterna beträffande föräldrarätten till utbildning respektive barns rätt kommit till uttryck och använts i den svenska kontexten och vilka förhållanden har de därmed legitimerat?
- 4) Vad betyder vidare den starkare föräldrarätten i förhållande till olika modeller för relationen föräldrar – skola? Hur kan exempelvis den ökade användningen av skrivna avtal och kontrakt mellan hem och skola tolkas? Är det ett exempel på en generellt sett ökande juridisering av skolan?
- 5) Vilka är de potentiella motsättningarna mellan föräldrarätten och barns rätt vad gäller utbildning? Hur kan dessa potentiella motsättningar analyseras ur olika politisk-filosofiska perspektiv?

Dessa fem frågor har i avrapporteringen från projektet förts samman i tre avdelningar (I-III) i en planerad antologi där fråga 1 och 2 med analyser av de internationella konventionerna också motsvaras av den första avdelningen. Frågorna 3-4 om konventionernas applicering i den svenska kontexten och deras betydelse för föräldrars rättigheter och auktoritet till att utforma utbildning respektive barns rättigheter besvaras inom avdelning II och i den tredje avdelningen slutligen analyseras olika politisk- och pedagogisk filosofiska aspekter på utbildning som medborgerlig rättighet med speciellt fokus på den potentiella motsättningen mellan föräldrarätt och barns rätt. I det följande presenteras något utförligare de övergripande resultaten inom nämnda tre huvudområden/avdelningar och denna disposition beräknas också vara styrande för den antologi som kommer att produceras som slutrapport från projektet.

I Tre konventioner om rätt och auktoritet att formera utbildning

Utbildning som rättighet har tagit form och kan förstås både som mänsklig och medborgerlig, primärt social rättighet. Rättigheter har tagit form i ett växelspel mellan medborgerliga, partikulära rättigheter (civila, politiska och sociala) som etableras under 1700-, 1800- och 1900-talen i olika stater medan mänskliga, universella rättigheter primärt tagit form i internationella, överstatliga deklARATIONER med universaliseringsambitioner, det vill säga att gälla i alla stater. I dessa internationella konventionstexter benämns vanligen utbildning som en mänsklig rättighet, men denna rättighet har i de flesta västerländska demokratier en historia som medborgerlig social rättighet, men kan således också ses i ljuset av en mänsklig rättighet som universaliseras

och transformeras till enskilda nationer och blir en medborgerlig social rättighet. Bobbio framhåller i *Rättigheternas epok* (2000), i kritik mot naturrättstraditionen, att mänskliga rättigheter inte har någon "naturlig" grund, utan måste förstås just som ett resultat av överenskommelser mellan stater och detta gäller givetvis också medborgerliga rättigheter inom stater. Såväl de mänskliga som de medborgerliga rättigheterna är sålunda historiskt och socialt överenskomna och politikberoende. Beträktat ur ett sådant perspektiv finns det inte någon absolut och slutgiltig tolkning av rättigheternas innebörder, som så att säga skulle ligga utanför människors tolkningsmöjligheter. Rättigheters innebörder kan kontinuerligt utmanas, förnyas och omformuleras i gemensamma överväganden. Rätten till utbildning utgör i Marshalls *Citizenship and Social Class* (1949) välkända trestegsteori om de medborgerliga rättigheternas utveckling i civila, politiska och sociala rättigheter en social rättighet för den uppväxande, men kan, som det har visat sig under senare tid, också betraktas som en möjlig civil rättighet för föräldrar att utforma utbildning för sina barn. Dessa två alternativ, om rättigheten till utbildning betraktas som en social rättighet för barnet eller som en civil föräldrarättighet, kan leda till helt olikartade konsekvenser.

En viktig historisk utgångspunkt och betydelsefull för legitimiteten att hävda föräldrarätten till utbildning under senare tid är FN:s rättighetsförklaring från 1948 som i artikel 26 § 3 hävdar att "parents have a prior right to choose the kind of education that shall be given to their children". Tillkomsten av denna paragraf förklaras primärt av erfarenheterna från Nazitiden och diktatoriska staters möjlighet att utforma utbildning. Drivande för paragrafens inrättande som röstades igenom med en svag majoritet var också representanter från tre länder med starka privatskoletraditioner, Libanon, Danmark och Nederländerna. I projektets analyser av tillkomsten och utformningen av föräldrarätten i såväl FN:s rättighetsförklaring som senare i Europakonventionen kan det konstateras att föräldrarätten till auktoritet i utbildningsfrågor primärt förklaras dels av att föräldrarna betraktades som skyddsfaktor gentemot en totalitär stat och dels av att föräldrarätten till utbildning primärt handlade om föräldrars rätt till barnens religiösa uppfostran. I förarbetet för Europakonventionens skrivning om föräldrarätten till utbildning 1949-52 dominerade frågor om gränsdragningar mellan statens och familjens ansvar för utbildning. I den diskussionen kom rätten till utbildning i stor utsträckning att kopplas till frågan om religionsfrihet som redan fanns inskriven i konventionstexten. Eftersom Europakonventionen gavs en juridisk status, med möjligheter för enskilda att få sin fråga prövad gentemot staten, så förespråkade regeringarna i allmänhet mer restriktiva skrivningar jämfört med den politiskt tillsatta församlingen som också deltog i förarbetena. Slutresultatet blev två delvis svärförenliga meningar. En

första mening som ger varje barn rätt till kostnadsfri utbildning och en andra mening som ger föräldrarätten en stark ställning. FN:s konvention om barnets rättigheter, vilken kom till under 1980-talet, förespråkade i sin tur kraftfullt en ökad autonomi för barn, nödvändigheten av att lyssna på barn och barnets rätt att uttrycka en åsikt. Trots detta kan den civila föräldrarätten sägas revitaliseras i konventionen, dels via artikel 5 som ger föräldrar en generell rätt att "vägleda" barnet då det utövar sina rättigheter, dels i vissa fall mer specifikt, exempelvis gällande barnets religionsfrihet. Föräldrarätten till auktoritet i utbildningsfrågor ansågs given under framarbetandet av konventionen och skrevs i ett första skede in i artikeln om rätt till utbildning. I arbetets slutskede togs dock skrivningen om föräldrars rätt att besluta om sina barns utbildning bort ur artikeln, något som gav upphov till protester från vissa länder. Denna utformning av artikeln kom dock att kvarstå.

II Konventionernas uttolkning och användning i Sverige

Projektets andra huvudområde har varit att undersöka hur relationen mellan barns rättigheter och föräldrars rättigheter gällande utbildning har tagit form i Sverige. Mer specifikt har vi analyserat den process där förpliktelserna i internationella konventioner tolkas och används i den svenska kontexten. För att förstå en sådan process har vi tagit vår utgångspunkt i Norberto Bobbios *Rättigheternas epok* (2000) och Seyla Benhabibs analys av relationen mellan å ena sidan de anspråk som reses genom allmänna mänskliga rättigheter och å andra sidan de specifika förhållanden som råder i en stat, i vårt fall Sverige, där de mänskliga rättigheterna ska förverkligas. Denna spänningsfyllda relation har vi diskuterat i termer av universalism – partikularism. I projektet har vi särskilt använt oss av Benhabibs *The Rights of Others* (2004) analys av hur transnationella överenskommelser om mänskliga rättigheter kan förenas med nationers rätt att själva skapa sina lagar. Benhabib lyfter fram *diskursiva omförhandlingar*, "democratic iterations", som en möjlighet att hantera ett spänningsfält mellan universella rättigheter och nationella normer. Diskursiva omförhandlingar är komplexa processer av offentlig argumentation, vilka försiggår på såväl formella som informella arenor. I omförhandlingarna reflekterar folket i en nation över betydelsen av de förpliktelser som ingångna överenskommelser för med sig. Denna process utmanar och omformulerar betydelseerna, och därmed förskjuts successivt innebörden av universella mänskliga rättigheter och tidigare formerade medborgerliga rättigheter i olika riktningar. I de diskursiva omförhandlingarna införlivas och omförstås alltså universella mänskliga rättigheter med en nations självuppfattning och självbestämmande. Våra undersökningar av den

svenska uttolkning och användningen av relationen mellan barns rättigheter och föräldrars rättigheter gällande utbildning är således en analys av de diskursiva omförhandlingarna i Sverige i denna fråga.

I en första delstudie undersöks hur den Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna har förhandlats och omförhandlats på tre analytiskt skilda diskursiva arenor i svensk utbildningspolitik. I begreppet diskursiva omförhandlingar ligger att de universella rättigheterna kontinuerligt blir föremål för samtal och diskussion. Därmed sker en ständig upprepning av förståelsen av rättigheten, samtidigt som det upprepande momentet i samtalen i sig innebär att det aldrig handlar om exakta upprepningar. Analysen visar att diskursiva omförhandlingar inom *den politisk-juridiska arenan* i första hand betonar den inledande meningen i Europakonventionens artikel om rätt till undervisning, det vill säga att "ingen får förvägras rätten till undervisning". *Arenan för den politiska kampen om fristående skolor* tenderar att betona rätten att välja skola, baserad i artikelns andra mening; men fortfarande principiellt i enighet med den politisk-juridiska arenan. Arenan karakteriseras således av ett försök att balansera mellan den första och andra meningen i artikel 2 om rätten till undervisning. Även om det finns ett erkännande för den första meningens företräde, det vill säga barns rätt till utbildning som en social rättighet, framför artikelns andra mening, som uttrycker föräldrars rätt att välja undervisning som en civil rättighet, så förs diskussionen till stor del utifrån de vuxnas perspektiv. Den diskursiva *arenan för konfessionella skolor*, tolkad genom en serie motioner från partiet Kristdemokraterna, för emellertid konsekvent diskussionen utifrån ett perspektiv av föräldrarätt, det vill säga utifrån artikelns andra mening, om föräldrars rätt att tillförsäkra sina barn en utbildning "som står i överensstämmelse med föräldrarnas religiösa och filosofiska övertygelse".

I avdelningens andra bidrag undersöks hur diskursiva omförhandlingar i svensk barnrättspolitik har påverkat ställningstaganden om relationen mellan barns och föräldrars rättigheter gällande utbildning. Två huvudsakliga slutsatser kan dras från analysen: 1) I början av den studerade tidsperioden (1997–1999) görs vissa kraftfulla ställningstaganden till förmån för barnets rättigheter gällande utbildning. Tillkomsten av Konventionen om barnets rättigheter anges ha tillerkänt barn en ny status, barnet sägs i och med konventionen ha givits rätten till utbildning, till skillnad från tidigare dokument där den verkliga rätten tillfallit föräldrarna. Dessa påståenden styrks med hänvisningar till uttorkningar som den Europeiska kommissionen för mänskliga rättigheter gjort att föräldrars övertygelse endast kan respekteras om den inte står i konflikt med barnets grundläggande rätt till utbildning. Införlivandet av Konventionen om barnets rättigheter i Sverige kan därmed sägas ha gett

upphov till omförhandlingar som har stärkt barnets rättigheter till utbildning, och tonat ned föräldrarnas rättigheter. 2) Frågan om relationen mellan barns och föräldrars rättigheter i utbildningssammanhang visar sig efter detta inledningsvis kraftiga ställningstagande för barnets rättigheter bli en icke-fråga i de svenska barnrättspolitiska diskussionerna. Från 1990-talets slut har således förhållandet mellan barns och föräldrars rättigheter *inte* varit en aspekt som har omförhandlats, åtminstone inte på det barnrättspolitiska området.

I ett tredje bidrag ställs frågan om vad den ökade föräldrarätten betyder i förhållande till olika principer för relationen mellan föräldrar och skola? Utifrån tesen att föräldrars rätt till inflytande i den svenska skolan successivt stärkts under de senare decennierna så har hem - skola, föräldrar - lärare, i högre grad gjorts till partners. Partnerskapsprincipen handlar om ett närmande mellan hem och skola med syftet att förstärka elevers lärande och skolprestationer och brukarinflytandepincipen om att utöka föräldrars kollektiva inflytande i formaliserade beslutsorgan. Båda dessa principer har successivt fått en starkare ställning vilket är ett uttryck för att också föräldrarätten stärkts. Därutöver har en tredje princip, valfrihetsprincipen, inneburit att föräldrars rättigheter stärkts i form av en ökad beslutsmyndighet över de egna barnens utbildning. En fjärde princip, isärhållandets princip för relationen mellan hem och skola, som handlar om gränser och gränsdragningar mellan dessa sfärer, utmanar den utökade föräldrarätten genom att lyfta fram barns rätt till en medborgerlig självständig utbildning. Därigenom skapas en spänning mellan å ena sidan hur föräldrar i ökad grad utnyttjar rätten att utöva inflytande och å andra sidan hur professionella hanterar denna situation, som försvarare av barns rätt till en allsidig utbildning. Här synliggörs också, utifrån partnerskapsprincipen och isärhållandets princip, hur en pågående accountability-rörelse formerar en ”ansvarstagande förälder”.

III Politisk-filosofiska betraktelser av spänningen mellan föräldrarätt och barns rätt till utbildning

Bidraget ”Barns rätt att utveckla autonomi. Ett politisk-filosofiskt perspektiv” diskuterar frågan om barns eventuella rätt att utveckla autonomi – det vill säga förmågan att kritiskt reflektera över och att ta ställning till olika idéer och värderingar – i relation till föräldrars eventuella rätt att uppfostra sina barn enligt de idéer och värderingar som återfinns i hemmet. Med utgångspunkt i politisk-filosofisk teori argumenteras för att barn bör ges en rätt att utveckla autonomi, något som bäst garanteras i skolan, och att föräldrar bör ges en rätt att uppfostra sina barn enligt eget huvud (inom vissa ramar) under den tid som barnet inte tillbringar i skolan. Slutligen uppmärksammas relationen mellan barns rätt till en demokratisk fostran och

deras rätt till autonomi: enligt författaren råder ingen motsats mellan dessa rättigheter, utan tvärtom främjar de liknade förmågor hos barnet.

I ett annat bidrag, "Ett ifrågasättande av föräldrars rätt till auktoritet i utbildningsfrågor", ställs den kritiska frågan om föräldrarätten till auktoritet i utbildningsfrågor blockerar möjligheterna till en pluralistisk utbildning för barn och ungdomar. Utgångspunkten tas i Amy Gutmann's *Democratic Education* (1987) som lanserar tre modeller för auktoritet i utbildningsfrågor. Den tes som förfäktas i bidraget är att en balansering av de olika auktoritetsmodellerna som Gutmann föreslår är svår att genomföra och att föräldrarätten riskerar få ett starkt genomslag med i många avseenden möjliga negativa konsekvenser för barns och ungdomars autonomi och möjlighet till självständig utveckling och ställningstaganden genom att en pluralistisk utbildning kan förhindras av föräldrarätten till auktoritet vad gäller utbildningens utformning. I bidraget refereras också till Seyla Benhabibs *Claims of Culture* (2002) och frågan ställs om hennes interaktiva universalismtes om att "we have to learn to live with the otherness of others" också borde gälla skolan.

Ett tredje bidrag analyserar hur den universella rätten till utbildning byggs upp, legitimeras och används i FN:s deklaration för mänskliga rättigheter. Mer specifikt frågar författaren vem den universella rätten till utbildning adresserar och vem som ges tillgång till denna rätt? Inledningsvis belyser författaren deklarationens historia och föreställningen om en universell rätt till utbildning. Författaren pekar på skillnader i sättet att formulera innebörden av allmän eller gemensam skola, barns rätt och föräldrars rätt. Här prövas kritiskt innebörden av barns respektive föräldrars rätt genom att ta utgångspunkt i spänningen mellan sociala rättigheter och privat autonomi. I analysens andra del belyses hur föreställningar om utbildning, om vad det är att vara barn, förälder, medborgare och medlem av en "mänsklighet" kan relateras till ett upplysningsideal och hur demokratibegreppet i dessa dokument konfigureras runt frihet, jämlikhet och broderskap. I ett fjärde bidrag, "Att dela barnens öde", undersöks begreppet barn och barns roll i moraliska språkspel. En moralfilosofisk position utvecklas som innebär att moralisk rationalitet konstitueras av hur vi lever med barn, hur vi lär av barn och av en ständigt pågående diskussion om barn, för barn och framför allt, med barn.

Internationell publicering under de två senaste åren från projektet Utbildning som medborgerlig rättighet – föräldrarätt eller barns rätt eller ... För en fullständig publikationslista från projektet med internationella konferensbidrag etc., se projektets websida: Örebro universitet, forskningsmiljön Utbildning & Demokrati, forskningsprojekt: <http://www.oru.se/Forskning/Forskningsprojekt/Projekt/HumUS/Utbildning-som-medborgerlig-rattighet---foraldraratt-eller-barns-ratt/>

2010:

- Bergström, Ylva** (2010): The universal right to education: Freedom, equality and fraternity. *Studies in Philosophy and Education* 29(2) 167-182.
- Englund, Tomas** (2010): Questioning the parental right to educational authority – arguments for a pluralis, public education system. *Education Inquiry* 1(3) 235-258.
- Englund, Tomas** (2010): Education as a potential for creating mutual trust – schools as sites for deliberation. Publicerad on line i *Educational Philosophy and Theory*.
- Quennerstedt, Ann** (kommande 2010): Children, but not really humans? Critical reflections on the hampering effect of the “3 p’s”. *International Journal of Children's Rights* 18

2009:

- Englund, Tomas** (2009): The general school system as a universal or a particular institution and its role in the formation of social capital. *Scandinavian Journal of Educational Research* 53(1) 17-33 .
- Englund, Tomas; Ann Quennerstedt & Ninni Wahlström** (2009): Education as a human and a citizenship right – parents' rights, children's rights, or The necessity of historical contextualization. *Journal of Human Rights* 8(2) 133-138.
- Quennerstedt, Ann** (2009): The rights of the child and the rights of parents – an act of balance in the Convention on the Rights of the Child. *Journal of Human Rights*, 8(2), 162-176.
- Quennerstedt, Ann** (2009): Children's rights in education – transforming universal claims into New Zealand policy. *New Zealand Journal of Educational Studies* 44(2) 63-78..
- Roth, Klas** (2009): Article 26. A principled statement on education. *Journal of Human Rights* 8(2) 139-149.
- Wahlström, Ninni** (2009): Understanding the universal right to education as jurisgenerative politics and democratic iterations. *European Educational Research Journal* 8(4), s 520-533.
- Wahlström, Ninni** (2009): The struggle for the right to education in the European Convention on human rights. *Journal of Human Rights* 8(2), s 150-161.

MARKNADSESTETIK OCH VARDAGSKULTUR I KLASSRUMMET: ETT IDEOLOGISKT DILEMMA?

Identitet, dominans och kunskapsbildning i grundskolans musikundervisning

Claes Ericsson, *Högskolan i Halmstad*

Monica Lindgren, *Högskolan för scen och musik, Göteborgs universitet*

Bo Nilsson, *Högskolan Kristianstad*

Ingångar och design

Projektet har sin utgångspunkt i våra tidigare studier (Ericsson, 2002, 2006; Nilsson, 2002; Lindgren, 2006; Ericsson & Lindgren, 2007) vars huvudsakliga fokus har varit musikundervisning i grundskolan. Empirin har i dessa, med något undantag, bestått av verbala data i form av fokusgruppsamtal och intervjuer med elever, lärare och skolledningar. Med denna studie går vi in i en ny fas genom att vi fokuserar på interaktionen i klassrummet, på det som faktiskt sker, istället för hur aktörerna talar om vad som sker. Anledningen till detta är en ambition att diskutera specifika musikundervisningspraktikers karakteristika, något som inte har varit möjligt i våra tidigare studier.

En annan faktor som har spelat in vid avgränsningen av vårt studieobjekt är det intresse för elevers användande av musik i vardagliga sammanhang som löpt som en röd tråd genom mycket av vår forskning. Ett antagande är då att det i vissa avseenden existerar en distorsion mellan det sätt ungdomsmusik definieras och omsätts i skolan i förhållande till på elevers fritid. Eftersom musik för ungdomar får förutsättas vara ett verksamt element i deras identitetsarbete har vi funnit det intressant att studera om ett sådant arbete också kan äga rum i skolan, eller om denna dimension av musikaliskt lärande blir beskuren. Fenomenet identitet har också en tydlig koppling till styrning och dominans. Ett omsättande av elevers vardagskultur i klassrummet kan mycket väl resultera i identitetsförhandlingar där tekniker för styrning och dominans är ett verksamt element och som kan utövas av alla aktörer. I an-

knytning till detta har det också varit intressant att studera hur viss rock- och popmusiks motkulturella budskap transformeras till en skolkontext. Slutligen har kunskapsbildning varit av intresse. Vilken typ av kunskap produceras i ett klassrum där intentionen är att syssla med elevers vardagskultur?

Vi har följt musikundervisningen vid 9 skolor i år 9 under en termin och dokumenterat med hjälp av videokamera. Materialet har sedan analyserats både på mikro- mellan- och makronivå, med utgångspunkt i olika varianter av diskursanalys. Mikronivån har inneburit att vi analyserat specifika situationer ingående med hjälp av ett antal analytiska verktyg utformade inom den så kallade *diskursiva psykologin* (Potter & Wetherell, 1987; Potter, 1996). På mellannivån har vi skildrat det specifika med varje praktik och denna analys kan sägas vara Foucaultinspirerad i det att vår ambition har varit att beskriva och diskutera diskursen inom respektive praktik. På makronivån har vi kopplat resonemanget till moderna samhällsteorier, men även haft Foucaults genealogiska metod som förebild.

Definitionen av marknadsetetik och elevers vardagskultur har vi överlåtit åt de i studien deltagande lärarna. Vid initieringen av projektet tydliggjordes att vi skulle studera hur man arbetade med marknadsetetik och elevers vardagskultur i undervisningen och anledningen till detta var ett antagande att dessa begrepp kunde definieras på ett flertal sätt, vilket också besannades. Det är fullt möjligt att i vissa fall hävda att det snarare var lärarens musikkultur än elevernas som behandlades, något som kan betraktas som ett intressant resultat i sig.

Tre sätt att närma sig studieobjektet kunde identifieras: Att *lära om*, att *omsätta* samt att *reflektera kring*. Nedan kommer vi att utveckla resonemanget med utgångspunkt i ett antal teman som genererats i materialet och som utkristalliserats i makroanalysen.

Innehållet förändras men formen består

Speciellt när ambitionen är att eleverna ska *lära om* finns det en tendens att marknadsetetik och elevers vardagskultur ses som synonymt med rock- och popmusikens historia. Denna betas då av från mitten av 1950-talet och ett antal år framåt, företrädesvis fokuserande de första decenniernas mest framträdande ikoner. Detta innebär dels att historieskrivningen framstår som stereotyp, dels att det kan ifrågasättas om det handlar om elevers vardagskultur överhuvudtaget, eftersom de inte ens var födda på den tiden. Ett argument mot detta kan visserligen vara att en hel del ungdomar av olika anledningar hyser preferens för äldre populärmusik, men dock kvarstår det faktum att så gott som inget nedslag görs i den samtida ungdomsmusiken. Ett framträdande drag är att formen för undervisningen är traditionellt skol-

mässig, även om innehållet kan betraktas som marknadsestetiskt orienterat och kanske med lite god vilja som åtminstone snuddande vid elevers vardagskultur. Genom att syftet är att orientera eleverna i rock- och popmusik uppstår inget ideologiskt dilemma där skolans fostrande uppgift kan komma i konflikt med viss rockmusiks från etablissemangets synvinkel tvivelaktiga budskap. Med en sådan hantering av rock- och popmusik är det till och med möjligt att föra fram musik som är starkt kritisk mot lärares repressiva tekniker gentemot elever, samtidigt som dessa tekniker utövas i klassrummet. Genom transformeringen till en traditionellt skolmässig form tvättas musiken på sitt ursprungliga budskap, något som kulturteoretiker ser som problematiskt. Skolan kan i detta perspektiv aldrig bli något annat än just "skola" (Ziehe, 1980, 1986a, 1986b, 1989, 2000; Fornäs et al. 1984, 1988; Fornäs, 1996). Läraren kan också bibehålla den identitet som *upplysare*, det vill säga förmedlare av kunskap som ligger djupt rotad i yrket (Ericsson, 2002, 2006).

Marknadsestetiken som referenttjuv

I en av de studerade praktikerna behandlas västerländsk konstmusik, varvid ett intressant fenomen uppenbarar sig. Eleverna visar sig känna igen många av de stycken som spelas, men istället för att de representerar en era i den västerländska konstmusikens historia så representerar de för eleverna olika reklaminslag i TV eller filmer i vilka musikstyckena figurerat som ledmotiv. Sålunda kan Morgonstämning, som är ett stycke i Edward Griegs Per Gynt svit, för eleverna representera reklam för Grumme tvättsåpa och Tjajkovskijs balettmusik till Svansjön kan relateras till en film med namn Barbie och Svansjön. Det finns fler exempel. Ur ett perspektiv där ambitionen är att sätta in musiken i dess ursprungliga kontext kan detta uppfattas som förkastligt och föranleda en korrigerig där den rätta referenten tydliggörs, men det är också möjligt att uppfatta fenomenet som exponerande en musik som i annan form kanske aldrig skulle nå fram till barn och ungdomar. Det är också ett exempel på den referensproblematik som finns i ett samhälle där musikaliskt uttryck i en ständigt ökande utsträckning rycks ur sitt ursprungliga sammanhang, transformeras och hybridiseras med följd att det ursprungliga budskapet suddas ut. Inom postmodern teoribildning (Baudrillard, 1986, 1990; Lyotard, 1984, 1986; Rosenau, 1992) har detta fenomen setts som att den så kallade "verkligheten" är utsatt för angrepp av skenvärldar som för subjektet uppfattas som lika verkliga. Det innebär även en fragmentarisering av musiken, eftersom det ofta bara är vissa teman som exponeras med följd att en helhetsupplevelse av verket inte är möjligt. Genom att musiken ingår i ett multimodalt koncept transformeras också dess ursprungliga budskap.

En kanoniserad eller shoppad repertoar

För några decennier sedan utgjordes musikrepertoaren i skolan av något som allmänt kallades "skolmusik", vilket innebar att musikämnet var ett reservat i bemärkelsen att den musik som utgjorde underlag för sång och spel inte hade någon anknytning till musik som eleverna lyssnade till i sin vardag. Ofta var det en repertoar producerad just för ändamålet att användas i skolan. Ett diskursivt brott inträffade emellertid och begreppet "skolmusik" ersattes med "musik i skolan", vilket signalerade att den musik som existerade i samhället, inklusive den musik eleverna hyste preferens för, skulle nyttjas i skolan. Tanken var då att man skulle bryta ned den kanon av skolmusik som hade varit förhärskande och som också innebar att alla skolor hade i princip samma repertoar.

Frågan är om detta har lyckats fullt ut. I föreliggande studie kunde ett kanoniseringsfenomen i form av en standardiserad skolmusikrepertoar identifieras, en repertoar som i stort var gemensam för alla skolor som deltog i studien. Denna repertoar bestod av äldre beprövade, trall- och spelvänliga låtar från populärmusikgenren. Skolmusikrepertoaren hade således uppstått i en ny skepnad utan någon som helst koppling till den musik eleverna lyssnar på i vardagliga sammanhang. I en av de skolor som studerades hade ny teknologi anammats som urvalsredskap vad det gäller repertoar. Det fanns tillgång till Internet i musiksalen, vilket möjliggjorde att elever spontant valde en låt som man lyssnade på och som sedan utgjorde underlaget för musicerande. Här kunde således repertoaren anpassas efter studentens ingivelse, något som kan illustreras via metaforen *shopping* (Ericsson, 2002). Istället för en på förhand bestämd kanon av låtar blev det möjligt att anpassa repertoaren efter individuell preferensbildning. En tendens mot en mera individuell preferensbildning och identitetskonstruktion kan också identifieras inom den senmoderna estetiska kulturen (Ericsson, 2002; Featherstone, 1994; Beck, 1992; Giddens, 1991).

Ungdomligt uttryck eller framtvingad konstruktion

Ett dominerande tema vid flera av de skolor som studerats har varit musikskapande i smågrupper. Skapandet har skett från grunden och det har förutsatts att eleverna ska skapa både text och musik, samt även framföra sitt alster antingen för klassen eller i ett vidare sammanhang. Både inom musikpedagogisk forskning (Gullberg, 1999, 2002; Johansson, 2002) och inom postmodern teoribildning (Jameson, 1986) har problematiken kring olika kulturella transformeringsprocesser diskuterats. I föreliggande studie har en sådan identifierats i samband med musikskapandet genom att detta har tvingats in i skolans kostym och genomsyrats av ett fenomen som skol-

le kunna kallas *skolans uppgiftskultur*. Det har funnits ett regelverk kring skapandeprocessen som har transformerat skapandet till att bli en uppgift byggd på ett standardiserat tillvägagångssätt, något som har identifierats som läggande en sordin på elevernas skaparglädje och experimentlust. Det har exempelvis funnits regler som att skapandet ska ske i grupper, dessutom i könsblandade eller könssegregerade sådana beroende på lärarens inställning i frågan. Mera kunniga elever har förutsatts bilda grupper med svagpresterande och därvid fungera som en slags biträdande lärare. Skapandet ska ske vid en viss tidpunkt varvid texten författas först, sedan melodi och slutligen harmonik. Musiken ska vara uppbyggd på ett speciellt sätt, innehållande vers, refräng, stick, brygga etcetera. Sammantaget kan konstateras att denna styrning, i form av skolans uppgiftskultur, i många fall visade sig få en reducerande funktion vad gäller elevernas faktiska möjligheter till musikaliskt lärande.

Musikämnet befinner sig i en kanske mera utsatt position än många andra ämnen, eftersom elevers vardagskultur representeras på ett mera explicit sätt och då kommer i konflikt med skolkulturen där fenomen som tidsindelning, struktur, styrning, disciplin och bedömning kan betraktas som centrala och genomsyrande verksamheter. De estetiska ämnena har också av lärare framställts som en slags frizon eller motkultur i skolan (Ericsson, 2006; Lindgren, 2006), som i vissa avseenden har ansetts som neutraliserande det förfärligande och den distans som kommer till uttryck i en instrumentaliserad skola (Ziehe, 1980, 1986a, 1986b, 1989, 2000). Frågan är dock om skolan per definition kan vara något annat än just "skola" (Ziehe, 1986a), eller om det går att hitta former där elevers vardagskultur kan transformeras utan att alltför mycket våld på ungdomligt uttryck görs.

Betingelserna för ett ideologiskt dilemmas etablering

I inledningen identifierades tre sätt att närma sig elevers vardagskultur som kommer till uttryck i materialet: Att *lära om*, att *reflektera kring* samt att *omsätta*. En av utgångspunkterna för studien har varit att identifiera eventuella ideologiska dilemman som kan relateras till en distorsion mellan skolans fostrande uppgift och elevers önskan att uttrycka sig fritt och ocensurerat. Varken när fokus i undervisningen var att lära om eller att reflektera kring exempelvis rock- och popmusik kunde ett ideologiskt dilemma identifieras. I det första fallet kan detta betraktas som ganska väntat eftersom innehållet är objektifierat. Läraren kan ses som en förmedlare av stoffet och eleven som lärande om rock- och popmusik, något som inte förutsätter ett ställningstagande. I det andra fallet identifierades inte heller något dilemma, eftersom en reflektion också innebär en problematisering, vilket även torde

uppfattas som positivt att utsätta kontroversiell musik för. En slags kritisk granskning där det eftersträvansvärda resultatet är att eleven blir medveten om viss musiks mörkare sidor. När det gäller att *omsätta musik* klev det ideologiska dilemmat emellertid fram i ljuset. Vid en av skolorna tystades det resolut, genom att musikens ursprungliga budskap transformerades så att en låt med ett starkt kritiskt budskap gentemot skolans disciplineringsmekanismer istället framstod som en attraktiv och spelvänlig låt för klassrumsmusicerande. Vid en annan skola slog emellertid ett ideologiskt dilemma ut i full blom. Här gällde det framförandet inför hela skolan av en cabaret med vissa satiriska inslag.

Tre positioner kunde iakttas: Lärarens, elevernas och skolans officiella position. Den sistnämnda definierad som den rådande diskursen bland kolleger och skolläring om vad som kunde betraktas som acceptabelt att framföra inom ramen för en skolverksamhet. Läraren, som ju hade det operativa ansvaret för framförandet tvingades inta en position som medlare mellan elevernas krav på uttrycksmässig frihet och skolans officiella policy och hans professionella identitet kan därmed betraktas som ambivalent, pendlande mellan de andra positionerna. Det fanns en solidaritet gentemot eleverna, men också en ambition att hålla sig inom de ramar som fastställts. Detta resulterade i att ett flertal retoriska strategier utvecklades för att neutralisera polariteten mellan eleverna och skolans officiella policy.

Rock och pop i klassrummet: en pojkarnas domän?

Det finns en allmänt vedertagen inställning, som också har bekräftats av forskning (Bergman, 2009) att pojkar hävdar sig bättre i klassrumsaktiviteter som bygger på utövande av rock- och popmusik. Ett antagande är då att pojkar i högre utsträckning än flickor musicerar inom dessa genrer på fritiden och därigenom har utvecklat en större förtrogenhet, som gör att de även har lättare att göra sig gällande inom detta område i en skolkontext. I föreliggande studie hittar vi dock inga belägg för att så skulle vara fallet. Ett par orsaker till detta har identifierats. Ett framträdande drag är att det generellt brister i förmåga att hantera de instrument som används inom rock- och popmusik. Visserligen existerar en pojkgrupp i studien som kan betraktas som väl förtrogen med att musicera i genren, men detta neutraliseras av *skolans uppgiftskultur* som sätter sådana ramar för verksamheten att pojkgruppen inte kan göra sig gällande fullt ut. En annan faktor som också har att göra med formen på undervisningen är att mycket av verksamheten kan karakteriseras som att *lära om* rock- och popmusik. Här exponeras kanske ännu tydligare hur väl rock och pop går att integrera i en traditionell typ av undervisning. Kanske kan det vara så

att flickor har lättare att anpassa sig, läsa av och acceptera den kod som gäller i skolan och beaktande att även ett innehåll som rock och pop iscensätts via skolmässiga former förefaller ett antagande att detta neutraliserar en eventuell dominans från pojkarnas sida rimligt. De subjektspositioner som skulle kunna intas i en fritidskontext erbjuds inte i skolan, åtminstone inte i denna studie.

Slutord

Det kan konstateras att populärkultur i form av rock- och popmusik är frekvent förekommande i de skolor som har studerats. Däremot är det tveksamt om detta ska betraktas som elevers vardagskultur. Snarare handlar det om att en 60-åring, det vill säga populärkulturen, som den framställs i empirin, successivt har intagit en plats inom musikämnet. Innehållet har förändrats men formen för undervisningen kvarstår som traditionellt skolmässig. En transformering har således kommit till stånd, där visserligen öppningar mot friare former kan skönjas, men där dock skolans ande vilar så tungt över verksamheten att en transformering är nödvändig. Den här problematiken har diskuterats både av kulturteoretiker och av pedagoger, varvid de förstnämnda kan sägas hysa en viss skepsis beträffande en reservationslös integrering av elevers vardagskultur i undervisningen. Pedagoger har däremot genomgående pläderat för en sådan, naturligtvis för att öka elevers motivation och stärka musikundervisningens ställning i elevers ögon. I föreliggande studie har vi gjort ett försök att problematisera fenomenen marknadsestetik och elevers vardagskultur i mötet med musikundervisningen i skolan och också diskuterat hur detta möte gestaltas. Något som har materialiserat sig ju längre analysen har fortskridit är om det verkligen är elevers musikkultur som behandlas eller om det är en mutation, vilken mera framstår som en trygg simulering (Hargreaves, 1998; Ericsson, 2002).

Referenser

-
- Baudrillard, J. (1986). *Massorna: Det socialas implosion i medierna*. I M. Löfgren & A. Molander (Red.), *Postmoderna tider*. Stockholm: Norstedts.
- Baudrillard, J. (1990). *Amerika*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sae Publications Ltd.
- Bergman, Å. (2009). *Växa upp med musik. Ungdomars musikanvändande i skolan och på fritiden*. Göteborg: Göteborgs universitet.

- Ericsson, C. (2002). Från guidad visning till shopping och förströdd tillägnelse. Moderniserade villkor för ungdomars musikaliska lärande. (Studies in music and music education, nr 4). Diss. Malmö: Malmö Academy of Music.
- Ericsson, C. (2006). Terapi, upplysning, kamp och likhet till varje pris. Undervisningsideologier och diskurser hos lärare och lärarstuderande i musik. Malmö: Malmö Academy of Music.
- Ericsson, C & Lindgren, M. (2007). En start för tänket, en bit på väg. Analys av ett utvecklingsprojekt kring kultur och estetik i skolan. Karlstad: Region Värmland.
- Featherstone, M. (1994). *Kultur, kropp och konsumtion*. Kultursociologiska texter I urval och översättning av Miegel, F. och Johansson, T. Brutus Östlings bokförlag Symposion: Stockholm/Stehag.
- Fornäs, J., Lindberg, U., & Sernhede, O. (1984). *Ungdomskultur, identitet och motstånd*. Stockholm: Akademitexter 1984b (2 uppl Lund: Symposion 1987).
- Fornäs, J., Lindberg, U., Sernhede, O. (1988). *Under Rocken. Musikens roll i tre unga band*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Fornäs, J. (1996). Rockens pedagogiseringsproblem. I S. Brändström (Red.), *Rockmusik och skola*. Rapport från konferens 29-30 mars 1996 i Piteå. Musikhögskolan i Piteå, rapportserie nr 1996:2.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gullberg, A. (1999). Formspråk och spelregler. En studie i rockmusicerande inom och utanför musikhögskolan. Piteå: Musikhögskolan, avdelningen för musikpedagogik.
- Gullberg, A-K. (2002). Skolvägen eller garagevägen. Studier av musikalisk socialisation. Piteå: Musikhögskolan i Piteå.
- Hargreaves, A. (1998). *Läraren i det postmoderna samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Jameson, F. (1986). Postmodernismen eller Senkapitalismens kulturella logic. I M. Löfgren & A. Molander (Red.), *Postmoderna tider*. Stockholm: Norstedts.
- Johansson, K. (2002). Can you hear what they're playing. A study of strategies among ear players in rock music. Piteå: Musikhögskolan i Piteå, Luleå University of Technology.
- Lindgren, M. (2006). Att skapa ordning för det estetiska i skolan. Diskursiva positioneringar i samtal med lärare och skolledare. Göteborg: Art Monitor, Göteborgs Universitet.
- Liotard, J. F. (1984). *The postmodern condition. A report on knowledge*. Manchester: Manchester University press.
- Liotard, J. F. (1986). Vad är det postmoderna? I M. Löfgren & A. Molander (Red.), *Postmoderna tider*. Stockholm: Norstedts.
- Nilsson, B. (2002). "Jag kan göra hundra låtar". Barns musikskapande med digitala verktyg. Malmö: Malmö Academy of Music.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987). *Discourse and Social Psychology*. London: Sage.
- Potter, J. (1996b). *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.

- Rosenau, M.P. (1992). *Postmodernism and social sciences*. Princeton: Princeton University Press.
- Ziehe, T. (1980). *Skoleforsöget Glocksee*. I *Kontext* 40. Modtryk, s. 48-64.
- Ziehe, T. (1986a). *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*. Stockholm: Norstedts.
- Ziehe, T. (1986b). Inför avmystifieringen av världen: Ungdom och kulturell modernisering. M. Löfgren & A. Molander (Red.), *Postmoderna Tider*. Stockholm: Norstedts.
- Ziehe, T. (1989). *Kulturanalyser: Ungdom, utbildning, modernitet*. Stockholm/Stehag: Symposion Bokförlag & Tryckeri AB.
- Ziehe, T. (2000). Adjö till sjuttioalet. I J. Berg (Red.), *Pedagogik: En grundbok*. Stockholm: Liber.

VILKET KEMIINNEHÅLL GÖRS TILLGÄNGLIGT I FINLANDSSVENSKA OCH SVENSKA KLASSRUM?

Kemitexter som redskap för naturvetenskapligt lärande

Inger Eriksson, *Stockholms universitet & Högskolan i Bergen*

Astrid Berg, *Linköpings universitet*

Kristina Danielsson, *Stockholms universitet*

Ulla Ekvall, *Linnéuniversitetet*

Viveca Lindberg, *Stockholms universitet*

Ragnhild Löfgren, *Linköpings universitet*

Ylva Ståhle, *Stockholms universitet*

Bakgrund

Vid tidpunkten för utformningen av projektet "Kemitexter som redskap för naturvetenskapligt lärande" beskrevs svenska elevers NO-kunskaper i olika sammanhang otillräckliga. Jämförelser mellan 2002 och 1992 års resultat visade att elevernas prestationer försämrats i alla NO-ämnena och allra mest i kemi (NU 03). Även i internationella utvärderingar framstår svenska elevers naturvetenskapliga kunskaper fortsatt som problematiska. I PISA 2003 placerade sig Sverige på 15:e plats, medan Finland (och Japan, Korea & Hongkong) uppvisade det bästa resultatet i NO-ämnen. De finska, men också de finlandssvenska, elevernas prestationer var signifikant bättre än de svenska elevernas. I PISA mätningen 2006 har skillnaderna i naturvetenskapliga prestationer mellan Sverige och Finland snarare förstärkts i PISA-mätningen 2006 (Arinen & Karjalainen, 2007; OECD, 2007).

Att Finland som enda nordiska land klarar sig bra i naturvetenskap väcker flera frågor eftersom de nordiska grannländernas skolsystem är rätt likartat i många avseenden. Så har t.ex. skolsystemen i Sverige och Finland gemensamma historiska rötter. Även om de under en längre tid har utvecklats skilt från varandra finns det än idag kulturella och organisa-

toriska likheter. Likheterna mellan skolorna i Svenskfinland och Sverige är i vissa avseenden speciellt påtagliga, bl.a. genom att svenska läromedel under många år har varit vanligt förekommande i finlandssvenska klasser (Hansén, 1985). Även på nationell nivå har, enligt utbildningsministeriet, svensk NO-didaktisk forskning haft stort inflytande för utformningen av finska läromedel och rekommendationer för undervisningens organisering. Det verkar därför rimligt att anta att svenska elever och svensktalande elever i Finland, framför allt i relation till de läromedel som används, arbetar med ett likartat innehåll. Trots detta presterar de så olika i internationella mätningar. Flera olika förklaringar till de finska resultaten har förts fram, speciellt har lärarnas status och lärarutbildningens kvalitet förts fram som förklarande faktorer (Simola, 2005, 2008). En annan förklaring till de finska elevernas framgång i naturvetenskap är att de också genomgående har höga resultat på lästesten i IEA-studierna och att PISA frågorna kräver goda läskunskaper (Brunell, 2007; Leino, Linnakylä & Malin, 2004). Simola (2005, 2008) hävdar att det finska "PISA-miraklet" behöver diskuteras i relation till mera övergripande samhällstendenser. Finland kan till skillnad från t.ex. Sverige beskrivas som ett modernt snarare än ett senmodernt samhälle. Detta innefattar bl.a. att medborgarna har en stark tilltro till skolan och lärarutbildningen och att lärarnas status därför är relativt hög. Föräldrar och elever kan i ett modernt samhälle i mycket högre utsträckning se undervisningen som något viktigt, även om den inte alltid framstår som meningsfull eller begriplig. Det är alltså en komplex bild och skillnaderna i prestationer låter sig inte förklaras med enkla enskilda faktorer. Samtidigt kvarstår frågor om i vilka avseenden det finns skillnader mellan olika undervisningspraktiker i de två länderna t.ex. i relation till textbruk, innehåll och innehållets behandling och om sådana skillnader kan ge en ökad förståelse för skillnaderna i elevprestationer mellan länderna.

Syftet för projektet var att, utifrån ett flervetenskapligt perspektiv, jämföra vad för slags naturvetenskapligt lärande i kemi som olika undervisningspraktiker erbjuder svenska respektive finlandssvenska elever, speciellt med fokus på text och textproduktion som redskap för lärande. Forskningsprojektet organiserades i relation till en övergripande studie och en närstudie:

- **Övergripande studie: Kemi som undervisningspraktik** - analyserar vad som konstituerar undervisningspraktiken innehållsligt och fokuserar jämförelser av vilket innehållsligt lärande som eftersträvas och bedöms.
- **Närstudie: Kemi som läspraktik** - analyserar och jämför hur de texter som används i observerad kemiundervisning är utformade, särskilt med sikte på hur innehåll och utformning kan tänkas påverka dels klassrumsaktiviteter, dels den enskilde elevens lässtrategier och ytterst vilket kunskapsinnehåll och vilka kompetenser texterna inbjuder till.

Dataproduktion och analys

De empiriska studierna genomfördes i fyra klasser i tre skolor (senare årskurser) i Svenskfinland respektive tre klasser i tre skolor i Sverige. Ursprungligen var tanken att skolorna i respektive land skulle väljas med beaktande av läromedel i kombination med en matchning visavi socioekonomiska aspekter. När projektansökan skrevs fanns det flera finlandssvenska skolor som använde svenska läromedel men när projektet kunde starta upp hösten 2007 hade i princip samtliga skolor övergått till ett, från finska översatt, läromedel: *Oktetten*. Skolorna uppgav att trycket från myndigheterna att använda detta läromedel hade varit relativt stort. Vi var i således tvungna att i huvudsak förlita oss på att det innehållsliga område som valdes – det periodiska systemet och elektronbindningar – presenteras på ett likartat sätt i olika läromedel. Därmed blev socioekonomiska aspekter mera avgörande för matchningen av de svenska skolorna.

Sammantaget omfattar datamaterialet från varje klass 20-40 videofilmade lektioner, dokumentationer av skrifthändelser genom närstudier av två-fyra elever per klass samt digitala bilder. För att få referenspunkter för analysarbetet utformades två testfrågor som eleverna fick besvara innan läraren påbörjade undervisningen. Samma testfrågor användes även som eftertest. Vidare har samtliga elever efter genomförda undervisning fått besvara en av de frågor som ingick i den svenska PISA-studien 2003. I tillägg har lärarna och ett urval elever intervjuats.

De teoretiska utgångspunkterna för projektet bygger bl.a. på New literaturtraditionen (t.ex. Barton & Hamilton, 1998; Kress, 2003) och på sociokulturella perspektiv på lärande (Säljö, 2000; Wertsch, 1998). Det komparativa analysarbetet har genomförts såväl intra- som interdisciplinärt både i den samlade forskningsgruppen och i olika konstellationer.

Preliminärt resultat

Utöver att vi fick frånga den ursprungliga planen med att välja skolor i respektive land som arbetade med samma läromedel uppstod också ett problem i det att innehållet – det periodiska systemet och kemiska bindningar undervisas på höstterminerna i skolor både i Finland och i Sverige. Det gemensamma läromedlet i Finland inbjuder till att det utvalda innehållet behandlas i årskurs åtta. Detta medförde att den planerade dataproduktionen blev utsträckt i tid och de svenska studierna kunde slutföras först under projektets sista år – hösten 2009. De resultat från de komparativa analyserna som vi presenterar här är således tentativa.

Analyserna ger en bild av att det finns skillnader i hur innehållet behandlas och vad som karaktäriserar undervisningspraktikerna i de finlandssvenska skolorna jämfört med de svenska:

- I de finlandssvenska skolorna (FS) är lärarna mycket tydliga med att markera vad som är viktigt att kunna, vad eleverna behöver kunna utantill och vad som kommer på provet. Det periodiska systemet, hänvisningar till modeller för atomer, elektronfördelning och reaktionsformler används mera frekvent av lärarna som ett redskap i undervisningen. Memorering av symboler och beteckningar framstår som mest centralt även om lärarna är noga med att betona förståelse av helheter snarare än memorering av fakta. I de svenska skolorna (S) framstår elevernas förståelse av att de ämnen och de fenomen de studerar i klassrummet äger sin giltighet i relation till livet utanför klassrummet till viss del som mer central för lärarna vilket bland annat framträder genom en högre användning av exempel och kopplingar till fenomen som eleverna kan tänkas känna igen från andra sammanhang (s.k. vardagsanknytning). Det som kan beskrivas som vardagsanknytning är mycket sparsamt förekommande i FS-skolorna.
- En annan skillnad rör klassrumskommunikationen t.ex. med avseende på elevinitierade frågor och lärarnas respons. I FS-skolorna är det mindre vanligt att eleverna initierar frågor av annat slag än direkt klagörande eller upprepande och lärarna tar sällan tag i frågor som inte tydligt kan relateras till det behandlade stoffet. Lärarna är däremot mycket tydliga i att markera huruvida elevers svar är korrekta eller inte. I S-skolorna ställer eleverna frågor i betydligt högre utsträckning och inte enbart sådana som handlar om klagöranden visavi lärarens presentationer och förklaringar. I dessa skolor tar lärarna betydligt oftare tag i elevernas frågor även om det i en snäv mening kan innebära avvikelser från det behandlade stoffet, dvs. lärarna försöker anknyta till och ta utgångspunkt i elevernas frågor och funderingar.
- En tredje skillnad berör skriftpraktiken. I FS-skolorna förekommer i betydligt högre utsträckning att lärarna skriver före på tavla/OH och modellerar den text eleverna förutsätts skriva ner i sina anteckningshäften. De FS-lärarna eftersträvar att ha kontroll över elevernas anteckningar som också är ett av de mera centrala underlagen för elevernas förberedelse inför provet (samtidigt det eleverna minst måste behärska för att klara provet). I viss utsträckning förs då också samtal om textens utformning vilket kan ge eleverna en viss kunskap om den naturvetenskapliga diskursens särdrag. Även i de svenska klassrummen förekommer liknande "lärartexter", men där uttrycks också andra skäl för att anteckningar görs (exempelvis att "hålla eleverna sysselsatta"), och dessutom förhåller sig lärare och elever åtminstone i några av klassrummen friare till vilken status lärarens anteckningar ska ha.

- Vidare syns en skillnad vad gäller valet av läromedel. I FS-skolorna användes samma läromedel men på varierande sätt medan det i de svenska skolorna används olika läromedel, i en skola användes enbart lärarens tavellanteckningar jämte ett häfte med lärarproducerade instuderingsfrågor.
- I de lärarkonstruerade proven kan vi också se en skillnad mellan länderna. Proven i FS-skolorna förstärker bilden av memorering där kemiska beteckningar, formelskrivning och korta begreppsdefinitioner dominerar. I S-skolorna är frågorna indelade utifrån vilket betyg de motsvarar (G, VG och MVG), där endast G-frågorna efterfrågar enkla fakta – dock sällan kemiska beteckningar. Vidare förväntas eleverna formulera mera omfattande skriftliga svar. Paradoxalt framstår att FS-elever skriver förhållandevis mera (fullständiga meningar) under lektionerna medan S-eleverna förväntas kunna presteras mera skriftligt utvecklade svar i proven.
- Sammantaget kan vi se att även om det finns en variation i undervisningspraktikerna i FS-skolorna så är de sinsemellan mer likartade jämfört med undervisningspraktikerna i S-skolorna. De tre svenska skolorna uppvisar således sinsemellan en betydligt större variation.

Referenser

- Arinen, P. & Karjalainen, T. (2007). *PISA 2006 ensituloksia 15-vuotiaiden koululaisten luonnontieteiden, matematiikan ja lukemisen osaamisesta*. Opetusministeriön julkaisuja 2007:38
- Barton, D. & Hamilton, M. (1998). *Local literacies. Reading and writing in one community*. London. Routledge.
- Brunell, V. (red.) (2007). *Klimat och resultat i den finlandssvenska grundskolan – en fördjupad analys av PISA*. Helsingfors: Svenska kulturfonden.
- Fredriksson, U. (2008). *Reading comprehension and its role when testing other domains than reading*. Ingår i Symposiet Challenges against test validity: Nationella forskarskolan i pedagogisk bedömning 14-16 oktober, Stockholms universitet.
- Hansén, S-E. (1985). *Läroböcker och identitet. Det finlandssvenska inslaget i våra läromedel*. Helsingfors: Svenska Finlands folkting.
- Kress, G. (2003). *Literacy in the new media age*. London : Routledge.
- Leino, K., Linnakylä, P., & Malin, A. (2004). Finnish students' multiliteracy profiles. *Scandinavian Journal of Educational Research, Vol. 48(3)*, s. 251-270.
- Liberg, C. (2008). *Language perspectives on tasks and texts in PIRLS, TIMSS and PISA*. Ingår i Symposiet Challenges against test validity: Nationella forskarskolan i pedagogisk bedömning 14-16 oktober, Stockholms universitet.
- OECD (2007). *PISA 2006: Science Competencies For Tomorrow's World*, OECD, Paris.
- Simola, Hannu (2005). The Finnish miracle of PISA: historical and sociological remarks on teaching and teacher education. *Comparative education, Vol. 41(4)*, s. 455-470.

- Simola, Hannu (2008). Understanding the Miracle of PISA: Historical and Sociological Remarks on Finnish Teacherhood. *Education & Society, Vol. 20(1)*, s. 5-23.
- Stigler, J.W. & Hiebert, J. (1999). *The teaching gap: best ideas from the world's teachers for improving education in the classroom*. New York: Free Press, cop.
- Säljö, R. (2000). *Lärande i praktiken. Ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Prisma.
- Wertsch, J. V. (1998). *Mind as action*. New York; Oxford: Oxford University Press.

Lästips – texter producerade inom eller i anslutning till forskningsprojektet

- Berg, A., Löfgren, R., & Eriksson, I. (2007). Kemiinnehåll i undervisningen för nybörjare. En studie av hur ämnesinnehållet får konkurrera med målet att få eleverna intresserade av naturvetenskap. *Nordina* 3 (2).
- Berg, A., Eriksson, I., & Löfgren, R. (u.u.). Observationer i kemiklassrummet – en studie om att lära sig se kemiska reaktioner. Ingår i I. Eriksson (red.), *Kemi i två finlandssvenska klassrum: rapport från projektet Kemitexter som redskap för naturvetenskapligt lärande*. SKIP-rapport. Stockholms universitets förlag.
- Brunell, V. (red.) (2007). *Klimat och resultat i den finlandssvenska grundskolan – en fördjupad analys av PISA* Helsingfors: Svenska kulturfonden.
- Carlgrén, I., Forsberg, E. & Lindberg, V. (2009). *Perspektiv på den svenska skolans kunskapsdiskussion*. SKIP-rapport 7/2009. Stockholm: SU-förlag.
- Danielsson, K. (Submitted). Chemistry learning – text use and text talk in one Finland-Swedish chemistry classroom. (under granskning för *IARTEM e-journal*)
- Danielsson, K. (u.u.). Läsa kemi – textanvändning och textsamtal i ett finlandssvenskt kemiklassrum. Under utgivning i: I. Eriksson (red.), *Kemi i två finlandssvenska klassrum: rapport från projektet "Kemitexter som redskap för naturvetenskapligt lärande"*.
- Danielsson, K. & Ekvall, U. (2008). Kemi som skriftspråkspraktik i svenska och finlandssvenska skolor – en projektpresentation. I: M. Lindgren m.fl. (red.). *Femte nationella konferensen i svenska med didaktisk inriktning. Forskningens tillämpning i skolan. Växjö den 29-30 november 2007*. Växjö University Press. S. 43-54.
- Ekvall, U. (2010). Källor för folkliga växtnamn och folkliga växtnamn som källor. Under utgivning i H. Tynon & A. Dahlström (red.) *Nycklar till kunskap. Om människans bruk av naturen*. Stockholm och Uppsala.
- Ekvall, Ulla & Berg, Astrid (u.u.). Lärobok och kemipraktik. Under utgivning i: I. Eriksson (red.) *Kemi i två finlandssvenska klassrum: rapport från projektet kemitexter som redskap för naturvetenskapligt lärande*.
- Lindberg, V. & Löfgren, R. (u.u.). Provkonstruktion och bedömning som aspekter av kemilärarens bedömningspraktik. Ingår i Inger Eriksson (red.), *Kemilärande i två finlandssvenska klassrum: Rapport från projektet Kemitexter som redskap för naturvetenskapligt lärande* (s.). SKIP-rapport. Stockholms universitetsförlag.
- Lindberg, V. & Löfgren, R. (u.u.). Vilket kemikunnande efterfrågas och görs tillgängligt för eleverna? – Frågor, svar och feedback i kemiklassrummet. Ingår i Inger Eriksson (red.), *Kemilärande i två finlandssvenska klassrum: Rapport från projektet Kemitexter som redskap för naturvetenskapligt lärande* (s.). SKIP-rapport. Stockholms universitetsförlag.

GRÄNSARBETE I HÖGRE UTBILDNING: ”MEN VI FÅR INTE BLI SOM LINKÖPING!”

Per-Anders Forstorp, *Kungliga Tekniska Högskolan*
Jörgen Nissen, *Linköpings universitet*

Sammanfattning

För cirka trettio år sedan var gränsöverskridande tvärvetenskaplig högskoleutbildning och forskarutbildning ett omstritt fenomen. Entusiaster hävdade att de traditionella formerna för kunskapens organisering i vetenskapliga ämnen och discipliner inte kunde hantera samtidens komplexa problem. Kritiker hävdade att de nya utbildningsformerna tenderade att förflacka kunskapen och den erfarenhet som akademiska ämnen under åren uppnått och menade att tvärvetenskap kunde bedrivas tidigast efter avslutad forskarutbildning.

Idag är gränsöverskridande utbildningar på olika nivåer inom högskolan tvärtom helt accepterat och mycket vanligt förekommande. Det är snarast en norm att nya utbildningar skall bryta mot tidigare uppdelningar och syfta till att överskrida gränser av olika slag. Med tanke på denna expansion av det gränsöverskridande lärandet är det angeläget att utvecklingen görs till föremål för beskrivning, analys och kritisk granskning.

Linköpings universitet kom, mycket som en följd av tiden för sin tillblivelse, att tidigt tillämpa då två nya högskolepedagogiska trender som generellt fått stor betydelse för den svenska högre utbildningen, särskilt inom det filosofiska fakultetsområdet. Det ena var att man från slutet av 1970-talet valde att organisera forskarutbildningen i tvärvetenskapliga teman (Vatten; Kommunikation; Hälsa och samhälle; Teknik och social förändring) snarare än i (traditionella) discipliner. Det andra var att man systematiserade denna forskarutbildning i form av forskarskolor där doktoranderna erbjöds anställningar och garanterades full finansiering. Dessa trender har färgat av sig på den svenska högre utbildningen i stort och har på olika sätt kommit att prägla utvecklingen från 1980 till 2010.

Systemet med forskarskolor var framgångsrikt och lever ännu kvar. Det uppfanns inte i Linköping men man var först i Sverige med att göra det systematiskt och i större skala pröva det inom humaniora och samhällsvetenskap. Idag är forskarskolorna och anställningsformen doktorand en norm för hur forskarutbildning skall organiseras.

Tvärvetenskapen har varit mycket mer omdiskuterad. Under tidsperioden har tvärvetenskapen passerat flera olika konjunkturen. Det var först ifrågasatt och kritiserat, för att sedan hyllas. Därefter kan man iaktta en viss tillbakagång med rutinisering och urvattning som följd för att sedan på nytt bli ifrågasatt. Vi har själva varit med på hela denna resa under 30 år och kan med viss erfarenhet och överblick kommentera detta skeende. I projektet "Det gränsöverskridande lärandets innehåll och organisering" (GLIO) har vi haft den unika möjligheten att fördjupa våra reflektioner kring detta i kombination med att vi gjort nya empiriska studier av samtida utbildningsmiljöer. Projektet syftar till att studera gränsöverskridandets konjunkturen i grundutbildning och forskarutbildning vid svenska universitet och högskolor.

Utvecklingen kan beskrivas i tre faser.

- 1) Initiativet i Linköping förespråkades av lokala entusiaster men även av företrädare från utbildningsdepartementet. I själva verket var satsningen på tvärvetenskap det enda sättet för LiU att överhuvudtaget få medel för forskarutbildning inom det filosofiska fakultetsområdet. Satsningen var inledningsvis mycket hårt kritiserat, såväl inifrån som utifrån. Särskilt de äldre universiteten hävdade att tvärvetenskap var ett säkert sätt att nivellera disciplinernas teorier, metoder och samlade erfarenheter – ett argument som ofta återkommer. Även de större högskolorna, som själva aspirerade på att få universitetsstatus, var kritiska och hävdade att den disciplinära vägen troligen var den bästa att gå för att säkerställa framtida kompetens.
- 2) Under 1990-talet ändras attityden till tvärvetenskap. Inom forskarutbildningen till delar därför att finansieringen av den i allt större utsträckning förutsätter tvärvetenskaplig samverkan. Antalet forskarskolor växer liksom viljan att organisera dessa på nya sätt. Intresset för tvärvetenskap blir också en angelägenhet för grundutbildningen, något som påskyndas av ökad decentralisering av högskolorna – med ökat behov av profilering – men även av den ökade konkurrensen om studenterna. Under denna period kan man säga att tvärvetenskapen är hyllad och det mesta som har med överskridandet av gränser att göra blir positiva signalord. Högskolorna i Södertörn och Malmö samt Linköpings universitet i Norrköping ingår i mitten av 90-talet i en stor nationellt satsning på grundutbildning där pedagogisk innovation i form av ämnesöverskridande program vid sidan av andra mål som breddad rekrytering utgör ledstjärnor. Vid LiU fortsätter man (ännu en tid) att använda benämningen tvärvetenskap men vid de andra högskolorna används hellre benämningar som fler- och mångvetenskap. I själva verket är man på de senare högskolorna ganska måna om att påpeka: "Men vi får inte bli som Linköping!" för att markera att målet inte är att upprätta nya discipliner utan att bidra med framgångsrika kombinationer av desamma.

3) Inte oväntat händer det saker när pedagogiska benämningar, vilka de än är, upplevs som normerande och tvingande. En effekt som vi kan iaktta från 1995 och den närmast följande tioårsperioden är för det första att begreppet tvärvetenskap användes på olika sätt. Inte minst börjar olika benämningar som syftar på gränser och gränsöverskridanden att dyka upp, vilket i sin tur gör att gränser mellan ämnen blandas samman med andra typer av gränser, såväl geografiska och kulturella. Universitet och högskolor, alltifrån från gamla institutioner som Uppsala och KTH till uppstickare som Luleå, Södertörn och Örebro, väljer att profilera sig som gränsöverskridande på sina hemsidor, i utbildningskataloger och utvecklingsplaner samt i forskningsstrategier. Men vad som räknas som "gränsöverskridande" blir således inte bara det som begreppet tvärvetenskap ursprungligen syftade på, utan också andra gränser som utmanas i en tid när IKT och globalisering spelar en kraftigt ökande roll för kultur- och samhällsutveckling. Begreppet börjar användas rutinmässigt och riskerar därmed också att bli urvattnat. Från c:a 2007 kan vi iaktta hur den pedagogiska vinden på nytt vänder även hos statsmakterna. Det syns exempelvis i hur Högskoleverket börjar återgå till traditionella förebilder för hur utbildning skall organiseras, nämligen i form av ämnen: "back to basics – back to subject". Ett närmast övertydligt exempel är betoningen av traditionella ämnen i lärarutbildningen som ska träda i kraft 2011.

Vi har själva följt hela denna utveckling på nära håll, först som doktorander, sedan som lärare och forskare, och slutligen som forskare inom området högskolepedagogik. Konjunkturerna i sig är förstas intressanta att iaktta, men vi har också gjort flera andra spännande iakttagelser som vi gärna vill lyfta upp för fortsatt diskussion. Vi har huvudsakligen tittat på tre kategorier av frågor som gäller gränsöverskridandets praktiker, dess innehåll och slutligen det omgivande samhällets möjligheter och villkor.

Begrepp som tvärvetenskap och mångvetenskap används flitigt och ofta med starka normer och värderingar kopplade till dem, vilket skapar problem på en analytisk nivå. I projektet har vi därför valt att istället använda gränser, gränsarbete och gränsöverskridande som analytiska begrepp. Inspiration till detta har hämtats dels från pedagogisk och idéhistorisk forskning om interdisciplinaritet men även från teknik- och vetenskapsstudier där begreppet gränsarbete ("boundary work") förekommer. I det senare området utgör naturvetenskapens gränser och avgränsningar från det icke-vetenskapliga ett viktigt tema. Visserligen används begrepp som har med gränser att göra också i olika empiriska sammanhang, men de är inte lika hårt tyngda av värderingar.

Syftet med projektet har inte varit att påvisa betydelsen av eller ens försöka förespråka tvärvetenskap som en bättre form av organisering av kunskapsproduktion, något som man skulle kunna tro med tanke på vår er-

farenhet av detta. Forskningen handlar om att undersöka den dynamiska spänningen mellan olika sätt att organisera kunskapsproduktion, kalla det gärna discipliner och interdiscipliner. De är inte varandras motsatser – även om retoriken ibland kan få oss att tro det – utan befinner sig i produktiva spänningsförhållanden där de växelvis kompletterar och kritiserar varandra.

Hur får man syn på gränsarbete och gränsöverskridanden i den högre utbildningen? Tidigt i vårt projekt ställdes vi inför detta metodologiska problem vilket i sin tur ledde till viktiga iakttagelser. Vissa utbildningar och lärandemiljöer kan bl.a. som respons på konjunkturernas skiftningar ge sig själva denna benämning, men blir deras verksamhet därmed vad det avser att vara? Och finns det inte många utbildningsmiljöer som inte använder denna benämning trots att vad de gör faktiskt handlar om att gå över gränser? Vi drog slutsatsen att gränsarbete och gränsöverskridanden är något som tillhör universitetsväsendets "naturliga tillstånd". Det är ofta precis så forskningen förs framåt; man korsar en gräns mot det man inte visste tidigare. Med nyfikenheten och det man ännu inte vet som drivkrafter utmanas man att korsa gränser, ofta med hjälp av erfarenheter från andra discipliner. Det är också genom denna dynamik som ämnen utvecklas och nya uppstår. Det fasta och för en gång givna, det som i universitetsvärlden förknippas med ämnen och discipliner, är inte så fast och det är inte så länge sedan det idag givna betraktades som något nytt. På motsvarande sätt förutsätter många högskoloutbildningar att kunskaper från olika områden kombineras.

Själva fenomenet med gränser, gränsarbete och gränsöverskridanden är oerhört mångfacetterat. Det berör inte bara en dimension av utbildningen, utan syns på många olika nivåer och får många uttrycksformer, inte sällan i hybridartad kombination med attityder som syftar till det motsatta - att bevara gränserna. I projektet har vi framförallt fokuserat på nio dimensioner i utbildningar där gränserna kommer till uttryck. Detta är inte en uttömmande lista utan pekar snarast på de saker som vi bedömer som angelägna. Dimensionerna har genererats från det empiriska materialet: identitet, konflikt, epistemologi, pedagogik, samarbete, retorik, kontinuitet/förändring, mål/motivation, ramar. När man söker efter förutsättningarna för gränsarbete och gränsöverskridanden gäller det alltså att undersöka hur detta kommer till uttryck i de olika dimensionerna. Analyserna visar att vissa miljöer som använder sig av dessa signalord kanske bara gör detta på en retorisk nivå, samtidigt som det kommer till uttryck i de flesta dimensioner i vissa andra miljöer. På basis av sådana analyser kan man dra slutsatsen att miljöerna på olika sätt integrerat gränsarbetet med sin verksamhet.

Vi har också diskuterat olikheterna i de utmaningar som föreligger i miljöer som avser att korsa gränser inom områden som är snarlika ens eget (t ex när redovisning möter organisationsteori, som inom företagsekonomi) eller om

man väljer att vara mer utmanande och söka sådana korsningar med ämnen som ligger längre bort (när historia möter kemi, som inom miljövetenskap). Den förra formen av gränsarbete har vi valt att kalla "svagt" och den senare "starkt" eftersom dessa otvivelaktigt leder till helt olika typer av utmaningar. Man kan inte generellt säga att den ena formen av gränsöverskridande är enklare att hantera än den andra, utan detta avgörs även av personliga förutsättningar som erfarenheter, intressen och vilka mål som denna samverkan har.

Vi har sett att det kan finnas olika övergripande mål med gränsöverskridanden som placerar in detta i ett större kulturellt, samhälleligt och politiskt sammanhang. I huvudsak har vi urskiljt två typer. Å ena sidan kan gränsöverskridanden sättas in i ett sammanhang där mål som bildning, emancipation och motivation kan vara viktiga drivkrafter. Å andra sidan kan man se att gränsöverskridanden inom den högre utbildningen kan ges mer instrumentella uppgifter, så som att stärka näringslivet och den nationella konkurrenskraften. I bägge fall figurerar kunskapen och kunskapsproduktionen som viktiga mål men med helt olika framtoning.

Under den aktuella tidsperioden framstår gränsöverskridande trots allt som ett värdeladdat ord som i perioder tas i bruk när lärosäten vill lyfta fram något nytt. Samtidigt är det i våra studier uppenbart att många andra, också äldre, utbildningar innehåller väl så mycket gränsöverskridanden. Även här kan lärarutbildning fungera som ett exempel. Hur den än läggs upp så innehåller den kombinationer av olika kunskapsområden men sällan eller aldrig beskrivs den som gränsöverskridande eller tvärvetenskaplig. Genom vår studie framgår det att det behövs mer kunskap om hur gränsöverskridanden (inklusive tvärvetenskapliga) inom högre utbildning genom tiderna har och framöver på olika sätt bäst kan iscensättas.

Litteraturtips för vidare läsning

- Barry, Andrew, Georgina Born & Gisa Weszkalnys (2008) "Logics of interdisciplinarity", *Economy and Society* 2008
- Becher, Tony & Paul R. Trowler (2001) *Academic tribes and territories. Intellectual enquiry and the culture of disciplines*. Second edition. Buckingham: Open University Press
- Ehn, Billy (2003) *Universitetet som arbetsplats. Reflektioner kring ledarskap och kollegiala professionalism*. Lund: Studentlitteratur
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren (2004) *Hur blir man klok på universitetet?* Lund: Studentlitteratur
- Forstorp, Per-Anders & Jörgen Nissen (2005) "Mötet mellan tradition och förnyelse – ett val mellan djup och bredd?" *Utvecklingskonferensen för högre utbildning*, Karlstads universitet, 16-18 november 2005
- Forstorp, Per-Anders & Jörgen Nissen (2006), *Utbildning & Demokrati* vol. 15, nr 2. Temanummer om "Gränsdragningar och gränsöverskridanden i högskolevärlden", redaktörer Per-Anders Forstorp & Jörgen Nissen.

- Fuller, Steve (2007) *New Frontiers in Science and Technology Studies*. Cambridge: Polity
- Gerholm, Lena & Tomas Gerholm (1992) *Doktorshatten. En studie av forskarutbildning inom sex discipliner vid Stockholms universitet*. Stockholm: Carlssons
- Gieryn, Thomas (1999) *Cultural Boundaries of Science. Credibility on the Line*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hannerz, Ulf (1982) *Över gränser. Studier i dagens socialantropologi*. Lund: Liber
- Högskoleverket (2000) "Forskarskolor – ett regeringsuppdrag", 2000:2 R
- Klein, Julie Thompson (1990) *Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice*. Detroit: Wayne State University Press
- Klein, Julie Thompson (1996) *Crossing Boundaries: Knowledge, Disciplinarity, and Interdisciplinarity*. Charlottesville and London: University Press of Virginia.
- Lattuca, Lisa R (2001) *Creating interdisciplinarity. Interdisciplinary research and teaching among college and university faculty*. Nashville: Vanderbilt University Press
- Lindén, Jitka (1998) *Handledning av doktorander*. Nora: Nya Doxa
- Messer-Davidow, Ellen, Shumway, David R & David J Sylvan (1993) (red.) *Knowledges: Historical and critical studies in disciplinarity*. Charlottesville: University Press of Virginia
- Schild, Ingrid & Sverker Sörlin with contributions from Carolina Sigfridsson (2002) *The policy and practice of interdisciplinarity in the Swedish university research system*. Stockholm SISTER/ Institutet för studier av utbildning och forskning. Working paper 2002:18
- Schoug, Fredrik (2005) *På trappans första steg. Doktoranders och nydisputerade forskarens erfarenhet av akademien*. Lund: Studentlitteratur
- Weszkalnys, Gisa (2006) Mapping Interdisciplinarity. Report of the survey element of the project "Interdisciplinarity and Society: A Critical Comparative Study", ms. Oxford University, UK

Projektets webbsida:

<http://www.nada.kth.se/~forstorp/glio.htm>

PROFESSIONELL OCH/ELLER LEGITIMERAD?

Didaktiska perspektiv på nya lärares professionella utveckling

Christina Gustafsson, *Högskolan i Gävle*

Göran Fransson, *Högskolan i Gävle*

Åsa Morberg, *Högskolan i Gävle*

Ingrid Nordqvist, *Högskolan i Gävle*

Monica Hallström, *Högskolan i Gävle*

Ulla Lindgren, *Umeå universitet*

Sammanfattning

”Didaktiska perspektiv på nya lärares professionella utveckling” fokuserar på den första tiden i läraryrket – internationellt benämnd *induction*. Intresset har riktats mot de processer, det innehåll och de betingelser för professionell utveckling som kan identifieras under den första tiden av yrkeserfarenheten. Mentorskap och vad det innebär att vara professionell som lärare har studerats. Projektet har successivt vinklats mot lärarlegitimation och särskilt bedömningen av den nya lärarens yrkesutövning, varför ett vetenskapligt bidrag om lärarlegitimation har kunnat ges.

År 2001 kom Göran Franssons och Åsa Morbergs bok ”De första ljuva åren”. Boken var en dokumentation av forskarnas arbete med nya lärare och nya lärares konkreta erfarenheter. Ett par lärarutbildare hade sedan några år tillbaka intresserat sig för gruppen nya lärare, vilket lett till små projekt med större tonvikt på utveckling än på forskning, väl utarbetade kommunikationskanaler med kommuner och fackliga organisationer samt kontinuerlig bevakning av forskning och utredningar som på något sätt satte nya lärare i fokus. Aktiviteterna gick under beteckningen *Induction*, en anglosaxisk beteckning för lärares första tid i yrket. Definitionen av hur lång tiden skall vara för att kallas den första tiden i yrket varierar, men brukar variera mellan ett och tre år. I mitten av 2000-talets första decennium fanns således en

god plattform för att tillföra studierna ett forskningsperspektiv. För åren 2006 till 2008 beviljade Utbildningsvetenskapliga Kommittén ekonomiska medel för att bedriva forskning kring lärares professionella utveckling under deras första tid i yrket. Forskningsprojektet fick beteckningen "Didaktiska perspektiv på nya lärares professionella utveckling". Det övergripande syftet har varit att bidra till kunskapsutvecklingen om lärares professionella utveckling, särskilt under den första tiden i yrket – inductionperioden. Sex delprojekt skulle sammantaget bidra till att beskriva och förstå lärares yrkesutveckling och yrkesintroduktion. I våra studier har vi varit intresserade av *de processer, det innehåll och de betingelser* för professionell utveckling som kan identifieras under den första tiden av yrkeserfarenheten. Det handlar om utvecklingen av den didaktiska medvetenheten – förmågan att tolka läraruppdraget och omsätta sin kunskap om läraryrket till undervisningshandlingar. Under projektets gång har diskussionen om legitimation av lärare intensifierats, vilket ytterligare har komplicerat våra grundfrågor, samtidigt som vi har kunnat förändra balansen i dessa och på så sätt också ge ett vetenskapligt bidrag till diskussionen om lärarlegitimation.

Forskningsprojektet har genomförts som sex delstudier. Även studenter inom Lärarprogrammet och en amanuens har involverats. Metodiskt har intervjuer, enkäter och dokumentstudier använts. Teoretiskt har framför allt professionsforskare varit vägledande. I föreliggande redovisning kommer ett urval av projektresultaten att redovisas.

Professionell utveckling

Frågan om betingelser för nya lärares professionella utveckling har radikalt förändrats under projektets gång då utredningen om lärarlegitimation presenterades (SOU 2008:52). I utredningen föreslås bl.a. ett obligatoriskt "provår" för nya lärare där mentorer skall stödja den nya läraren men också vara rektor behjälplig vid bedömningen av huruvida den nya läraren skall anses vara tillräckligt kompetent för att rekommenderas erhålla lärarlegitimation. Att mentorer skall vara behjälpliga i bedömningen som föreslagits ligger inte i linje med den traditionellt nordiska synen på mentorerers uppgifter och roller (Fransson & Gustafsson, 2008). Även om försök görs att tona ner denna bedömningsfunktion i en senare departementspromemoria, finns undertoner av detta kvar i texter och i retoriken kring förslaget (Utbildningsdepartementet, 2010).

Förslaget om lärarlegitimation har gett upphov till nya frågeställningar inom projektet, speciellt frågor som rör bedömningen av de nya lärarna. Kritiska analyser av förslaget samt hur förslaget förhåller sig till utvecklingen i övriga nordiska länder samt Estland har av forskargruppen Induction

publicerats inom ramen för nätverket Newly Qualified Teachers in Northern Europe, NQTNE (a.a). Analyser av de 108 remissvar som hösten 2008 inkom till utbildningsdepartementet visar bl.a. att det var relativt få remissvar (28 av 108) som berörde frågan om att mentorer föreslås bli delaktiga i bedömningar och enbart fyra remissvar diskuterade explicit vad en bedömarroll skulle kunna betyda för relationen mellan mentor och adept (Fransson, 2009; Fransson, submitted). Utifrån nya uppkomna frågor kring bedömningen av nya lärare har studier genomförts inriktade mot såväl skolledares som mentors roll och möjligheter i bedömningen. Intervjustudier har genomförts med skolledare och med nya lärare som arbetat i c:a två år. I komparativt syfte har en studie inriktats mot AT-läkare rörande hur relationen mellan handledning och bedömning ter sig under deras AT-tjänstgöring. En särskild enkätstudie har riktats mot hur förskolechefer/förskolerektorer ser på bedömning av nyblivna förskollärare (Elm Lindgren, 2009). Tentativa resultat visar att det möjligen kan vara så att nya lärare känner en viss stress över att bli bedömda, att rektors möjlighet och kompetens att bedöma ifrågasätts, att det kan vara förenat med utmaningar för mentorer/kollegor/skolledare att bedöma, samt att nya lärares identitet och position inom skolan förändras (Aspfors, Fransson & Heikkinen, manus).

Hur mentorsstödet uppfattas både av mentorn och av adepten har ägnats en särskild studie. Stödet av en mentor har stor betydelse för den nya lärarens professionella utveckling, men kvaliteten på mentorsstödet varierar. Det finns mentorer som arbetar mera som handledare än som mentorer och då får den nyblivna läraren mer en fortsättning på grundutbildningens verksamhetsförlagda del än en yrkesutveckling som examinerad lärare. Undersökningen visar också att skolledares roll i yrkesintroduktionen är perifer och otydlig.

Vidare forskning inom detta område är dock av strategisk betydelse eftersom lärarlegitimation, "provår" och obligatoriskt mentorskap med både "handledning" och bedömning blir en genomgripande förändring av svenskt utbildningsväsende, bl.a. med avseende på lärares roller samt synen på läraryrket och då främst synen på nya lärare.

Från lärarutbildning till yrkesutövning

Läraryrket är mångfasetterat och kräver förutom en förmåga att motivera och engagera elevernas lust att lära, en medvetenhet om komplexiteten i att kunna handskas med de olika situationer som dagligen uppstår i klassrum och mellan elever. Det är därför viktigt att de lärarstuderande under sin utbildning får en undervisning, som kan bidra till en känsla av kompetens och tilltro till den egna förmågan att bli en kvalificerad lärare. Inom lärarutbildningen är det

dock sällan problematiserat vad som krävs för att vara en kompetent lärare. Snarare tas det för givet att lärarutbildningen gett denna kompetens.

Samtidigt har det skett en förskjutning av vad som fokuseras inom lärarutbildning. Tidigare var skolpraktik tänkt som en möjlighet att tillämpa de teoretiska studierna; idag handlar det mer om att den teoretiska undervisningen bör knytas till studenternas erfarenheter från den verksamhetsförlagda utbildningen (VFU). I denna process är det viktigt att de lärarstuderande tillägnar sig ett kritiskt förhållningssätt såväl i den högskoleförlagda som i den verksamhetsförlagda utbildningen. Risken att äldre traditioner och värderingar överförs via VFU:n borde problematiseras inom lärarutbildningen i betydligt större utsträckning än vad som tycks vara vanligt idag.

I en intervjustudie med sex nyblivna lärare, examinerade från den nya lärarutbildningen, framkom både osäkerhet och skilda uppfattningar om vad som ingår läraruppdraget, vad lärares centrala yrkeskunskaper utgörs av samt vad som poängterats under lärarutbildningen. Dessa resultat visar i likhet med tidigare studier, att de uppfattningar och visioner om undervisning och elevers lärande, som nyblivna lärare vanligtvis har med sig från lärarutbildningen, kan visa sig vara omöjliga att realisera. Eftersom de nyblivna lärarna dessutom kan sakna förståelse för varför det inte fungerar som önskat och planerat, är det inte ovanligt att nya lärare skuldbelägger sig själva, vilket kan resultera i känslor av otillräcklighet och misslyckande (till exempel, Jensen & Kiley, 2005).

Det upplevda gapet mellan lärarutbildning och yrkesutövning kan beskrivas som en "praxischock". Att få svårigheter som nybliven yrkesutövare är inte ovanligt, men praxischocken får inte bli så stor att den riskerar att äventyra den fortsatta lärartjänstgöringen eller den professionella yrkesutvecklingen.

Att vara professionell

Projektet innehåller en studie av nyblivna gymnasielärares syn på den professionelle läraren. När den nyblivne gymnasieläraren reflekterar över vad det innebär att vara professionell kan det ses som att det är ett ideal som beskrivs, samtidigt som det är något läraren strävar efter i det vardagliga arbetet. Det som de intervjuade lärarna framhåller som viktigast är att kunna bemöta eleverna på ett korrekt sätt och att ha förmågan att skapa goda relationer till eleverna. Att vara professionell innebär också att kunna sätta gränser för vad som ingår i yrket, något som i projektet har identifierats som en svårighet för nya lärare. Gränsdragningen gäller också mot den egna personen. I det professionella förhållningssättet ligger att inte ta kritik som ett personligt misslyckande. Den professionelle läraren karaktäriseras vidare av att vara kunnig inom sina ämnen. En speciell typ av ämneskunskap är att

man som ämnesexpert kan identifiera elevens nivå i ämnet och förmedla det till eleven genom betygen. Professionalitet kopplas också till yrkets värdegrund utan att denna uttrycks specifikt utan mer eller mindre förutsätts. Detta närmar sig personliga kvaliteter som både i utbildningens praktiska moment och i yrkesutövningen är lätta att känna igen när man möter dem, men svårare att definiera och bedöma objektivt. En av de intervjuade uttrycker det så här: "professionella lärare är skickliga pedagoger, bra på att lära ut, skickliga på att strukturera upp sitt eget arbete".

Vad som utmärker professionalism inom läraryrket och hur en professionell lärare kan beskrivas innehåller flera komponenter om man sammantaget ser till lärarnas svar. Att synen på det professionella svarar mot denna komplexitet är inte förvånande. Varje intervjuad lärare lägger visserligen tyngdpunkten på olika ställen men som ny lärare på väg mot en professionell utövning av yrket är det dessa aspekter de förhåller sig till:

- yrkets gränser, att kunna se och dra gränsen för det uppdrag yrket innefattar
- yrkets kunskapsbas, som innefattar såväl goda ämneskunskaper som pedagogisk skicklighet
- yrkets värdegrund, som inte uttrycks explicit men ges uttryck för i synen på eleverna och undervisningen
- personliga förutsättningar för yrket, såsom förmåga att inspirera, engagera och strukturera

Den professionella utvecklingen är lärarens och den nyutbildade är genom sin dagliga verksamhet på väg mot en egen professionalism i dialog med både elever och kollegor. Hur ett obligatoriskt mentorsstöd och ett introduktionsår med bedömning för en lärarlegitimation kommer att påverka denna process är en fråga för kommande undersökningar.

Avslutning

När man planerar ett forskningsprojekt är en viktig del att bestämma riktningen och de mål som man tror sig kunna nå med forskningsarbetet. I det aktuella projektet var ambitionen att ge återkoppling till lärarutbildningen, till högskolepedagogiska kurser och till skolors och kommuners skolutveckling. Det visade sig också att de komparativa inslagen i projektet blev ännu mer betydelsefulla än vad forskningsgruppen kunde förutse i planeringsstadiet. Så småningom tillkom förslaget om lärarlegitimation och detta har satt sin prägel på de texter som producerats inom projektet. Kort sammanfattat har projektet fördjupat kunskapen om:

- möjligheter och dilemman med lärarlegitimation, "provår" och bedömning av nya lärares kompetens.

- hur nya lärares identiteter och relationer till kollegor förändras i och med införandet av lärarlegitimation, ”provår” och bedömning
- vad nya lärare betraktar som professionellt i yrkesutövningen och att det inrymmer krav på såväl ämneskunskaper som ett relationellt förhållningssätt och grundläggande etiska ställningstaganden
- svårigheten att som ny lärare realisera vissa delar av vad man lärt sig under utbildningen
- likheter och skillnader mellan att vara ny lärare i skolsystemet och ny lärare inom högskolan.

Referenser

- Aspfors, J., Fransson, G. & Heikkinen, H.L.T. (manus). Mentoring as dialogue, collaboration or assessment? In P. Tynjälä, M.-L. Stenström & M. Saarnivaara (Eds.) *“Nothing is Permanent but Change”. Transitions and Transformations in Learning and Education*.
- Elm Lindgren, A. (2009). *Att vara kvalificerad för att bli legitimerad: - en enkätundersökning av förskolechefers värderingar om förskollärares kompetens*. Examensarbete, Lärarprogrammet. Högskolan i Gävle.
- Fransson, G. (2009). *Knowledge input in responses to a government inquiry concerning probationary year for new teachers; the role of mentors and headmasters*. Paper presenterat vid European Conference of Educational Research (ECER) i Wien, Österrike, 28 september 2009.
- Fransson, G. (submitted). Mentors in dual roles, both to support and to assess? Analyses of opinions expressed in responses to a Swedish proposal on probationary year for new teachers. *European Journal of Teacher Education*.
- Fransson, G. & Gustafsson, C. (Eds.) (2008) *Newly Qualified Teachers in Northern Europe – Comparative Perspectives on Promoting Professional Development*. Teacher Education: Research Publications no 4. Gävle: Gävle University Press.
- Fransson, G. & Morberg, Å. (red) (2001) *De första ljuva åren: lärares första tid i yrket*. Lund: Studentlitteratur.
- Jense, R. A. & Kiley, Th.J.(2000) *Teaching, Leading and Learning*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Lindgren, U. (2006). *På väg mot en yrkesidentitet: mentorskap som stöd för nyblivna lärares professionaliseringsprocess*. Umeå: Institutionen för svenska och samhällsvetenskapliga ämnen, Umeå universitet.
- SOU 2008:52, *Legitimation och skärpta behörighetsregler*. Betänkande från Lärarutredningen - om behörighet och auktorisation. Stockholm: Fritze.
- Utbildningsdepartementet (2010). *Legitimation för lärare och förskollärare*. Promemoria U2010/2818/S. 2010-05-03. Utbildningsdepartementet.

FOLKHÖGSKOLANS PRAKTIKER I FÖRÄNDRING

Bernt Gustavsson, *Örebro universitet*

Sam Paldanius, *Linköpings universitet*

Carin Falkner, *Jönköpings universitet, Högskolan för lärande och kommunikation*

Anneli Andersén, *Jönköpings universitet, Högskolan för lärande och kommunikation*

Lena Sjöman, *Örebro universitet*

Gunnel Andersdotter, *Örebro universitet*

Sammanfattning:

Detta forskningsprojekt har undersökt folkhögskolans praktiker och deras förändringar i samhällsutvecklingen. Med utgångspunkt från begreppet praxis har vi undersökt:

- folkhögskolans särart i förhållande till andra utbildningar
- i ett historiskt perspektiv sökt fånga det specifika med skolformen
- vad informationstekniken betyder i ett genusperspektiv
- dess anpassning till arbetsmarknaden
- dess förhållande till den öppna högskolan
- jämfört fritidsledarutbildningar på folkhögskola med lärare på fritidshem på högskolan
- dess betydelse i närsamhället
- undersökt dess internationella inflytande
- dess förändring från och med 1991 års folkbildningsproposition
- rektorernas ställning

Hur förändras folkhögskolan under 2000-talet? Vilka förändringar är avgörande för den praktik som utförs inom skolformen? Hur är dessa förändringar kopplade till folkhögskolans historiska utveckling? Vilka är drivkrafterna för denna förändring och hur visar de sig i praktiken? I projektet *Folkhögskolans praktiker i förändring* har vi undersökt förändringarna utifrån dessa frågor. Den förståelse av det specifika med folkhögskolan som skolform är förbundet med dess traditioner och historia. Ett centralt drag i dess utveckling är hur nya "grupper" söker sig till, eller kämpar sig till tillträde till skolformen. Från att ha varit förbehållen böndernas söner från 1868 till kämpar sig arbetarklassen den rätten med början vid sekelskiftet, kvinnorna i viss mån vid tiden för den kvinnliga rösträtten, men med egna skolor

först på 1980-talet, och invandrargrupper därefter. I det perspektivet kan skolformen betraktas som jämlikhetsskapande, en utveckling som fortsätter. För att komma åt förändringarna i praktiken utgår vi i projektet från handling och *praxis*. En begreppsutredning görs av begreppen handling och *praxis*, i vilken en åtskillnad görs mellan att handla autentiskt som aktör och att handla som agent, föreskrivet av strukturella villkor eller systemet. Ett centralt begrepp är *fronesis*, mellanmännisklig handling som innefattar att handla på ett socialt klokt sätt som leder till något bättre. Handling har så en existentiell dimension, likaväl som en ekonomisk och en politisk och är kopplade till specifika maktförhållanden.

En stor fråga om folkhögskolan är den om dess antagna särart, vad som skiljer den från andra skolformer. Denna särart har diskuterats i ideologiska termer under lång tid. En delstudie i projektet hade som syfte att undersöka vad lärarna vid folkhögskolor ansåg att folkhögskoleanda och folkhögskolemässighet innebar, inte minst som del av den omtalade särarten. Resultaten bygger på en intervjustudie och en statistisk enkätundersökning i vilka lärare gavs möjligheten att besvara ett antal frågor om hur de kopplade samman folkhögskoleanda med sitt förhållningssätt, undervisning, inflytande och demokrati samt människosyn och tradition. Undersökningen ger vid handen att det finns en speciell "folkhögskoleanda" som är nedärvd, som reproduceras genom generationer och som uttrycks i "folkhögskolemässiga" handlingar. Folkhögskolemässiga handlingar ger upphov till "andans" centrala ideal- och handlingsmönster och visar sig i lärares sätt att förhålla sig till sitt yrkesutövande. På så sätt återskapar ideal och praktisk handling kontinuerligt varandra. De meningsfulla sidor som skapar andan i praktiken finns i lärarnas förhållningssätt till deltagare, kollegor och undervisningen. Människosynen, de demokratiska, pedagogiska och traditionsbundna sidorna bildar tillsammans lärarnas handlingsuttryck för folkhögskoleanda. Den kanske viktigaste av dessa är människosyn som visar sig i bemötandet, att se varje individ som kompetent och duglig oavsett deras bakgrund. Folkhögskoleandan visar sig både ha ett starkt stöd och en reell funktion hos majoriteten av dagens folkhögskolelärare i Sverige.

Ytterligare ett sätt att komma åt det specifika med skolformen, har varit att intervjua ett antal företrädare, eller språkrör för skolformen, personer som har arbetat aktivt under sitt liv med folkhögskolan. I dessa berättelser finns både en samstämmighet om skolformens särart, men även skilda synsätt om vad som utgör den.

En stor förändring har införandet av digital teknologi inneburit, som studerats utifrån ett genusperspektiv i nuvarande *praxis*. Med hjälp av en etnologisk fältstudie har tre folkhögskolor med olika huvudmän och inriktning undersökts. Ett påtagligt resultat är att generationstillhörighet i högre grad

än könstillhörighet är avgörande för lärarnas och deltagarnas förhållande till och bruk av teknologin. En digital klyfta var märkbar inom kategorin kvinnor, baserad på etnisk tillhörighet, generation och klasstillhörighet. För "nätets infödda" är bruk av nätet mer eller mindre självklart. Digital utrustning och undervisning utmanas alltmer av de yngre deltagarna. De praktiskt-estetiska ämnena har digitaliserats när det gäller film, musik och konst. Härifrån kommer ofta inflytandet över utrustning och nya undervisningsformer.

Folkhögskolan har i olika utsträckning kommit att marknadsanpassas. En studie är gjord av skolor som utformat särskilda kurser för en specifik grupp invandrare för ett särskilt yrke. Kritiken av den verksamheten görs utifrån tanken om varför en specifik grupp invandrare skall skolas just till ett yrke, i detta fall byggnadsarbetare. Denna grupp skulle kunna likabehandlas och skolas på allmänna kurser för att sedan välja sin egen väg. Genom att folkhögskolan anpassas till specifika behov på arbetsmarknaden blir kunskap till en vara och utbildning reducerad till humant kapital. En annan studie visar att folkhögskolans ambition att skapa tillitsskapande lärande kom i konflikt med arbetsmarknadsmyndigheternas krav på kort väg mellan utbildning och yrke, vilket medförde att vissa utbildningar för arbetslösa spolieades.

En förändring i folkhögskolornas praxis har propositionen om den öppna högskolan inneburit. En del av projektet har varit att undersöka hur relationen mellan högskola och folkhögskola ser ut genom att se hur folkhögskolorna presenterar sina högskoleförberedande kurser. Resultatet visar sig i form av fyra vägar: skogsstigen, landsvägen, länsvägen och motorvägen. I den förstnämnda nämns inte de högskoleförberedande momenten, i den andra nämns de, den tredje har speciella förberedande kurser och den fjärde har ett samarbete med högskolor. Dessa skillnader beror på folkhögskolornas skilda ideologier utbildningsmarknaden, geografiskt läge och huvudman. Sammantaget har folkhögskolorna förändrat sin praktik i förhållande till den öppna högskolan, om än i olika utsträckning. Gemensamt för skolorna är att de vill höja utbildningsnivån men man menar olika saker med det.

En central men undanskymd del av folkhögskolans praxis är olika slag av yrkesutbildning. En av dem är utbildning av fritidsledare. Den utbildningen jämförs med utbildning av lärare på fritidshem som sker på högskolan. Det utmärkande för läraren på folkhögskolan är att denne har stort inflytande över utbildningens innehåll och följer deltagarna på nära håll i deras utveckling. För lärare på högskolan är det tvärtom, stora grupper, och har inte samma möjlighet att följa enskilda studerandes utveckling. De studerande på utbildningen för fritidsledare har svårare att uttrycka kritik, vilket kan bero på att de har ett nära förhållande till lärarna. Lärarstuderande talar om

att fritiden ska vara utvecklande men även om att en meningsfull fritid är en fritid där man lär sig. Det räcker inte att tala om utveckling, man måste lära sig något också. Ett utmärkande drag är här också att fostra bort sådant som anses degenererande och lyfta fram det uppbyggliga, i jämförelse med lärare på fritidshem som talar om att fritiden ska vara utvecklande.

En studie avser att undersöka folkhögskolornas del av närsamhället, särskilt kommunernas lokala utvecklingsarbete. Denna studie är gjord i kommuner som genomgått stora förändringar i näringslivets struktur. Den främsta är att ha rollen som utbildningsanordnare, men även att ha en ekonomisk, kulturell, social, ideologisk-demokratisk och en vitaliserande- idéskapande roll. Som arbetsgivare och konsument spelar folkhögskolan en ekonomisk roll, medan den kulturella rollen är kopplad till estetiska utbildningar och aktiviteter. Folkhögskolan existerar i spänningsfältet mellan bildning och nytta, mellan ett humanistiskt bildningsideal och en mer instrumentell inställning till utbildning som avser arbetsmarknadens utbildningsbehov.

En studie har genomförts om folkhögskolornas praktiker i ett internationellt sammanhang. En översikt visar att folkhögskoletanken har etablerats världen över och att institutioner etablerats i Asien, Sydamerika, Nordamerika, Afrika och i Europa. Skolornas karaktär skiljer sig ofta från de svenska och nordiska när de etableras i ett annat socialt och kulturellt sammanhang. Tre olika spridningsmönster kan iakttas: genom migration (Nordiska emigranter som grundat skolor), genom inspiration (utomnordiska aktörer som upptäckt folkhögskolan och bildat egna institutioner) samt genom export (aktivt spridande av folkhögskoletanken från Norden). Det sista har särskilt studerats genom etableringen av folkhögskolor i Tanzania. Studien är gjord med hjälp av postkolonial teori som visar att en svensk självförståelse och identitet bildas i kontrast till "de andra" och att eurocentriska föreställningar utvecklats.

I en studie ställs frågan om hur villkoren formeras för att vara rektor inom folkhögskolan under 2000-talet. Detta görs genom att språkhandlingar analyseras i platsannonser tillsammans med intervjuer av representanter från olika huvudmän. Huvudmannens centrala organisation intar olika positioner i relation till folkhögskolorna inom den egna organisationen: en aktiv hållning där huvudmannen styr verksamheten; en expanderande hållning, där huvudmannen eftersträvar ett ökat inflytande, samt ett passivt förhållningssätt, där den centrala organisationen inte tar några direkta initiativ i förhållande till de egna folkhögskolorna. På motsvarande sätt kan huvudmannens ideologi ges en uttalad, en tentativ respektive en nedtonad roll i det lokala styrelsearbetet. Således varierar rektors villkor vad gäller hur rektor förväntas förhålla sig till huvudmannens ambitioner och värderingar. Rektors villkor formeras också i relation till begreppet folkbildning, som i studien främst uttrycks i termer av utbildning, dvs. "en andra chans", respektive i termer av förhållningssätt, dvs. som bildning och personlig utveckling.

Litteratur

Bernt Gustavsson, Gunnel Andersdotter, Lena Sjöman, red. 2009: *Folkhögskolans praktiker i förändring*, red. Lund: Studentlitteratur.

Bernt Gustavsson, Gunnel Andersdotter, red. 2010: *Folkhögskolans praktier II*, Forskningsrapporter, Örebro universitet.

KONSTEN ATT LYCKAS SOM KONSTNÄR

Socialt ursprung, kön, utbildning och karriär, 1938–2008

Martin Gustavsson, *Uppsala universitet*

Barbro Andersson, *Stockholms universitet*

Mikael Börjesson, *Uppsala universitet*

Marta Edling, *Uppsala universitet*

Ida Lidegran, *Uppsala universitet*

Andreas Melldahl, *Uppsala universitet*

Hela den konstnärliga utbildningssektorn har expanderat kraftigt under efterkrigstiden. Få utbildningar har dessutom så högt söktryck som de konstnärliga. Till den skola som befinner sig på toppen av utbildningshierarkin inom fri konst, Kungliga Konsthögskolan i Stockholm, söker exempelvis varje år ungefär 800 aspirerande konstnärer. Av dessa tas endast 25 individer, eller cirka tre procent, in på skolan. Efter fem års studier är det blott ett fåtal i denna lilla studentgrupp som kommer lyckas att etablera sig som konstnärer och än färre som fullt ut kommer att kunna livnära sig på sin konst.

Det kan tyckas paradoxalt att så många söker sig till ett område där årsinkomsterna bevisligen är låga och utsikterna minimala att få en stabil livsinkomst. Utbildningsinvesteringarna står här definitivt inte i paritet med avkastningen. För att komma in på de femåriga högre konstnärliga utbildningarna krävs dessutom oftast minst två år på en förberedande konstutbildning, ofta mer. Efter sju till nio år i konstutbildning – en nära dubbelt så lång utbildningsgång jämfört med vad som krävs för att bli exempelvis jurist eller civilingenjör – väntar alltså en högst osäker tillvaro.

Mycket tyder på att det inom konstens område finns en annan värdehierarki än den som gäller i samhället i stort. Påfallande många verkar vara villiga att offra materiella framgångar – som trygga anställningar och goda ekonomiska framtidsutsikter – för en plats på en konstskola eller en position i konstfältet. Kort sagt verkar det råda en "omvänd ekonomi" inom konstvärlden. Konstnärliga utbildningar fungerar också som en frizon där det gängse utbildningskapitalet spelar en underordnad roll och andra värden hålls högt. För att ta sig in på en utbildning i fri konst hjälper höga betyg

och poäng på högskoleprovet ingenting. Det är bedömningen av de konstnärliga arbetsproverna som utgör det viktigaste underlaget för antagningen. Även i denna mening råder det en omvänd ekonomi.

Detta projekt kastar förklarande ljus över denna eftersökta del av utbildningssystemet och den mycket hårt konkurrensutsatta del av arbetsmarknaden – framför allt konstfältet – som dessa utbildningar riktar sig mot. Vi ställer frågor om konststuderandes – och i förlängningen konstnärers – ursprung, utbildning och karriär:

1. Vad utmärker de studenter som rekryteras till högre utbildningarna i fri konst (socialt ursprung, kön, tidigare utbildningsgångar, etc.)?
2. Hur är konstfältet strukturerat (socialt ursprung, kön, utbildning, stipendier, utställningar, försäljning, etc.)?
3. Hur ser relationen mellan den ledande konsthögskolan och konstfältet ut?
4. Hur har allt detta förändrats under efterkrigstiden?

Två utgångspunkter ligger till grund för projektet: för det första att konstvärlden är socialt trögörslig (även om den estetiskt utmärks av en oavbruten ström av omvärderingar), för det andra att banden mellan de olika konstnärliga utbildningsinstitutionerna och aktörerna på det omgärdande konstfältet (gallerier, museer, stipendienämnder, kritiker etc.) är osedvanligt täta. Att kombinera studier av både samtid och dåtid (vilka strukturer förändras?) liksom studier av både utbildning och arbetsmarknad (hur ser relationen mellan skola och fält ut?) blir därför särdeles angeläget i detta projekt.

En utbildningssociologisk studie av konsthögskoleelever, 1938–1984

Ett historiskt perspektiv möjliggör studier av om, och i så fall hur, den sociala rekryteringen till högre utbildning har förändrats över tid. Hade exempelvis den allmänna studiemedelsreformen 1965 någon effekt på rekryteringen till Kungl. Konsthögskolan i Stockholm? Vad innebar den allmänna radikaliseringen runt 1968 för skolans rekrytering? Eftersom den svenska officiella statistiken endast omfattar sent 1900-tal (tillgången på utbildningsstatistiska data är god först från och med högskolereformen år 1977) ställs den historiskt orienterade utbildningssociologen inför en stor arbetsuppgift med att gräva fram egna data över "social bakgrund". I detta projekt har vi letat upp cirka 2 500 individer – såväl elever vid landets viktigaste konsthögskola 1938–1984 som ledande konstnärer i konstfältet 1945–2004 – i kyrkoarkiv i olika delar av landet. Så kallade "födelseböcker" i kyrkoarkiven redovisar nämligen föräldrarnas sociala position vid individernas födelse. Vid sidan av material i kyrkoarkiv och skolarkiv har vi intervjuat ett trettiotal konstlever och konstnärer från olika generationer, delat ut enkäter till elever på bland annat konsthögskolor samt använt data från SCB för åren 1977–2007.

Social bakgrund och kön bland eleverna

Med hjälp av material i de nämnda kyrkoarkiven har vi studerat den sociala bakgrunden hos samtliga cirka 1 100 eleverna som gick på Kungl. Konsthögskolan mellan 1938 (den första efterkrigstidsgenerationen) och 1984 (hypotetiskt den sista generationen modernister på skolan innan den postmoderna eran tog vid). De politiska försöken att bredda den sociala rekryteringen till högre utbildning, till exempel ovannämnda studiemedelsreform 1965, har inte haft effekt på detta område. Våra resultat visar att den sociala rekryteringen till Kungl. Konsthögskolan – fram till 1977 den enda högskolan inom fri konst – snarare har blivit snävare.

Skolans rekrytering av kvinnor och män har också förändrats över tid. Andelen kvinnliga elever på skolan ökar från och med tidigt 1950-tal och den sekellånga manliga dominansen bland eleverna bröts i början av 1980-talet. Idag är kvinnor i majoritet på skolan. Det har alltså skett en feminisering av produktionen av kulturproducenter. Feminiseringen har samspelat med ökad social segregering: medan kvinnor från högre klass och medelklass tar ett större utrymme träder män från arbetarklassen tillbaka.

I våra intervjuer med konsthögskoleelever från olika generationer uppmärksammas konflikten mellan – allt fler – kvinnliga elever och den fortgående manligt dominerade lärarkåren. Fördelarna med ”rätt” socialt ursprung, inte minst i form av stora ärvda tillgångar av kulturellt kapital, blir också väl synligt i intervjuaterialet.

En kultursociologisk studie över konstfältet, 1945–2004

När man studerar konstvärlden är relationen mellan utbildningssystem och arbetsmarknad – en viktig relation att studera på många områden för att förstå värdet av en viss utbildning – särdeles komplicerad. Hur ska yrkesgruppen ”konstnärer” egentligen definieras? Till skillnad från yrkestitlar som exempelvis jurist och läkare är inte konstnärstiteln monopoliserad och kringgårdad med olika villkor (krav på en speciell professionsutbildning etc.) vilket gör att vem som helst kan kalla sig konstnär. Utgår man från en sådan subjektiv definition blir gruppen orealistiskt stor och oprecis. Utgår man från ett objektiva kriterium som inkomst från konstnärlig verksamhet, missar man många etablerade och betydande konstnärer som inte gör konst till försäljning utan som är beroende av stipendier och andra inkomstkällor etc. Vi har löst definitionsproblemet genom att använda den franska sociologen Pierre Bourdieus fältbegrepp. Ett fält är ett avgränsat hierarkiserat och strukturerat område där olika grupperingar, institutioner och individer strider om vad som ska räknas som eftersträvävärt inom fältet, exempelvis vad som ska betraktas som god konst och vem som är en

legitim konstnär. Genom att använda fältbegreppet som verktyg får vi en rimligare avgränsad grupp samtidigt som risken att exkludera betydande konstnärer undviks.

Att lyckas? Ett mångdimensionellt sätt att definiera framgång i konstfältet

Fältbegreppet implicerar också att framgång kan erövras på en rad olika sätt. Konstnärer kan vinna erkännande genom att ställa ut på ledande gallerier, bli inköpta och utställda av centrala museer, erhålla symboliskt tunga stipendier, bli anmälda av betydelsefulla kritiker och så vidare. I projektet har vi använt dessa och några ytterligare kriterier som indikatorer på att man intar någon form av position i fältet. I den databas som vi har byggt upp över verksamma konstnärer under efterkrigstiden ingår det cirka 14 000 individer. För att räknas in i denna grupp räcker det inte med att kalla sig själv för "konstnär" (jfr subjektivt kriterium ovan) men väl att ha uppfyllt *ett* av de uppräknade kriterierna. Avgränsar vi gruppen hårdare och ställer krav på att man dels har nått över ett visst tröskelvärde inom en kategori (att ha ställt ut *flera* gånger på ett ledande galleri *eller* att ha fått tunga stipendier *flera* gånger), dels uppfyller dessa hårdare krav för flera kriterier (att ha ställt ut *flera* gånger på ett ledande galleri *och* att ha fått tunga stipendier *flera* gånger) minskar skaran till 850 "ledande" konstnärer, fördelade över hela efterkrigstiden.

Social bakgrund och kön bland de ledande konstnärerna

De ledande konstnärerna i fältet kom i hög grad från samma sociala bakgrunder som eleverna på den ledande skolan. När det gäller förändringen över tid är det anmärkningsvärt hur likartat den sociala rekryteringen till skolan och till fältet utvecklas under efterkrigstiden. En bakgrund i arbetarklassen blir allt mer sällsynt bland såväl eleverna på Kungl. Konsthögskolan som bland de ledande konstnärerna i konstfältet. Samtidigt ökar såväl andelen elever som andelen konstnärer från medelklassen och högre klass. Det är framför allt de kulturella fraktionerna (akademiker, kulturproducenter, etc.) av nämnda klasser som ökar sina andelar. De ekonomiska fraktionerna (företagsledare, köpmän, m.m.) är redan i början av undersökningsperioden mindre företrädade och tappar dessutom andelar över tid. I intervjuerna understryks betydelsen av kulturella, utbildningsmässiga och språkliga tillgångar för att lyckas inom den alltmer språkligt baserade konstvärlden. Förändringarna i rekryteringen tyder alltså på att både skolan och fältet fått ett allt rikligare inflöde av sådana tillgångar. En effekt är också att de som saknar dessa tillgångar från hemmet måste kompensera detta med andra investeringar.

Det numerära förhållandet mellan kvinnor och män bland de ledande konstnärerna uppvisar samma tendens som bland eleverna på den ledande skolan: en tydlig feminisering kan iakttagas. Andel kvinnliga konstnärer var dock betydligt lägre i början av undersökningsperioden än andelen kvinnliga elever. Däremot ökar andelen kvinnor bland ledande konstnärer mer än andelen kvinnor på skolan (från drygt 10 procent under femtonårsperioden 1945–1959 till drygt 40 procent under femtonårsperioden 1990–2004).

Relationer mellan den ledande konsthögskolan och konstfältet

När vi relaterar analysen av eleverna på den ledande konsthögskolan till analysen av konstnärerna i konstfältet under efterkrigstiden framgår det att hela 90 procent av eleverna 1938–1984 tog sig in och gjorde något avtryck i fältet. Kungl. Konsthögskolans betydelse som plantskola är även iögonfallande när vi smalnar av synfältet och granskar det absoluta toppskiktet av konstnärer. Sett från skolans utkikspunkt är närmare 30 procent av de forna eleverna att betrakta som ledande konstnärer enligt våra kriterier. Om vi ser på förhållandet från fältets synvinkel blir skolans vikt än tydligare: nära 50 procent av de ledande konstnärerna i fältet har studerat på Kungl. Konsthögskolan (före, under och efter vår undersökningsperiod 1938–1984). Banden mellan den ledande konsthögskolan och centrala positioner i konstfältet har med andra ord varit otvetydigt starka under den senaste sextioårsperioden. Den generella betydelsen av konstnärlig utbildning understryks också av att andelen autodidakter bland de ledande konstnärerna var försvinnande få i början av undersökningsperioden (cirka fem procent) och minskar över tid. Ledande konstnärer som inte hade producerats på Kungl. Konsthögskolan hade varit i utbildning på andra skolor.

Att kombinera en utbildningssociologi om elever och en kultursociologi om konstnärer visar sig med andra ord fruktbart på detta område där banden mellan de olika utbildningsinstitutionerna och fältet är så täta. Ett talande exempel är att meriteringen till högre lärartjänster inom konsthögskolorna inte sker *inom* utbildningssystemet utan just genom framgång bland aktörerna ute i konstfältet (hos gallerier, museer, stipendienämnder, kritiker etc.). En kultursociologisk analys av ledande gallerister, kritiker och andra agenter i fältet är därför ett nödvändigt komplement till utbildningssociologin då erkännanden från dessa agenter påverkar möjligheterna att erövra den högsta lärotjänsten på en konsthögskola, professorsstolen med makt att forma kommande – ledande – konstnärsgenerationer.

Publikationer

- Andersson, Barbro, "Rapport från hetluften" i Mikael Börjesson m.fl. (red.), *Fältanteckningar. Utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady*, Uppsala, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi SEC, Uppsala universitet 2006.
- Gustavsson, Martin, "Ett individmoln från mellankrigstiden" i Mikael Börjesson m.fl. (red.), *Fältanteckningar. Utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady*, Uppsala, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi SEC, Uppsala universitet 2006.
- Gustavsson, Martin & Mikael Börjesson (red.), "Utbildnings- och kultursociologiska studier av konstnärer och konstutbildningar i Sverige 1945–2007", sammansatt specialnummer – *Konsten at blive kunstner – kring konstnärliga utbildningar och det svenska konstfältet till Praktiske Grunde. Tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab*, nr 1 2008. Fem bidrag:
- Gustavsson Martin & Mikael Börjesson, "Historiska och sociologiska studier av konstnärliga utbildningar och konstens fält" (s. 9-17).
 - Börjesson, Mikael, Martin Gustavsson, Raoul Galli, Andreas Melldahl & Christina Wistman, "En prosopografisk studie över konsthögskoleelever och konstnärer 1939–2005" (s. 18-45).
 - Wistman, Christina, "Det enda möjliga" – konstnärskap och framgångar i egna och andras ögon" (s. 46-53).
 - Andersson, Barbro, "In som ett lejon, ut som ett svin' – intervjuer med före detta elever vid Konsthögskolan på 1980-talet" (s 54-65).
 - Edling, Marta & Mikael Börjesson, "Om frihet, begåvning och karismatiskt lärande inom den högre bildkonstnärliga utbildningen" (s. 66-83).
- Gustavsson, Martin, "Pengar, politik och publik. Moderna Museet och staten" i Anna Tellgren (red.), *Historieboken. Om Moderna museet 1958–2008*, Stockholm, Moderna museet 2008.
- Gustavsson, Martin, "Money, Politics, and the Public. Moderna Museet and the Swedish State" i Anna Tellgren (red.), *The History Book. On Moderna Museet 1958–2008*, Stockholm, Moderna museet 2008.
- Gustavsson, Martin, Mikael Börjesson & Marta Edling (red.), *En omvänd ekonomi. Tillgångar inom konstnärliga utbildningar och konstfältet, 1938–2008*, Göteborg, Daidalos [kommande].
- Gustavsson, Martin, Mikael Börjesson & Andreas Melldahl, *En kollektivbiografisk studie över svenska konstnärer, 1938–2008*, Göteborg, Daidalos [kommande].

Webblänk till projektet: <http://www.skeptron.uu.se/proj/konsten/>

ATT GE OCH TA KRITIK

Studier av kritikgenomgångar i arkitektutbildning

Jonas Ivarsson *Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs universitet*

Ola Lindefelt *Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs universitet*

Oskar Lindwall *Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs universitet*

Gustav Lymer *Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs universitet*

Frågor kring utbildningars utformning och innehåll är sammanvävda med frågor kring bedömning. Inom områden där kunskapsinnehållet är mångfacetterat, och där det inte finns givna rätt eller fel, måste utbildning såväl som bedömning anpassas till innehållets komplexitet. Detta gäller en lång rad utbildningar – kanske de flesta – inklusive lärarutbildning och konstnärliga utbildningar. Projektet har studerat en av Sveriges arkitektutbildningar och fokuserat på den dominerande formen för examination – så kallade *kritikgenomgångar*.

Arkitektutbildning bedrivs till stor del i ritsalar, datorsalar och modellverkstäder, där studenter arbetar i mindre projektgrupper med arkitekturens kunskapsinnehåll, uppgifter och arbetsmetoder. I tillägg till den permanenta lärarstaben involveras även verksamma arkitekter som gästlärare och ritsalsassistenter. Dessa ger stöd, återkoppling och kritik fortlöpande under arbetets gång samt i samband med projektens avslut och redovisning. Den avslutande kritiken har både en tillbakablickande och en framåtsyftande funktion: tillfället handlar både om bedömning och betygsättning och om studenternas fortsatta utveckling och lärande.

Tidigare studier av kritikgenomgångar har i huvudsak varit av debatterande och/eller kritiskt normerande art och fokuserat på antingen ideala beskrivningar av hur kritik *bör* bedrivas, eller haft för avsikt att peka ut problem, spänningar och brister i denna typ av examination. Det har dock saknats forskning som granskat kritikens pedagogiska mekanismer mera ingående, med utgångspunkt i det som görs snarare än i vad som borde göras.

Målsättningen med detta projekt har varit att bidra med en ökad förståelse för kritikgenomgångens konkreta villkor. Det analytiska ramverket för projektet är hämtat från etnometodologi och samtalsanalys. Ambitionen har varit att beskriva kritiksituationen som en socialt samskapad aktivitet. Projektets empiriska material består av ca 70 timmar videomaterial från en svensk arkitektutbildning. Materialet har samlats in, transkriberats och analyserats med fokus på de samtal, gester och rumsliga företeelser som gör kritiken möjlig. Ett antal frågor har legat till grund för det efterföljande analysarbetet: Hur används denna examinationsform för att synliggöra arkitektens olika kompetenser? Vilken roll har språket, och hur kopplas det samman med planer, skisser, bilder och andra materiella föremål? Hur gör studenterna när de anser att kritikern har fel eller är orättvis? Hur hanteras det faktum att kritikgenomgången både har bedömande och instruerande drag? Hur behandlas relationen mellan projektarbetet som en process och som ett färdigt och presenterat objekt? Samtliga av dessa frågor har adresserats och diskuterats inom ramen för detta projekt. Resultaten är inte bara relevanta för personer med intresse för lärande och arkitektur, utan för alla som arbetar med utbildning där man ger och tar kritik. Analyserna har resulterat i insikter inom tre huvudsakliga teman:

- 1) *Kritikens innehåll*
- 2) *Presentationsformatet*
- 3) *Kritikgenomgångens dubbla rationalitet*

1) Kritikens innehåll

Ett framträdande och återkommande tema kretsar kring kritikens roll i synliggörande och bedömning av arkitektens olika yrkesmässiga kompetenser. Detta innehåll är mångfacetterat och svårt att sammanfatta på ett enkelt sätt. Här ska vi fokusera på seende och intentionalitet. I båda dessa teman är frågor kring yrkesmässigt språkbruk centrala delar.

1.1 Yrkesmässigt seende

På den webbsida där utbildningsprogrammet presenteras uttrycks att studenten ska "lära sig att se med arkitektögon", dvs. utveckla ett slags yrkesmässigt seende som en del av sin framtida yrkesroll. Projektet har belyst, nyanserat och placerat detta seende i ett större vetenskapligt sammanhang.

Språk, tillsammans med gester och andra materiella verktyg används för att orientera deltagarna mellan en uppsättning relevanta perspektiv på objektet. Exempel ur datamaterialet visar på olika sätt som denna perspektivsättning görs. Vid en presentation av ett hotell diskuteras och bedöms

planeringen av ett av våningsplanen ur ett rumsligt perspektiv. Aspekter som ljus, öppenhet och vinklar diskuteras genom att deltagarna, med hjälp av de representationer som utgör projektet, föreställer sig rummet och bedömer dess egenskaper. Seendet kan också vara riktat mot mer tekniska och konstruktionsmässiga problem – i ett exempel lyfts en potentiell risk för snöansamling i en specifik sammansättning av takvinklar. I dessa former av seende betraktas rumsbildningar genom representationen, för att belysa arkitektoniskt relevanta egenskaper i objektet eller miljön som presenteras. Som kontrast till detta kan egenskaper i själva presentationen – affischen eller modellen – uppmärksammas. Presentationen är även den ett designat föremål, vars giltighet och relevans kan ifrågasättas och diskuteras.

Dessa exempel pekar, i linje med tidigare forskning, på att det yrkesmässiga seendet är mångbottnat och inbegriper en avgörande del språkliga kompetenser snarare än enbart det optiska/visuella. Detta faktum förstärks ytterligare genom arkitektens roll som både språklig och konceptuell medlare i gränssnittet mellan olika yrkesgrupper. Arkitektens yrkesmässiga seende är språkligt och materiellt till sin natur, och kräver en medvetenhet om inomdisciplinär praxis såväl som färdighet i att hantera de sätt som icke-arkitekter närmar sig och "ser" ett arkitekturförslag.

1.2 Intention och utförande

Studierna pekar på att intentioner ges en särskild roll i kritikgenomgången. Den formulerade intentionen – vad studenterna presenterar som projektets mål, idé, tanke, eller koncept – fungerar som föremål för bedömning relativt egenskaperna hos det objekt som producerats. Överensstämmelsen mellan denna intention och objektets egenskaper kan sägas utgöra grunden för designprojektets *rationalitet* och ses ofta som avgörande i värderingen av projektet som helhet. En betydande del av kritikgenomgången består av just denna verbaliseringsprocess, i synnerhet i de fall då kritikern bedömer att det finns oklarheter i antingen intention eller praktiskt utförande.

I denna process pågår även en förhandling kring hur ett givet förslag ska ses. Även om kritikern innehar ett mått av auktoritet i samtalet har varken hon eller studenten absolut äganderätt till tolkningen. Denna diskuteras och behandlas i kritiken, inte minst mot bakgrund av de intentioner studenten formulerat. Långt ifrån allt är dock öppet för förhandling. Yrkets historia och upparbetade betraktelsesätt tillhandahåller en grammatik genom vilken studenten förväntas uttrycka sig. På detta sätt får de kunskaper och kompetenser som kritiken kretsar kring en språklig förankring.

I anslutning till frågor kring intentionalitet har studenternas presenterade objekt inom ramen för projektet kommit att analyseras och förstås som "*reasoned objects*". Med detta avses den dubbla betydelsen av "*reason*", dvs. dels

verbet – att *tänka* eller *resonera* – dels substantivet i betydelsen *anledning*. Studenternas föreslagna objekt fungerar som ett slags språkligt förankrade artefakter, oskiljbara från de cykler av tänkande/resonemang och utförande som kännetecknar arkitektens designprocess. En lika viktig aspekt är att arkitekten i kärnan av sin yrkesroll närhelst kan avkrävas en anledning till varje givet beslut i förhandlingar kring det föreslagna objektet.

2) Presentationsformatet

Ett annat tema för projektet har att göra med presentationens format. Detta kan beskrivas både i termer av materiella verktyg som tas i bruk samt kritikgenomgångens rumsliga utförande. På senare år har digitala hjälpmedel, främst projektorer, börjat användas som komplement eller alternativ till den traditionella affischpresentationen. Detta medför en rad förändringar vars interaktionella följder granskats i delar av projektet.

2.1 Linearitet

Majoriteten av dagens digitala presentationer tar formen av ett sekventiellt flöde av bilder. Detta kan vara ett värdefullt stöd för presentationsdelen av kritikgenomgången. Den linjära strukturen visar sig emellertid problematisk för den efterföljande diskussionen.

Att namnge och kontinuerligt referera till utvalda delar av presentationen på ett dynamiskt sätt kännetecknar interaktionen kring traditionella affischpresentationer. Den rumsliga organiseringen möjliggör delade referensytor som via tal och gester kan användas för att på intrikata sätt lyfta fram och diskutera olika aspekter av arbetet. Linjära presentationsmetoder medför inget naturligt stöd för denna typ av interaktion.

2.2 Gester

Ett annat problem som belyses i samma studie är svårigheten att utnyttja gester vid användning av en digital projektor. Vid flera tillfällen observerades att både kritiker och studenter gestikulerade på avstånd, ofta på sätt som inte görs visuellt tillgängligt för deltagarna i samtalet. Det faktum att den rumsliga ordningen undergräver användande av gester försvårar etablerande av delade referensytor. Detta kunde i sin tur påverka diskussionens innehåll och flöde.

Eftersom projektorskärmen i regel är belägen högt eller för långt ifrån talaren används ofta laserpekare för att precist referera till detaljer i presentationen. Utbytet av kroppens intrikata gestikulerande förmåga mot en röd punkt begränsar interaktionens uttryck – bland annat genom att tredimensionella förhållanden blir svårare att avbilda. Dessa problem skulle gå

att motverka genom att förflytta interaktionen närmare skärmen. Detta ger dock upphov till ett nytt problem: att talaren kastar skugga över skärmen och potentiellt förhindrar de refererande aspekterna av interaktionen.

2.3 Generellt

Slutsatserna som kan dras ur dessa resultat är att de nya verktygen presenterar både en potential och en risk. Teknologin och de sätt på vilka den används påverkar både praktiska aspekter av kritikgenomgången och på ett grundläggande sätt även de lärandeprocesser som kritiken är tänkt att bidra till. Studien föreslår att någon form av "zoombara" digitala presentationer används, som ett sätt att avhjälpa en del av de identifierade problemen.

3) Kritikgenomgångens dubbla rationalitet

Det tredje temat berör frågor kring kritikgenomgångens inneboende *hybriditet*. Själva genomgången i stort fungerar växelvis – eller parallellt – både formativt (instruerande) och summativt (bedömande). Denna dubbelhet kan dels ses på ett övergripande plan i aktiviteten som helhet, men går även att urskilja hos enskilda yttranden och sekvenser i kritiksituationen. Relevant är även de strategiska skiften som kritikern gör mellan dessa båda rationaliteter samt de pedagogiska konsekvenser som följer av det.

Exempel ur materialet illustrerar hur studenterna snarare som regel än undantag behandlar kritikerns yttranden som bedömningar, och då främst av *summativ* art. Kritiker handlar utifrån en delvis annan rational. De använder regelbundet individuella studentprojekt för att göra generella poängar inför auditoriet. Ur kritikernas synvinkel är det alltså snarare föreläsningens logik som är i centrum, och som del av denna en formativ bedömning av studenternas arbete.

En viktig insikt är att situationen både för kritiker och studenter har en inneboende instabilitet. Kritikern kan från ett yttrande till ett annat gå från bedömning till föreläsning. Ibland förväntas studenter förklara sina val, ibland inte. Dessa subtila skiften kan skapa osäkerhet och ibland frustration. I fallet kritik gäller detta i hög grad för studenternas position. De måste kunna hantera att de i vissa lägen är svarsskyldiga medan de i andra fall inte är det – de måste i vissa lägen låta kritikern använda deras projekt som exempel på någon poäng riktad till auditoriet, i andra fall stå till svars för fel och brister i projektet.

Slutord

De studier som skisserats ovan, och projektet som helhet, har bidragit till en ökad och mer nyanserad förståelse av en central pedagogisk praktik i arkitektutbildningen. Samtidigt är kritik ett inslag i många olika utbildningsprogram; akademisk texthandledning, lärares verksamhetsförlagda utbildning, samt medicinska utbildningar, för att ta några få exempel, innehåller moment av produktion och praktiskt handlande, följt av feedback från experter. Förhoppningen är alltså att projektet ska kunna verka betydande även för praktiker utanför arkitektur- och designfältet.

Vidare läsning

- Ivarsson, J. (2009). Visionsteknologi. In P. Gyberg & J. Hallström (Eds.), *Världens gång - teknikens utveckling. en lärobok om samspelet mellan teknik och samhälle* (pp. 341-356). Lund: Studentlitteratur.
- Ivarsson, J. (2010). Developing the construction sight. Architectural education and technological change. *Visual Communication*, 9(2), 1-21.
- Ivarsson, J., Linderöth, J., & Säljö, R. (2009). Representations in practices. A sociocultural approach to multimodality in reasoning. In C. Jewitt (Ed.), *Handbook of multimodal analysis* (pp. 201-212). London: Routledge.
- Lindwall, O., Lymer, G., & Ivarsson, J. (2008). Att ge och ta kritik: Examination i arkitektutbildning som hybrid aktivitet. In K. Borg & V. Lindberg (Eds.), *Kunskapande, kommunikation och bedömning i gestaltande utbildning* (pp. 201-213). Stockholm: Stockholm University Press.
- Lymer, G. (2009). Demonstrating professional vision: The work of critique in architectural education. *Mind, Culture, and Activity*, 16(2), 145-171.
- Lymer, G., Ivarsson, J., & Lindwall, O. (2009). Contrasting the use of tools for presentation and critique: Some cases from architectural education. *The International Journal of Computer-Supported Collaborative Learning*, 4(4), 423-444.
- Lymer, G. (2010). *The work of critique in architectural education*. Avhandling vid Institutionen för Pedagogik, Kommunikation och Lärande, Göteborgs Universitet.

SAMTAL PÅ VÅRDUTBILDNINGAR I HYBRIDA KONTEXTER

Tvåspråkighet som resurs i studenters socialiseringsprocess i flerspråkiga utbildningsmiljöer

Gunilla Jansson, *Stockholms universitet*

Helena Bani-Shoraka, *Uppsala universitet*

Olle Poignant, *Stockholms universitet*

Bakgrund

I projektet "Tvåspråkighet som resurs i studenters socialiseringsprocess i flerspråkiga utbildningsmiljöer" studeras studenters och lärares språkanvändning under praktiska och kliniska moment på mångkulturella vårdutbildningar. Forskningsmässigt hör projektet hemma i skärningspunkten mellan språkvetenskap, mikrosociologi och utbildningsvetenskap. Projektet är praxisnära såtillvida att vi söker nå en förståelse av vad deltagarna själva upplever som problem i den verksamhet vi studerar. Ett av målen har varit att utveckla teoretiska redskap som praktikerna på utbildningen kan använda för att bättre förstå sin egen praxis. Denna samverkan med fältet är avgörande i praxisorienterad forskning, där man strävar efter att forska *med* och inte *på* deltagarna (Sarangi & Roberts 1999, Davies 2008). Fokus för vår undersökning är studentens socialisering. I tre olika delstudier har vi beskrivit i detalj de metoder som används, då studenter i olika faser av utbildningen tränar på sin kommande yrkesroll, dels på varandra i smågrupper under praktiska moment, dels under praktikplatsförlagt arbete i mötet med patienter.

Den verklighet vi har mött i de mångkulturella utbildningsmiljöer vi har studerat präglas av lärarens/handledarens pressade vardag och av studentens språkligt krävande studiesituation. Mångkultur och mångspråkighet på högskolan är ett av målen för svensk utbildningspolitik. För lärarna innebär en mångkulturell studentgrupp att de måste ompröva sin beprövade pedagogik. Mästarläran, som ingår i en allmän princip om lärande genom handling (Nielsen & Kvale 2000), är djupt rotad i vården. Utvärderingen

av studenternas färdigheter i vår undersökning sker i övningsituationen genom handledarens respons på deras sätt att hantera centrala arbetspraktiker. När lärarna måste handskas med språkproblem tvingas de ägna mer tid åt att reda ut missförstånd och förklara ord. För en språkforskare är det en utmaning att fånga den språkliga komplexiteten i denna mångsidiga praktik. Två av delstudierna har fokus på mångsidigheten ur studentens perspektiv. Den ena (delstudie 3) fångar mångspråkigheten i handling, och den andra (delstudie 2) beskriver verksamhetsroller och kategoriseringsarbete i andraspråkstalande sjuksköterskestudenters samtal med svenska patienter. Delstudie 1 har fokus på svenska sjuksköterskor och modersmållsvenska studenter. Här beskrivs de generella normer och spelregler som formuleras genom den handledande sjuksköterskan pedagogiska aktiviteter. Studien fångar de hybrida samtalskontexter som uppstår, då utbildning möter arbete i praktiken (Jansson 2010, Jansson u.u.).

Projektet är förankrat i en sociokulturell och dialogiskt orienterad tradition inom samtalsforskningen (Linell 2009). Samtal ses här som verksamheter, som är förankrade i ett sociokulturellt sammanhang. Dessa *verksamheter* kan definieras som *handlingar*, som utförs för att kunna upprätthålla situationsöverskridande *praktiker* (t.ex. frågepraktiker i samtal i vården). Detta innebär att vi ser samtal som *hybrida* och polyfona, dvs. de står i en dialogisk relation till angränsande verksamheter. I sina handlingar använder deltagarna sig av *redskap* (Säljö 2005, Wertsch 1998), som både utökar och begränsar deras handlingsutrymme i den mångsidiga praktik som vi beskriver. Exempel på ett sådant redskap, som vi återkommer till längre ner, är ett hjälpformulär med sökord. Formuläret kan i en snävare bemärkelse ses som en interaktionell resurs, som i samverkan med andra modaliteter konstituerar social handling. I ett sociokulturellt perspektiv kan detta formulär tolkas som ett kulturellt redskap, som medierar institutionalitet och legitimitet. Av dessa teoretiska ställningstaganden följer en metod, som kan beskriva mångsidigheten och den interaktionella dynamiken i samtalen, där inte bara tal utan även andra modaliteter ses som potentiella meningsbärare. Verktygen till detta hämtas från mikrosociologi (Goffman 1974) och från etnometodologiskt inriktad samtalsanalys (Conversation Analysis, CA, Sidnell 2009).

Den agendastyrda patientintervjun

I delstudie 1 och 2 undersöks en speciell form av agendastyrd patientintervju, det s.k. ankomstsamtalet. I delstudie 2, som är ett avhandlingsarbete (pågående), är deltagarna svenska patienter och andraspråkstalande sjuksköterskestudenter med ursprung utanför EU. Gruppen andraspråkstalare

är intressant av flera skäl. I en mening är deltagarna professionella, eftersom de har sjuksköterskelegitimation från sitt hemland. Samtidigt betraktas de inte som behöriga att utöva sin professionalitet, eftersom de av språkliga skäl inte klarar de kompetensgivande kurser som socialstyrelsen föreskriver. De har därför erbjudits en ettårig behörighetsgivande omskolningskurs, som motsvarar den treåriga sjuksköterskeutbildningens senare del. Dessa premisser ger upphov till intressanta frågeställningar om samtalens institutionella inramning, där sociala kategoriseringar och identitetsarbete hamnar i fokus. Deltagarna, som på en och samma gång är studenter, andraspråkstalarare och professionella sjuksköterskor, befinner sig i en övergångsfas mellan två vårdkulturer. Undersökningen beskriver till exempel hur patientrollen samkonstrueras genom berättelser om utsatthet, framgång, expertis och missnöje, och där studenten ansluter sig till patientens perspektiv.

Det är emellertid den proforma intervjukaraktären med ett restriktivt frågeformat som ger samtalen dess mest framträdande prägel. Den språkliga asymmetrin mellan deltagarna gör sig med få undantag gällande genom deltagarnas handlingsorienteringar. De få gånger då deltagarna orienterar sig mot språkliga problem sker det på initiativ av den modersmålstalande patienten, som begär förtydligande eller bekräftar sin tolkning. Undersökningen visar att samtliga tolv samtal uppvisar en starkt agendabunden struktur. Koherensen bestäms av hjälpverktyget, dvs. hjälpformuläret med sökordlista, som används under samtalet, och inte av naturliga ämnesövergångar som i ett vardagssamtal, där ämnena flyter in i varandra. Underlåtenheten mot att orientera sig mot språkliga problem tyder på att den institutionella asymmetrin är en starkare predicerande faktor än den språkliga. Dessa resultat kompletterar tidigare forskning om andraspråkssamtal i institutionella kontexter (Kurhila 2004), där rollen som institutionsföreträdare innehåller av modersmålstalaren.

Resultat från delstudie 1 visar att även de svenska sjuksköterskornas och de svenska studenternas ankomstsamtal med svenska patienter ramar in av ett restriktivt frågeformat. Intervjuformatet med korta fråga-svarssekvenser sätter ramen redan från samtalets början. Frågorna är ofta av "no problem"-karaktär, t.ex. "och du kom in för huvudvärk?" och "inga allergier?" Korpusen med svenska sjuksköterskor (16 ankomstsamtal) uppvisar dock en större variation, både inom och mellan samtalen, även om listifyllandet är den dominerande verksamheten även här. I några fall kan man dock se hur sjuksköterskan inte bara ger utrymme åt patientens elaborerade berättelser om sina upplevda problem utan även ger något tillbaka i form av stödjande kommentarer. Hon tar tag i känsloladdade ämnen som patienten levererar och nystar fram information, som hon använder för att introducera angränsande ämnen av relevans för utforskandet av patientens vårdbehov. På detta

sätt bäddar hon in informationsupptagningen i vardagliga samtalspraktiker. Denna procedur är särskilt framträdande i handledningssituationer, då den handledande sjuksköterskan demonstrerar för studenten hur upptagning av patientens problem går till i en professionell kontext.

Artefaktbruk som vinst och begränsning

Den verksamhetstyp som beskrivs i delstudie 1 och 2 namnges på utbildningen som "ankomstsamtal" eller "ankomstbedömning". Praktikerna på avdelningarna kallar den minst lika ofta för "patientintervju" eller bara "intervju", vilket tyder på att de själva uppfattar verksamhetstypen som ett formellt och agendastyrt samtal, där klienten förväntas svara på institutionsföreträdarens frågor. Tidigare forskning (Jones 2009) har intressant nog pekat på den proforma intervjukaraktär i ankomstsamtalet, som tenderar att skapas av det s.k. sökordsformuläret, en pappersbaserad lista med omvårdnadstermer från patientjournalen. Det har visat sig att detta formulär fyller en rad funktioner för deltagarna i både delstudie 1 och 2. Med hjälp av detta formulär struktureras ämneshantering och turtagning. Skrivandet på detta formulär får en normaliserande funktion, som reglerar känslor, för samtalet framåt och återställer läget till det normala, då patienten berättar om sina besvär.

En annan intressant betydelse som ges åt formuläret beskrivs i delstudie 1 (Jansson, under utarb.). Listifyllandet som handling görs här publikt, då handledaren dras in i samtalet och då även patienten blir behjälplig i studentens skrivuppgift. Formuläret blir också en referenspunkt för handledaren att återknyta till, när studenten gått igenom listan med sökord med patienten. Hon tar vid, där studenten släppte ett problem. Medan studenten använder formuläret för att avsluta ett känsloläge, används det av handledaren som verktyg för att öppna upp patientens livsvärld.

Med en sociokulturell tolkningsram kan artefaktbruket i dessa samtal ses både som en vinst, "affordance" och som en begränsning, "constraint". Formuläret skapar möjligheter för contextualisering och underlättar för aktörerna att delta i en mångsidig praktik i brytningen mellan utbildning och arbetsliv. För novisstudenten, som saknar vårdpersonalens kunskap och befogenheter, blir formuläret ett hjälpverktyg, som medierar legitimitet och institutionalitet. Samtidigt visar studenten i responsamtal med handledaren frustration över att hon "kör över" patienten med agendan i känsliga lägen. Detta kan tolkas som att formuläret begränsar studentens möjligheter att öva på sin framtida roll som omhändertagande sjuksköterska. Med Wertsch (1998) begreppsapparat kan formuläret ses som ett medierande redskap. Att appropriera detta redskap, dvs. att göra det till sitt, tillhör studentens socialisering i sin yrkesroll.

Tvåspråkiga praktiker

I den tredje delstudien studeras förstaterminsstudenter på en tandhygienistutbildning och deras språkanvändning. För en forskare är *tvåspråkighet som resurs* intressant av flera orsaker. Förutom ett tydligt ställningstagande mot den traditionella synen på tvåspråkighet utifrån ett bristperspektiv handlar det om att fånga och dokumentera vardagen i en mångspråkig utbildningsmiljö. Som språkforskare finns det förstås också utmaningar i att fånga denna mångspråkighet *in action*.

Den initiala fasen av fältarbetet kom att inkludera även lärarna eftersom målet var att få en helhetsbild av själva miljön. Informanterna (studenter och lärare) uppvisade en rad olika uppfattningar av denna studie, men också idén om tvåspråkighet som resurs på olika sätt. Studenterna ansåg att tvåspråkighet i största allmänhet var bra; i den här utbildningsmiljön kunde den vara behjälplig för att t.ex. förklara saker för varandra, reda ut missförstånd och oklarheter. Samma sak gällde lärarna som ansåg att det kunde vara bra för studenterna att stötta varandra. Denna *brokerfunktion* (Skårup 2004, Bani-Shoraka 2009) till trots framhöll båda grupperna snarare de negativa aspekterna av tvåspråkighet, då i betydelsen sämre kunskaper i svenska språket. Flera studenter ville genom sin medverkan i studien visa att de hade en mer krävande situation än vad som kanske hade framgått för lärarna. Lärarna å sin sida menade att sämre kunskaper i svenska språket innebar andra/nya pedagogiska grepp och långt mer tid för förklaringar och kontroller än vad som stod till buds. Flera lärare hoppades att studien skulle fånga deras pressade vardag, något man ansåg varken institutionsledning eller politiker hade någon realistisk insyn in. De olika förståelserna och förväntningarna på denna studie, dess syfte och målsättning, illustrerar tydligt det klassiska spänningsfältet inom etnografiskt inspirerade studier mellan forskare och informant, och deras olika syn på världen.

Videoinspelningarna har visat väldigt intressanta aspekter av tvåspråkiga praktiker, som utan tvekan kan sägas utgöra en resurs i denna mångspråkiga utbildningsmiljö. Inspelningarna skedde i samband med ett praktiskt moment inom ramen för delkursen Odontologisk profylaktik II och ägde rum i ett landskap av autentiska tandhygienistbås. Studenterna ägnade sig under denna period åt att öva på konkreta uppgifter genom att undersöka varandra. I de fall där persiskspråkiga studenter hamnade i samma grupp och hade givit sitt skriftliga tillstånd, kunde vi filma dessa övningsmoment. Samtidigt som vi kunde se att de persiskspråkiga studenterna använde sin gemensamma språkbakgrund till problemlösningar av olika slag, förhandlingar, rekontextualiseringar och liknande, stod det snart klart att det var mer komplicerat än så. Det vill säga att förklaringar och beskrivningar av "tvåspråkighet som resurs" måste sökas på en mycket mer detaljerad, lokal

nivå i interaktionen, vilket kräver en omdefiniering av det vardagliga och funktionellt definierade begreppet *resurs*. Vi har förespråkat en interaktionell, samtalsanalytiskt (CA) inspirerad ansats som förhåller sig till tvåspråkiga praktiker som en interaktionell resurs (Auer 1984, Sidnell 2009). Den här ansatsen skiljer från den vardagliga främst genom att man koncentrerar sig främst på den sociala interaktionen (och inte den tvåspråkiga *individ*) och först därefter på eventuella tvåspråkiga fenomen. Det innebär att tvåspråkiga praktiker i samtal inte kan isoleras och tillskrivas innebörd per automatik, utan måste ses som en del i den sociala interaktionen i stort (Auer 1984, Woolard 2007). Det analytiska arbetet kommer då att handla om att packa upp interaktionen och koordinera det som sägs med det som görs (kodväxling, skratt, blickar, kroppens rörelser, gester mm.).

En genomgång av det inspelade materialet visar att tvåspråkighet som resurs visserligen kan innebära att den tvåspråkige talaren intar rollen som *broker*, men att det krävs detaljerade interaktionella analyser för att fånga de många mindre, mer subtila exempel på tvåspråkighet som resurs. Då det praktiska upplägget inom denna utbildningsmiljö fokuserar på studenters socialisering i den kommande yrkesrollen blir det sociala identitetsarbetet särskilt centralt. Vi ser i student-studentinteraktionen exempel på tvåspråkiga praktiker i intersubjektivitetsarbetet, i hur man hanterar korrekationer, hur man förhandlar och/eller konkurrerar om innebörden av termer, olika läsningar och uppfattningar av instruktioner och text, men också hur man tillskriver sig själv och andra/varandra sociala roller på olika sätt.

Avslutning

Resultaten från det här projektet ger vid handen att redskap för socialisering inte kan tas för givna utan ska sökas på mycket subtila nivåer i interaktionen. En förståelse för vilka dessa redskap är kan uppnås genom att kombinera etnografiska fältstudier med detaljerade språkliga analyser, som sätts in i en teoretisk tolkningsram. Begrepp som redskap, socialisering och resurs blir först begripliga, då de bryts ner till analyserbara enheter som t.ex. intersubjektivitet och identitetsarbete, som kan analyseras i sin sekventiella kontext. Vi har visat hur en materiell resurs som ett pappersformulär får en kommunikativ mening, då bruket av denna resurs koordineras med andra modaliteter. På samma sätt förhåller det sig med tvåspråkiga praktiker. De skall ses som integrerade med andra praktiker och måste därför packas upp på detaljnivå. För en praktiker på utbildningen kan dessa resultat betyda att upplevda problem ges en ny förståelse.

Litteratur

- Auer, J. C. Peter, 1984. *Bilingual Conversation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bani-Shoraka, Helena, 2009. Cross-generational Bilingual Strategies among Azerbaijanis in Tehran. I: *International Journal of the Sociology of Language* 198. S. 105-127.
- Bani-Shoraka, Helena, manus insänt till *Ethnography and Education*. When different worlds meet: The process of fieldwork in a multilingual educational environment.
- Bani-Shoraka, Helena, manus insänt till *International Journal of Bilingualism*. Bilingualism and bilingual practices as resources in multilingual educational environments.
- Davies, Charlotte Aull, 2008. *A Reflexive Ethnography: A Guide to Researching Selves and Others*. 2nd ed. London & NY: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Goffman, Erving, 1974. *Frame analysis. An essay on the organization of experience*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Jansson, Gunilla, 2010. Text i samtal. Redskap för vägledning i en hybrid verksamhet. Under utgivning i C. Falk, A. Nord & R. Palm (red.), *Svenskans beskrivning 30. Förhandlingar vid Trettonde sammankomsten för svenskans beskrivning*, Stockholm den 10 och 11 oktober 2008. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag. S. 143-153.
- Jansson, Gunilla (u.u.). *Handledning i hybrida kontexter*. Under utgivning i *Språk & Stil* 20.
- Jansson, Gunilla, manus insänt till *Research on Language and Social Interaction*. The multifaceted use of a written artifact in student supervision.
- Jones, Aled, 2009: Creating history: documents and patient participation in nurse-patient interviews. I: *Sociology of Health & Illness* 31/6. S. 907-923.
- Kurhila, Salla. 2004: Clients or language learners – Being a second language speaker in institutional interaction. I: *Second Language Conversations*. Red. av Rod Gardner & Johannes Wagner. London & New York: Continuum.
- Linell, Per, 2009: *Rethinking language, mind, and world dialogically. Interactional and contextual theories of human sense-making*. Charlotte: Information Age Publishing.
- Nielsen, Klaus & Kvale, Steinar, 2000. *Mästarlära. Lärande som social praxis*. Lund: Studentlitteratur.
- Sarangi, Srikant & Roberts, Celia, 1999. The dynamics of interactional and institutional orders in work-related settings. I: S. Sarangi & C. Roberts. (red.), *Talk, Work and Institutional Order: Discourse in Medical, Mediation and Management Settings*. Berlin/NY: Mouton de Gruyter.
- (red.), 2009. *Conversation Analysis: Comparative Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. Sidnell, Jack,
- Skårup, Terkel, 2004. Brokering and membership in a multilingual community of practice. I: R. Gardner & J. Wagner (red.), *Second language conversations*. London & New York: Continuum. S. 40-57.
- Säljö, Roger, 2005. *Lärande och kulturella redskap. Om lärprocesser och det kulturella minnet*. Falun: Norstedts Akademiska Förlag.
- Wertsch, James W., 1998. *Mind as action*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Woolard, Kathryn Ann, 2007. Codeswitching. I: A. Duranti (red.). *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

ATT BLI ”MATTEMÄNNISKA”

Matematiska undervisningspraktiker, skolklimat, identitet och kön i förskola och skola

Inge Johansson, *Stockholms universitet*

Ann-Christin Kjellman, *Stockholms universitet*

Anna Palmer, *Stockholms universitet*

Inledning

Projektet som bedrivits under en fyraårsperiod (2006–2010) har ett pedagogiskt snarare än didaktiskt perspektiv. Det vill säga att matematikämnet och dess manifestationer i olika typer av pedagogiska praktiker, och hur det påverkar barn och unga och deras syn på matematik, identitet och kön, är det centrala. Projektet har genomförts i två olika delar, en inom de senare skolåren och en inom lärarutbildningen med inriktning mot de yngre åldrarna. Syftet i den första studien är att i en jämförande studie av profilklasser i matematik (Ma-klasser) respektive ”vanliga” högstadielklasser undersöka vad det konkret är i skolans matematiska undervisningspraktiker och det matematiska innehållet som har betydelse för ungas identitet och kön. I delprojekt två är syftet att undersöka lärarstudenters subjektivitet i relation till matematik och genus under den tid de deltar i en av lärarutbildningens obligatoriska matematikkurser med inriktning mot de yngre åldrarna.

DELPROJEKT 1:

Flickors och pojkars identitets- och könsskapande i förhållande till skolans matematiska innehåll, undervisningspraktiker samt skolklimat i åk 7–9.

Frågeställningar:

- Finns skillnader mellan specifika matematikklasser och ”vanliga” skolklasser i de konkreta villkor och förutsättningar som finns för flickors respektive pojkars identitets- och könskonstruktioner som matematisk/”matematikmänniska”?

- Vilka förväntningar har kvinnliga respektive manliga lärare på pojkar och flickor i relation till matematik?
- Vilken betydelse har val av skola och profil för att flickor respektive pojkar skall konstruera sig en matematisk identitet?

Teoretiskt arbetar detta projekt inom en utvecklingsekologisk som kulturanalytisk domän (Bronfenbrenner 1979). Nyckelbegrepp är skolkultur och skolklimat. Skolkultur och skolklimat har stort inflytande på skolans sätt att arbeta. En sådan lokal kultur kan förstås i form av etablerade värdebaser som sammantaget konstituerar skolan som institution. Studien genomfördes under en tvåårsperiod, dels som en enkätstudie, där totalt 10 klasser, ca 274 elever deltog, och dels som en intervjustudie. Fem klasser är specialinriktade på matematik medan fem klasser är "vanliga" klasser. Dessa klasser följdes sedan under skolåren åtta och nio. Under år 1 genomfördes en enkätstudie till samtliga elever i de tio klasserna. År 2 genomfördes en intervjuundersökning med åtta lärare samt en intervjustudie med elever.

Resultat

I Ma-klasser så finns vissa skillnader mellan flickor och pojkar. Närheten till skolan är den viktigaste faktorn vid skolval för pojkarna, medan skolans profil är viktigast för flickorna. Något som också skiljer flickor och pojkar åt vid val av Ma-klass är att nästan hälften av flickorna anger att de valt skola för att få nya kamrater. Att få nya kamrater ges en stor betydelse och tycks hänga samman med normen för kvinnlighet i relation till matematik. Denna norm skiljer sig mellan olika miljöer dvs. mellan olika klasser. Vid intervjuer med flickor i Ma-klasser framkommer att de valt Ma-klass för att flickor i dessa klasser får vara duktiga i skolan och ha hög ambitionsnivå, till skillnad mot hur det varit i deras tidigare klasser. Denna bild bekräftas av intervjuer med pojkarna i jämförelseklasserna som säger att trycket på flickorna i jämförelseklasserna att *inte* vara duktig i matte är stort, särskilt från andra grupperingar av flickor. Att normer för vad som konstruerar kvinnlighet och därmed vad som är accepterat i klassen skiljer sig betydligt mellan flickor i samma skola och mellan olika linjer finner också Ambjörns-son (2004). Mendick (2006) visar att det uppfattas som maskulint att vara bra på matematik och att flickor blir "rätt" då de väljer bort matematiken. Resultaten här tyder dock på att miljön i Ma-klasserna är mer positiv för flickor som vill vara duktiga i matte, jämfört med hur miljön är för flickor i jämförelseklasserna.

Den sociala situationen och attityder till matematik

Ungdomarna som går i Ma-klass är mer nöjda med den sociala situationen både i skolan som helhet och med klassrummet. Svarsmönstret tyder också på att matteklasserna har en klarare struktur och mindre störningsmoment jämfört med de andra klasserna. Andra miljöfaktorer är att förväntningarna från lärarnas sida tycks vara högre på elever i Ma-klasserna. Lärarna upplever t.ex. att eleverna i Ma-klasserna är mer ansvarstagande, något som enligt lärarna påverkar sättet att arbeta med matematikämnet. Höga förväntningar är en av de faktorer som har visat sig vara en betydelsefull faktor för elevers kunskaper i ett ämne (Esmonde 2009). I den här studien tycks höga förväntningar både kunna kopplas till vilken klass man går i och könstillhörighet. Lärare i Ma-klass instämmer i hög grad att de förväntar sig att flickor ska klara sig bra i matematik. Även elever i Ma-klasser håller i hög utsträckning med om detta. Detta tyder på att lärare i matteklasser har större tilltro till flickors förmåga i matematik jämfört med lärare i jämförelseklasserna, något som stärker bilden av att det är lättare för en flicka i Ma-klass att skapa en positiv matematisk självförståelse, jämfört med att vara flicka i en av jämförelseklasserna.

I de flesta intervjuerna av lärarna i Ma-klasser beskrivs flickor som mer motiverade och flitiga än pojkarna. Flera studier både nationella (Brandell et al 2005) liksom internationella (Hyde 2008, Mendick 2006, Walkerdine 1998) visar att kön spelar stor roll för konstitutionen av den egna matematiska självförståelsen. Denna studie tyder på att miljön och även lärarens kön kan ha betydelse för den matematiska självförståelsen både för flickor och för pojkar. Då uppdelning gjordes efter mattelärarnas kön visade det sig att nästan samtliga lärare i jämförelseklasserna var kvinnor. I klasserna med matteprofil var fördelningen mellan kvinnliga respektive manliga lärare mera jämn. Eftersom det i stort bara finns kvinnliga lärare i jämförelseklasserna kunde analyser med avseende på lärarens kön enbart göras i klasserna med matteprofil.

Sammanfattningsvis kan sägas att även om skillnaderna i svaren beroende på lärarens kön är små finns tydliga mönster där det skiljer sig åt beroende på om läraren är man eller kvinna. Svaren måste dock tolkas med stor försiktighet då populationen är liten. De kvinnliga lärarna uppfattas ge mera stöd och hjälp till eleverna jämfört med de manliga. Pojkar är, jämfört med flickorna, mer nöjda med det stöd och den hjälp de får. Detta gäller både om läraren är en kvinna eller en man. Flickor däremot upplever i större utsträckning att de inte får det stöd och den hjälp de behöver om de har manliga lärare, jämfört med om de har en kvinnlig lärare. Det finns också svar som tyder på att det är viktigare för eleverna att visa sig duktiga inför en lärare av samma kön som eleven. Svaren tyder också på att matematik-

ämnet har högre status i klasser med manliga lärare och att pojkar i högre utsträckning ser matematik som ett manligt ämne om de har en manlig lärare, jämfört med om de har en kvinnlig lärare. Sammanfattningsvis visar studien att aktiviteter, roller och relationer (Bronfenbrenner 1979) utvecklas olika i olika klassrumsmiljöer samt att lärarens kön är en av de miljöfaktorer som i föreliggande studie tycks ha en viss betydelse för elevernas relation till ämnet matematik.

DELPROJEKT TVÅ:

Att bli matematisk. Matematisk subjektivitet och genus i lärarutbildningen för de yngre åldrarna.

I delprojekt två undersöks lärarstudenters subjektivitet i relation till matematik och kön under den tid de deltar i en av lärarutbildningens obligatoriska matematikkurser med inriktning mot de yngre åldrarna. Bakgrunden till studien är att många studenter (98 % kvinnor) i lärarutbildningens inriktningar mot de yngre åldrarna visat ett bristande intresse för matematikämnet. Denna negativa inställning till matematik blir problematisk i relation till tidigare forskning kring betydelsen av lärares matematiska självförståelse, vilken visar att lärarens inställning till matematik påverkar barns matematiska självförståelse och resultat i matematik (Hyde et al 2008). På samma sätt visar tidigare forskning att lärare ofta överför köns-specifika föreställningar på barn. Stereotypa och förlegade föreställningar om att flickor och pojkar agerar olika i matematiska sammanhang, och har olika förmåga att tänka matematiskt, överförs ofta från lärare till barn i pedagogiska lärande sammanhang (Hyde et al 2008, Walkerdine 1998 m.fl.). I tre forskningsartiklar undersöks lärarstudenters relationer till högskolans matematikundervisning (Palmer 2009, 2010, forthcoming). Studien sträcker sig över tre läsår (2005–2007) och fokuserar tre årskurser med kvinnliga studenter (75 st). Empirin är insamlad i en tio veckor lång matematikkurs i inriktningen Utforskandets pedagogik – dialog Reggio Emilia på SU. Exempel på data är: minnesberättelser skrivna av studenter, pedagogisk dokumentation från matematikprojekt, fältanteckningar från aktionsforskningsstudier i högskolans undervisning, resultat från en enkätundersökning, studentrapporter. Metodologiskt utgår arbetet från poststrukturell, feministiskt inspirerad diskursanalys, dekonstruktiv och performativ metodologi.

Resultaten från den första delstudien (Palmer 2009) visar att lärarstudenterna blev mer positivt inställda till matematikämnet efter deltagande i estetisk och interdisciplinär undervisning med särskilt fokus på genus- och identitetsteori. Studenterna instämde i att de ändrade sin förståelse av sig

själva i relation till matematikämnet under kursen. Studien visar att det är möjligt att ändra både *hur* undervisningen genomförs i lärarutbildningen och *den egna* matematiska subjektiviteten. I den andra studien analyseras ett exempel från en skola där en grupp femåringar genomför ett breakdance/matematikprojekt tillsammans med en lärarstudent. Analysen visar hur media och genus influerar både barnens och lärarstudentens matematiska och könsrelaterade subjektivitetskonstitutioner. I denna delstudie påvisas hur förståelsen av subjektivitet skiftar då man i analysarbetet förflyttar sig från ett performativt och diskursivt perspektiv (Butler 1990, 1993, 1997) till ett agentiskt realistiskt (Barad 2007, 2008). I den tredje delstudien fördjupas förståelsen av denna teoretiska förflyttning. Här genomförs en undersökning av minnesberättelser om matematik skrivna av lärarstudenter. Resultaten visar att den teoretiska förskjutningen vidgar förståelsen av subjektivitetsprocessen till att också omfatta tingen, materialen och miljöerna. Detta får avgörande betydelse för hur vi kan tänka om pedagogiska praktiker och i förlängningen även matematikdidaktik för såväl lärarstudenter som förskolebarn. Slutligen har en enkätundersökning genomförts i lärarutbildningen (med 105 kvinnliga deltagare). Denna studie visar, i korthet, att en stor del av studenterna inte var intresserade av att studera matematik i början av matematikkursen, att många (över 40 %) reagerade kroppsligt och negativt på att tänka på matematik (ont i magen, handsvett, yrsel) och att endast en liten del (9 %) kände motsvarande glada känslor (lycka, glädje, upprymdhet). Studien visade också att många studenter inte såg fram emot att befatta sig med ämnet i framtida yrke. Lärarutbildningarna har ett stort ansvar i att omvärdera, utmana och utveckla de högskolepedagogiska praktikerna och även, vilket även föreslås i denna studie, att organisera lärandesammanhang som uppmärksammar frågor kring genus och subjektivitet i alla matematikkurser som riktar sig mot lärare för yngre barn.

Referenser

- Ambjörnsson, F. (2004). *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Barad, K. (2008). Posthumanist performativity: Towards an understanding of how matter comes to matter. In *Material feminisms*. Alaimo, S. & Hekman, S., s. 120-156. USA: Indiana University Press.
- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway. Quantum physics of the entanglement of matter and meaning*. London: Duke Universal Press.
- Brandell, G. (2005). *Kön och matematik: GeMaprojektet*. Lund: The University of Lund.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development. Experiments by nature and design*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press

- Butler, J. (1990). *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. NY/London: Routledge.
- Butler, J. (1993). *Bodies that Matter. On the discursive limits of "sex"*. New York/London: Routledge.
- Butler, J. (1997). *The psychic life of power: Theories in subjection*. Stanford: Stanford University Press.
- Esmonde, I. (2009) Ideas and Identities: Supporting Equity in Cooperative Mathematics Learning. AERA. <http://rer.aera.net>
- Hyde, J., Lindberg, S-M., Linn, M-C., Ellis, A-B., Williams, C., (2008). Gender similarities characterize maths performance. In *Science*, Vol. 321 No 5888, pp. 494-495.
- Mendick, H. (2006). *Masculinities in mathematics*. Open University Press: England.
- Palmer, A. (2009). "I am not a 'maths-person'". Reconstituting mathematical subjectivities in aesthetic teaching practices. In *Gender & Education*, Nr 4 Volume 21, pp. 387-404.
- Palmer, A. (forthcoming). "Let's dance." Theorizing feminist and aesthetic mathematical learning practices. In *Contemporary Issues in Early Childhood*, Nr 2 Volume 11.
- Palmer, A. (forthcoming). Rethinking mathematical subjectivity. A Theoretical Transposition. In *Reconceptualizing Educational Research Methodology*.
- Palmer, A. (2010). *Att bli matematisk. Matematisk subjektivitet och genus i lärarutbildningen för de yngre åldrarna*. Avhandling, Pedagogiska institutionen, SU.
- Walkerdine, V. (1998). *Counting girls out. Girls and mathematics*. London: Falmer.

HUR MOBBNING BLEV ETT SAMHÄLLSPROBLEM

Om synsätt på barns kamratliv under efterkrigstiden

Anna Larsson, *Umeå universitet*

År 1969 introducerades begreppet mobbning i Sverige. Det var läkaren och debattören Peter Paul Heinemann som i en artikel i tidskriften *Liberal debatt* lyfte fram ett beteende som han noterat bland skolbarn: en grupp barn som fysiskt eller psykiskt attackerade ett enskilt barn. Detta mobbningsbeteende kan inte accepteras, menade Heinemann, utan måste behandlas mer seriöst än vad som enligt hans förmenande gjordes i samtiden. Om man tillåter mobbningsbeteenden bland barn, menade Heinemann, främjas attityder som i förlängningen möjliggör mycket allvarliga negativa samhällsfenomen som folkmord och apartheid.

På detta sätt initierades mobbning som en ny fråga i den svenska offentligheten. Med Heinemanns artikel inleddes en livlig debatt om mobbning som sedan dess pågått mer eller mindre intensivt och som fortfarande är aktuell. I det forskningsprojekt som nu närmar sig sitt slut och som jag här berättar om har jag analyserat mobbningsfrågans uppkomst i Sverige genom att belysa den ur olika historiska, samhälleliga och idémässiga perspektiv.

Man kan betrakta mobbningsfrågan i Sverige som något som uppkom med problemformuleringen 1969 och därefter diskuterats och utvecklats. Men man kan också se mobbningsfrågan som något som vuxit fram under efterkrigstiden och som kom till explicit uttryck med problemformuleringen 1969. Detta andra synsätt ger en längre historia och har väglett denna studie. Detta innebär att bakgrunden till mobbningsfrågan får ett stort utrymme och att det samhälle och de synsätt som frågan om mobbning både formades av och reagerade emot skildras. Studien handlar alltså främst om hur mobbningsfrågan växte fram, hur synen på barn och deras sociala samspel (huvudsakligen i skolan) efter andra världskriget såg ut och förändrades och så småningom ledde till att mobbning formulerades och etablerades som ett socialt problem.

Ur detta resonemang framgår några av mina utgångspunkter. För det första har jag valt att analysera mobbningsfrågan i relation till idéer om barns

kamratliv. Detta avspeglar mitt intresse för det sociala tänkandets historia. För det andra har jag en socialkonstruktionistisk ansats. Jag har undersökt mobbningsfrågans uppkomst eller, uttryckt med andra termer, hur mobbning konstruerades som ett socialt problem. Detta betyder inte att jag menar att mobbning inte är ett reellt problem för drabbade eller andra, eller att det inte ”finns på riktigt”. Innebörden är i stället att jag har riktat mitt intresse mot hur mobbning kom att konstrueras och etableras som ett problem för skola och samhälle att hantera och jag har försökt förstå varför detta skedde just i slutet av 1960-talet.

Det som särskilt intresserat mig är idéer och föreställningar eller sätt att resonera och hur detta förändrats över tid. Detta är förändringar som ofta inte syns så tydligt och entydigt i historien utan som sker långsamt och gradvis. Den tidsperiod som omfattas är 1900-talet men tidsmässigt fokus ligger på 1950, 1960- och 1970-talen. Under denna period skedde en mängd förändringar som hade att göra med barns roll i skolan och skolverksamhetens sociala dimension (Larsson & Wester 2010, Landahl 2006). Men förändringarna är på många sätt diffusa till sin karaktär och därmed inte helt enkla att vare sig få syn på eller att sätta ord på. Genom att fokusera på mobbningsfrågan kan jag emellertid belysa förändrade synsätt. Med mobbningsfrågan i centrum riktas sökarljuset mot frågor som rör barn och skola i det svenska samhället och vetenskapen.

Barns kamratliv i vetenskap och media

Det vetenskapliga studiet av barns kamratliv eller barns sociala liv är i Sverige i huvudsak ett efterkrigsfenomen. På internationell botten finns emellertid vissa studier inom området från 1900-talets tidigare del, studier som inte var okända i Sverige. Till exempel publicerades översatta texter om sociala aspekter på barns liv av Will S. Monroe, Charlotte Bühler, Karl Reininger och John Dewey. Med inspiration från dessa internationella studier presenterades under 1950-talet två svenska avhandlingar av skolbarns sociala liv, skrivna av Ingvar Johannesson och Åke Bjerstedt. Båda sorterades under ämnet pedagogisk psykologi och handlade om sociala mönster i skolklasser, mätta med hjälp av sociometriska tester där barnen fick uppge vilka vänner och arbetskamrater de önskade.

Det fanns alltså ett visst om än litet vetenskapligt intresse för skolbarns sociala liv. Men hur talade man i mer allmänna sammanhang om sådana frågor? I det material som jag har undersökt – rådgivningslitteratur och tidskrifter – är det slående hur lite som finns om barns kamratliv före 1969. Men när sådana frågor behandlades gällde det framför allt vid problem av olika slag. Några teman som diskuterades var rädsla för kamrater, aggressiva

barn och hackkycklingar, tolerans och fostran till kamratskap i hem och skola. Vanligtvis lades förklaringen till kamratgruppsrelaterade problem hos det individuella barnet. Därmed blev också tänkbara åtgärder individbaserade: missförhållanden i barns kamratliv skulle åtgärdas genom att det individuella barnet stärktes, lärdes, uppfostrades bättre eller förstods bättre av föräldrar och/eller lärare (Larsson 2010a, Larsson 2008a).

Bilden förändrades i början av 1970-talet. Det mediala intresset för barns kamratliv blev då plötsligen jättestort och det hängde samman med den debatt om mobbning som uppstod. Efter att Heinemann hade presenterat det nya begreppet mobbning 1969 kom det snabbt till flitig användning. Redan 1970 förekom termen i *Svenska modeord*. Att spridningen snabbt tog fart kan främst tillskrivas en stort uppslagen artikelserie i *Dagens Nyheter*, där journalisterna Anna-Maria Hagerfors och Birgitta Nyblom lyfte fram Heinemanns nya begrepp vilket gav det en synlighet och ett stort genomslag. Med detta uppstod en synnerligen livlig medial debatt och mobbning uppmärksammades i alla tänkbara sammanhang. Artiklar och böcker publicerades, föreläsningar och debatter anordnades, radio- och TV-program sändes, vilka alla diskuterade det nyupptäckta fenomenet mobbning (Agevall 2008). Riksförbundet Hem och skola genomförde en tvåårig kampanj med föreläsningar och föräldramöten. Denna kampanj var förbundets största någonsin och enligt förbundets tidskrift *Barn* 1973:3 möttes den med "stort bifall både utom och inom organisationen" (Larsson 2010a).

Heinemann menade att en förklaringsfaktor bakom mobbning stod att finna i en biologiskt grundad aggression hos människor i grupp, en idé som baserade sig på etologen Konrad Lorentz teori om aggressionens natur (Larsson 2008b). En annan förklaringsfaktor var det industrialiserade samhällets storskaliga miljöer. I den mediala debatten kom även tanken om offrets avvikelse att bli central och man lyfte fram risken att till exempel invandrarbarn och handikappade skulle bli mobbade. Ofta förklarades också mobbning med en dålig (fysisk) skolmiljö och livsmiljö. I en rapport från en Stockholmsskola hävdades till exempel att mobbandet "ökar kvadratisk i proportion till skolans storlek och asfaltens omfång" (Larsson, kommande).

Mobbning rönt snart även vetenskapligt intresse. Psykologen Dan Olweus inledde sin omfattande forskningsverksamhet på området i början av 1970-talet. Med Olweus som pionjär och forskningsledare kom en "skandinavisk forskningstradition" att utvecklas under 1970- och 1980-talen. Inom denna tradition intresserade sig forskarna främst för den individuella dispositionen och man undersökte vilka personlighetsegenskaper som mobbare, mobboffer och medlöpare hade. Förutom intresset för de roller som kan urskiljas i en mobbningsrelation ägnades en stor del av forskningen åt att undersöka mobbningens förekomst och frekvens i olika miljöer och åldrar.

Under andra hälften av 1980-talet började intresset för mobbning spridas internationellt. Ungefär samtidigt började också mobbning bland vuxna på arbetsplatser att undersökas. Det är påtagligt hur de forskningsfrågor som hade etablerats i den tidigaste skandinaviska forskningen också följde med när intresset för mobbningsföreteelsen spreds över världen (Larsson 2010b, Eriksson et al 2002, Smith et al 1999).

Mobbning har således studerats i forskning sedan tidigt 1970-tal. Det mediala intresset har emellertid varierat i intensitet. Den tidigaste debattvågen i början av 1970-talet gällde främst mobbning mellan barn i skolsammanhang. Då man vid mitten av 1980-talet började tala om mobbning bland vuxna på arbetsplatser ökade intresset från medias sida åter. Också de rättsfall som förekommit sedan 1990-talet har renderat stort medialt intresse.

Kamratliv och problematisering i tid och samhälle

Efter att ha följt 1900-talets idéer om barns kamratliv framstår några förändringar som särskilt tydliga. Svenska socialvetenskapliga studier på området började produceras efter andra världskriget. Intresset för sociala frågor var i allmänhet stort men barns sociala liv fick en begränsad uppmärksamhet. Detta ändras kapitalt kring 1970, då mobbning började diskuteras i media och snart även i forskning.

Man kan säga att problematiseringen av barns kamratliv tog form och fick sitt uttryck i mobbningsdebatten. Med mobbningsdiskussionens uppkomst riktades intresset mot barns kamratrelationer och i synnerhet dess missförhållanden. Det är uppenbart att problemformuleringen hade stor betydelse. Med ordet "mobbning" riktades blickarna mot ett fenomen som många uppenbarligen var bekanta med: skolbarn som i grupp gav sig på ett enskilt barn.

Mobbningsdebatten innebar alltså att barns kamratrelationer problematiserades. Detta utgör ett illustrativt exempel på att vad som diskuteras som ett socialt problem är socialt, tidsmässigt och kulturellt situerat (Larsson 2010b). Elevers, föräldrars och lärares uppfattningar om vad som var godtagbara eller åtgärdbara beteenden förändrades i och med att mobbning uppmärksammades som ett socialt problem. Därmed förändrades också värderingen av kamratrelationer generellt och betydelsen av dessa uppvärderades.

Hur kan vi då förstå dessa skeenden? I efterkrigstidens förändringar i skola, vetenskap och samhälle får mobbningsfrågan och dess uppkomst ett förklarande sammanhang. 1960-talets svenska samhällsutveckling innebar en synligare heterogenitet i samhället som en följd av ökad social mobilitet, ökad invandring, fler adoptioner, kvinnors ökande deltagande på arbetsmarknaden och ett utbildningssystem under utbyggnad. Samtidigt fanns

starka integreringsambitioner. Det successiva införandet av enhetsskolan och grundskolan under de första efterkrigsdecennierna vägledades av tankar om en gemensam skola för alla barn där elevernas samarbetsförmåga och demokratiska tänkande kunde tränas. Under 1960-talet diskuterades hur skolans integrering av invandrare och handikappade skulle bli lyckosam. Vidare innebar 1950- och 1960-talens ökade intresse för det social- och beteendevetenskapliga området att sociala relationer i familj, skola och samhälle uppmärksammades i forskning. Slutligen vill jag lyfta fram förändringar i synsätt på barn och barns rättigheter som betydelsefulla. Den dominerande idealbilden av barnet under 1950- och 1960-talen var ett fritt, frimodigt och muntert barn med livlig fantasi medan 1970-talets barnbild innebar att även barns "negativa" känslor fick (och skulle) släppas fram. Med detta skifte ersattes också en tidigare idyllisk familjebild av en ökad vardagsrealism, en större samhällsanknytning och en ökad problematisering av barns tillvaro (Rydin 2000). Under de senaste decennierna har barnperspektiv och frågor om barns rättigheter fått ett stort genomslag i politik, dagspress och forskning (Söderling & Engwall 2003, James, Jenks & Prout 1998). Talet om att barn är kompetenta och vill och kan ta ansvar har tolkats som ett "barndomens försvinnande" där gränsen mellan barn och vuxen suddats ut (Sandin 2003). Kanske kan "upptäckten" och uppvärderandet av barns kamratliv och de problem som där kan uppkomma betraktas som en del i en förändrad barnuppfattning (Larsson 2010a).

Referenser

- Agevall, Ola (2008) *The Career of Mobbing. Emergence, Transformation, and Utilisation of a New Concept*. Växjö: Institutionen för samhällsvetenskap, Växjö universitet.
- Eriksson, Björn et al. (2002) *Skolan – en arena för mobbning. En forskningsöversikt och diskussion kring mobbning i skolan*. Stockholm: Skolverket.
- James, Allison, Chris Jenks & Alan Prout (1998) *Theorizing childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Landahl, Joakim (2006) *Auktoritet och ansvar. Lärares fostrans- och omsorgsarbete i historisk belysning*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Larsson, Anna (2008a) "Mobbningsbegreppets uppkomst och förhistoria. En begreppshistorisk analys", *Pedagogisk forskning i Sverige* vol. 13 nr 2, s. 19–36.
- Larsson, Anna (2008b) "Fåglar i klassrummet. Mobbning och hackordning som gränsöverskridande metaforer", i Bosse Sundin & Maria Göransdotter (red.) *Mångsysslare och gränsöverskridare. 13 uppsatser i idéhistoria*. Umeå: Umeå universitet.
- Larsson, Anna (2010a) "Mobbningsfrågan i förändring: Efterkrigstidens synsätt på skolbarns kamratliv", *Historisk tidskrift* vol. 130 nr 2, s. 241–264.

- Larsson, Anna (kommander) "Om skolgården och barns sociala liv under efterkrigstiden", i Esbjörn Larsson & Johannes Westberg (red.) *Utbildningens sociala och kulturella historia: Meddelanden från den fjärde nordiska utbildningshistoriska konferensen*.
- Larsson, Anna (2010b) "Mobbing: ett tidsbundet socialt problem?", *Socialvetenskaplig tidskrift* vol. 17 nr 2, s. 137-151.
- Larsson, Anna & Maria Wester (2010) "Betyg i ordning och uppförande, disciplin och skolans fostran", i Anna Larsson (red.) *Fostran i skola och utbildning: Historiska perspektiv*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Rydin, Ingegerd (2000) *Barnens röster. Program för barn i Sveriges radio och television 1925-1999*. Stockholm: Stiftelsen etermedierna i Sverige.
- Sandin, Bengt (2003) "Barndomens omvandling – från särart till likhet", i Gunilla Halldén & Bengt Sandin (red.), *Barnets bästa: en antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*. Stockholm/Stehag: Symposion, 221-240.
- Smith, Peter K et al (red.) (1999) *The Nature of School Bullying: A Cross-National Perspective*. London & New York: Routledge.
- Söderlind, Ingrid & Kristina Engwall (2005) *Var kommer barnen in? Barn i politik, vetenskap och dagspress*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.

FRAMTIDENS UTBILDNINGSHISTORIA

Ulf Lundgren, *Uppsala universitet*

Karin Fransson, *Stockholms Universitet*

Annika Ullman, *Stockholms Universitet*

Sammanfattning

Forskningsprojektet har varit en del av ett mer omfattande forskningsprogram som bedrivits av forskningsgruppen "Studies in Educational Policy and Educational Philosophy", Uppsala Universitet. Det innebär att en del av den forskning gruppens medlemmar bedrivit är och har blivit till del delar av här redovisade projektet.

Syftet med projektet var att utifrån analyser av den samtida utbildningshistorien se hur begreppet framtid beskrivits och behandlats med avseende på hur kunskaper skall väljas ut och organiseras för lärande. Med andra ord var tanken att empiriskt beskriva hur den senmoderna läroplanskoden (Lundgren, 1979/1995) formats (Lundgren, 2006). Det empiriska material som använts har varit utbildningspolitiska texter från 1990 och framåt i ett första steg. Avgränsningen var svenska utbildningspolitiska texter och utbildningspolitiska texter från EU, OECD, Europarådet och UNESCO. I ett andra steg har texter och statistik från slutet av 1700-talet kommit att insamlas.

Projektet har utgått från den svenska läroplansteoretiska forskning som växt fram inom och omkring ramfaktorteorin. (Englund, 1986, Gudem & Hopman, 1998, Lundgren, 1972, 1977, 1984, 1995). Projektet har byggt vidare på en teoretisk modell om politisk styrning av utbildning utgående fyra styrinstrument (Lundgren, 1977, Lindensjö & Lundgren, 1986, 2000). De är den juridiska styrningen, den ekonomiska styrningen och den ideologiska (mål och innehåll) styrningen samt styrning genom utvärdering och kontroll.

Denna analysmodell ger en bas för att beskriva hur läroplaner formats inom en förändrad politisk styrning. I analyserna av förändringar var begreppet kod till en början centralt. Kod användes utifrån två perspektiv. Det ena var ett språkvetenskapligt perspektiv baserat på Basil Bernsteins teoretiska arbeten. Han använder begreppet kod i meningen sociala styrmekanismer och principer som skapar vår tolkning av omvärlden och vilka ger mening eller innebörd (Bernstein & Lundgren, 1983) till vår förstäl-

se och vårt handlande. Det andra perspektivet var det läroplansteoretiska (Englund, 1986, Kemmis, 1986, Lundgren, 1983, 1991, 1992).

Det politiska språket och retoriken har från 80-talet nyttjat och elaborerat termer som livslångt lärande, globalisering, kunskapssamhälle, informationssamhälle, kunskapsekonomi och kompetens. Dessa termer har materialiserats i de senaste två decenniernas reformer. De förändringar detta språk motiverar och legitimerar kan förstås som förändringar inte bara av utbildningarnas mål och innehåll utan också hur mål och innehåll bestäms och kan styras. Projektets fokus har varit hur denna förändring tar gestalt.

Förenklat kan förändringen ses som en förändring av den rationella läroplanskoden, som växte fram med moderniteten. Den har förskjutits och förändrats. Denna förändring innebär att rationellen förskjuts från samtiden mot den förmodade framtiden. Konstruktionen av framtiden har i sin tur tagit upp och format begreppen livslångt lärande och kompetens (Jämför OECD 2000, 2001). Dessa begrepp har en abstrakt karaktär som används för hur mål och innehåll beskrivs och legitimeras. De konkretiseras i hur kontroll och utvärderingar (inkluderande kvalitetssäkring och inspektion) intar läroplaners funktion som styrinstrument (Jämför Lundgren, 2003, Lundahl, 2006, Nyttell, 2006, Pettersson, 2008).

Detta mönster var relativt lätt att beskriva. Dock var i olika politiska texter som i till exempel budgetpropositioner förslag till reformer inte klart motiverade av en konstruerad framtid. En ökad kontroll var mer kopplad till uppfattningar om tillkortakommande hos en tidigare politisk linje än behovet av kompetens inför en förväntad framtid. På den punkten kom projektets initiala hypoteser inte att uppfyllas (Odora Hoopers, C. Lundgren, U.P. et al. 2008).

I ett nästa steg användes begreppet temporalisering hämtat från Koselleck (1979, 2004), som enkelt beskrivet handlar om hur begrepp förändras över tid. Det empiriska materialet började vidgas till att omfatta ekonomisk historisk statistik. Den modell över strukturcykler som utvecklats av Schön (2000, 2007) gav en ekonomisk historisk ram (Waldow, 2005, 2006, 2008).

I det andra steget av analysen framträder ett mönster av relationer mellan strukturkriser och produktionsförändringar å ena sidan och utbildningsreformer och ändrad politisk styrning å andra sidan. Sett från detta mönster kan den förändring som skett under framförallt det senaste decenniet, vad gäller utbildningspolitiken (framförallt inom OECD området) som ett uttryck för en ökad osäkerhet av vad en framtida produktion kräver för kunskaper. Begreppet kompetens övertar alltmer begreppet kunskap. Samtidigt har de reformer som genomförts riktats mot regleringar av en utbildningsmarknad med kontroll av utbildningens resultat. Därmed får mål och visioner i politiken träda tillbaka. Denna reträtt innebär att konstruktionen

av framtiden försvinner. Det är inte en tänkt framtid som styr alltmer av politiken utan regleringen av en marknad.

Dessa senare påståenden håller nu på att prövas i en vidgad analys som avser hur utbildningspolitiken formats i förhållande till ekonomi och produktion under 200 år.

En fördjupningsstudie har gjorts av hur C.J.L. Almqvist skrev in sig i utbildningshistorien med sina framtidsbilder under mitten av 1800-talet.

De senare två delstudierna kommer att presenteras vid konferensen.

Referenser

(Med * märkta är artiklar och böcker från projektet och/eller från forskningsgruppen som bidragit till projektet).

- Bernstein, B. & Lundgren, U. P. (1983). *Makt, kontroll och pedagogik*. Lund: Liber förlag.
- Gundem, B. & Hopman, S. (1998): *Didactic and/or Curriculum. An International Dialogue*. New York: Peter Lang. American University Studies. Vol. 41. 1998.
- Englund, T. (1986). *Curriculum as a Political Problem: Changing Educational Conceptions, with Special Reference to Citizenship Education*. Lund: Studentlitteratur.
- Forsberg, E, & Lundgren, U.P. (2004). "Sweden: A Welfare State in Transition." I Rotberg, I. C.: *Change and Tradition in Global Education Reform*. Lanham, Maryland: ScarecrowEducation. 2004. (*)
- Forsberg, E. & Lundgren, U.P (2007). "Educational Reform, Societal Change and the Welfare State in the Late Twentieth Century Sweden" in Odora Hoopers,, C., Gustavsson, B.; Motala, E. & Pampalis, J.: *Democracy and Human Rights in Education and Society. Explorations from South Africa and Sweden*. Örebro: University Library, Örebro University. (*)
- Forsberg, E, & Lundgren, U.P.: (2009). Sweden: New politics for education in being and realization . I Rotberg, I. C.: *Change and Tradition in Global Education Reform*. Second an revised edition. Lanham, Maryland: ScarecrowEducation. (*)
- Kemmis, S. (1986). *Curriculum Theorising: Beyond reproduction Theory*. Deakin University, 1986.
- Koselleck, R. (1979): *Vergangene Zukunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Koselleck, R. (2004): *Erfarenhet, tid och historia*. Uddevalla: Daidalos.
- Lindensjö, B. & Lundgren, U.P (1986). *Politisk styrning och utbildningsreformer*. [Stockholm: Liber Läromedelsförlaget.
- Lindensjö, B. & Lundgren, U.P. (2000). *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm: HLS förlag.
- Lundahl, C. (2006). *Viljan att veta vad andra vet: kunskapsbedömning i tidigmodern, modern och senmodern skola*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet. (*)
- Lundgren, U. P. (1972). *Frame Factors and the Teaching Process. A contribution to Curriculum Theory and Research on Teaching*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lundgren, U. P. (1977). *Model Analysis of Pedagogical Processes*. Lund: Liber CWK Gleerup.

- Lundgren, U. P. (1984). "Ramfaktorteorins" historia I *Skeptron 1*. Texter om läroplansteori och kulturreproduktion utgivna av Broady, D. och Lundgren, U.P. Tema: Rätten att tala. Stockholm: Symposion Bokförlag, 1984.
- Lundgren, U. P. (1983). *Between Hope and Happening: Text and Context in Curriculum*. Victoria, Australia: Deakin University.
- Lundgren, U. P. (1991). *Between Education and Schooling: Outlines of a diachronic curriculum theory*. Geelong, Victoria, Australia: Deakin University, 1991.
- Lundgren, U. P. (1992). *Teoría del curriculum y escolarización*. Madrid: Ediciones Morata,
- Lundgren, U.P. (1995) *Att organisera omvärlden*. 1976. Liber (5th edition), 1995.
- Lundgren; U.P.: (2003). The Political Governing (Governance) of Education and Evaluation". In Haug, P. & Scwandt, T. A.: *Evaluating Educational Reforms. Scandinavian Perspectives*. Greenwich, Conn.: Information Age Publishing. A volume in evaluation and society. 2003. (*).
- Lundgren, U.P. (2005). "Läroplaner: historia och framtid". I Román, H.: *Kursplaner som styrinstrument*. Uppsala: Studies in Educational Policy and Educational Philosophy. Research reports no 5. Pedagogiska institutionen, Uppsala Universitet. (*).
- Lundgren, U.P. (2005) "Den svårfångade kompetensen". I Román, H.: *Kursplaner som styrinstrument*. Uppsala: *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*. Research reports no 5. Pedagogiska institutionen, Uppsala Universitet. (*).
- Lundgren, U.P. (2006). "Political Governing and Curriculum Change - From Active to Reactive Curriculum Reforms. The Need for a reorientation of Curriculum Theory. *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy* ., 2006-1. (*).
- Lundgren, U.P. (2006). "Utbildningspolitik och utbildningskoder. Om framtidens historia". *Årbogen Uddannelseshistorie* 2006. Köpenhamn: Selskabet for skole- og uddannelseshistorie. 2006. (*).
- Lundgren, U.P. (2007). "Utvärdering och utbildningspolitik – en historia om världens mest moderna skola." In Klevard, Å. & Nitzler, R. (ed.): *Sigbrit Franke. Tydlig. Synlig. Djärv*. Stockholm: Högskoleverket. (*).
- Lundgren, U.P. (2007). "Curriculum Theory Revisted – The Swedish Case". In Forsberg, E.: *Curriculum Theory Revisited*. Uppsala: Research Report No 10, Studies in Educational Policy and Educational Philosophy, Department of education, Uppsala University. (*).
- Lundgren, U.P. (2008). "To govern or not to govern." In Odora Hoopers,, C., Lundgren, U.P. et al. *Dilemmas of Implementing Education Reforms*. Uppsala: Research Report No 11, Studies in Educational Policy and Educational Philosophy, Department of education, Uppsala University. (*).
- Lundgren, U.P. (2009). "Evaluation and educational policy making" in Ryan, K. E., & Cousins, J. B. (Eds.). *Sage international handbook on educational evaluation*. Thousand Oaks: Sage. (*).
- Nyttell, H. (2006). *Från kvalitetsidé till kvalitetsregim. Om statlig styrning av skolan*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Education, 114. (*).
- Odora Hoopers,, C., Lundgren, U.P. et al. (2008). *Dilemmas of Implementing Education Reforms*. Uppsala: Research Report No 11, Studies in Educational Policy and Educational Philosophy, Department of education, Uppsala University. (*).
- OECD. (2000). *Knowledge management in the Learning Society*. Paris: OECD.

- OECD. (2001). *The wellbeing of Nations: The Role of Human and Social capital*. Paris: OECD.
- Pettersson, D. (2008). *Internationell kunskapsbedömning som inslag i nationell styrning av skolan*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Education No 120. Uppsala universitet. (*)
- Schön, L.(2000). *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm: SNS förlag.
- Schön, L.(2007). *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*. Andra upplagan. Stockholm: SNS förlag.
- Waldow, F. (2005). *Die Konstruktion des Zusammenhangs zwischen Bildung und Wirtschaft in bildungspolitischen Diskurs in n Schweden, 1930–2000*. Berlin: Humboldt Universität. (*)
- Waldow, F. (2006). *Wirtschaftszyklen und Diskurskonjunkturen: Zur Entwicklung der schwedischen Bildungsprogrammatis, 1930–2000* [Economic cycles and discursive swings: On the development of educational policy in Sweden, 1930-2000]. Weinheim: Deutscher Studien-Verlag. (*)
- Waldow, F. (2008). *Utbildningspolitik, ekonomi och internationella utbildningstrender i Sverige 1930–2000*. Stockholm: Stockholms universitets förlag. (*)

LÄRANDE I UNDERVISNING

Cathrin Martin, *Uppsala universitet*

Hur går det till när man lär sig är en fråga som styrt intresset och uppmärksamheten i projektet "Lärande i undervisning". Centralt i projektet har varit att utforska hur själva lärandeprocessen i detalj går till snarare än att se lärande som ett utfall eller ett *resultat* av interaktionella processer. Projektet har mer specifikt intresserat sig för relationen mellan undervisning, interaktion och lärande i vardagliga institutionella praktiker och hur den systematiskt kan studeras och beskrivas med hjälp av samtalsanalys. Utgångspunkten är att lärande är något format och skapat mellan människor som deltar i samspel med varandra och med det materiella sammanhanget och kan förstås som ett *förändrat deltagande* i kulturella praktiker (Lave, 1993). Lärande blir då till något som människor *gör*. I fokus för analyser av aktiviteter står därmed människors handlingar.

Gemensamt för de olika studierna i projektet är en inriktning mot detaljerade och noggranna analyser av hur själva deltagandet i samspel organiseras och förändras och vad det i sin tur innebär för möjligheter till lärande. Framförallt har deltagarbegreppet preciserats analytiskt. I analyserna har beaktats hur deltagarna i sitt samspel samtidigt använder sig av såväl tal, kroppsorientering, gester och artefakter i den materiella omgivningen, ofta talat om i termer av multimodal analys (Goodwin, 2006).

Det empiriska materialet utgörs av undervisningsaktiviteter i olika pedagogiska sammanhang som skola/förskoleklass och vård samt jordbruksrådgivning.

Sammanfattningsvis visar resultat på vikten av att ge betydelse till de till synes små skapande handlingar, verbala som icke-verbala, som deltagare ägnar sig åt. Ett viktigt argument för att göra det är att man som forskare kan få fatt på hur t.ex. ideologier, värden, traditioner, rutiner etc. görs verksamma i det lilla. Eller omvänt hur de är lokaliserade och skapade i vardagliga sammanhang. Det i sin tur gör det möjligt att reflektera över pedagogiska praktiker.

Studierna i projektet demonstrerar bl.a. specifikt metodologiska aspekter av vikt när man utforskar (micro)longitudinella förlopp och deltagandeprocesser. Ett exempel på det är vikten av att beakta små kontextuella förändringar i det sammanhang som analyseras över tid. Andra aspekter som belyses kan också sägas vara nära kopplade till praktisk pedagogisk verksamhet. Som hur barns möjligheter att aktivt delta i undervisningen organiseras.

Lärandeprocesser och samtalsanalys

Avsikten med att kombinera ett samtalsanalytiskt deltagandeperspektiv med ett sociokulturellt perspektiv på lärande i utforskandet av lärandeprocesser är att vidare utveckla empiriska möjligheter för att utveckla förståelsen om hur sociokulturella processer formas i vardagen.

Samtalsanalysens primära intresse är inte lärande som sådant, men den digra grundforskning om deltagande i interaktion som samtalsanalysen kan bidra med till interaktionsanalyser är av värde för forskning om lärande. Samtalsanalysen, Conversation Analysis (CA), (Schegloff, 1996) studerar hur människor organiserar sina handlingar med t.ex. språk, gester, kroppsorientering, blickar gentemot varandra för att bit för bit producera vardagliga aktiviteter, och situationer. Uppmärksamheten riktas i analysarbetet mot hur deltagande i aktiviteter sekventiellt utvecklas. I princip tittar man på vem som säger och gör vad. Hur den andre i sin respons visar upp hur den har uppfattat det som sagts och vilka konsekvenser den uppvisade förståelsen får för fortsättningen av samspelet. Det forskaren gör anspråk på att säga något om i analysen måste vara empiriskt välgrundat i vad deltagarna själva visar upp som relevant och av betydelse för dem i situation. CA fokuserar på de till synes små byggstenar som många gånger passerar obemärkt förbi men som utgör grunden för större fenomen och det som kan få konsekvenser bortom den närmaste situationen (se Zimmerman, 1992). Ett exempel på det är lärarens sätt att organisera deltagandet tillsammans med elever och hur de tillsammans samordnar sina handlingar samt hur det i sin tur får konsekvenser för elevers möjligheter och begränsningar att lära.

Att få syn på lärande som förändrat deltagande i undervisningsaktiviteter

Några av de studier som ingår i projektet synliggör lärandeprocessen utifrån förändringar över tid i specifika interaktionsmönster som *reparationer/korrektioner*. Longitudinella systematiska observationer av de sekventiella förändringarna i reparationsmönstret synliggör hur deltagande förändras i en undervisningsaktivitet.

Andra studier utgår från att belysa förändringar av deltagandet i en aktivitet som t.ex. när barn i en Reggio Emiliainspirerad skola tillgodogör sig skolans regler i undervisning. Här synliggörs ett förändrat deltagande i hur deltagarna själva visar upp hur de kopplar samman händelser och skeenden över tid i själva undervisningsaktiviteten. Analyser baseras på videospelningar av autentiska undervisningsaktiviteter. Nedan följer en kort sammanställning av några studier och resultat.

Lärande som systematiska förändringar i interaktionsmönster

I studien *Learning as longitudinal interactional change: From other-repair to self-repair in physiotherapy treatment* (Martin & Sahlström, in press) utforskas och reanalyseras tidigare material bestående av reparationer från möten mellan sjukgymnast och patient. En reparation är en slags förståelsekoll och ett verktyg för deltagare i interaktion att återupprätta en gemensam förståelse och korrigera problem här och nu. Reparationer/korrekktioner har en tredelad sekventiell struktur. Analysen koncentreras till förändringar över tid i denna struktur. Ett förändrat deltagande synliggörs i hur ansvaret för att upptäcka och lösa problem som uppstår gradvis förflyttas från sjukgymnast till patient i behandlingen av en axel.

I reanalysen görs en skillnad mellan vad som är en reparation och vad som är en korrektion. Skillnaden består i om problemet som uppstår i gemensam förståelse handlar om att den lärande visar upp att den inte förstår vad läraren menar eller innebörden i en uppmaning eller om det rör sig om att någon förväntad handling efter en uppmaning är felaktig och måste korrigeras. Förståelse av problem som uppstår i interaktion kan alltså reflekteras över av läraren för att se vad situationen kräver. I studien framträder hur reparationer blir aktuella när nya moment förs in i behandlingen och är mer omfattande initialt i processen. Korrekktioner är mer frekventa när processen kommit en bit på väg. Resultatet demonstrerar empiriskt hur lärande kan förstås som förändringar i interaktion.

Men förändringen är inte linjär. Ansvaret för att upptäcka och lösa problem i situationen växlar fram och tillbaka mellan sjukgymnast och patient. Framförallt senare under behandlingen där analysen visar att patienten har problem med att urskilja vad som är samma och vad som skiljer sig från tidigare i den konkreta situationen. Lärandeprocessens komplexitet blir på så sätt synliggjord.

I studien *Relevance of situational context in studying learning as changing participation* (Martin, 2009) utforskas detta fenomen mer i detalj. Analyserna belyser hur små till synes obetydliga situationella förändringar påverkar den lärandes förmåga att använda tidigare kunskap i nya liknande situationer, vilket ligger nära begreppet transfer. Analyserna demonstrerar att när t.ex. en ny utgångsställning, rörelse, vikt introduceras i träningen blir det svårt för patienten att upptäcka skillnaden snabbt och problem uppstår som måste lösas vilket är observerbart i hur deltagandet i reparationer/korrekktioner förändras mellan sjukgymnast och patient. Den longitudinella analysen synliggör också hur patientens förmåga att uppmärksamma och handskas med skillnader och likheter i nya situationer progressivt utvecklas genom att sjukgymnasten guidar och riktar in sina handlingar på vad som är nödvändigt att lära sig att uppmärksamma i situationen. Resultatet bidrar till att förstå hur lärandeprocessen utvecklas och formas.

Möjlighetsutrymmen för aktivt deltagande och lärande

Studien *Affordances for participation: Children's appropriation of rules in a Reggio Emilia school* (Martin & Evaldsson, under review) är ett exempel på analyser som tar sin utgångspunkt i en aktivitet. Studien behandlar hur yngre barn, 6-7 år, tillgodogör sig skolans regler samt vilka möjlighetsutrymmen för deltagande som erbjuds i en Reggio Emilia skola. Den multimodala analysen demonstrerar hur olika semiotiska resurser används på ett integrerat sätt av barnen när de testar och tillämpar regler de själva formulerat på nya och relevanta sätt i den i egna konkreta vardagen. Analyserna synliggör det intrikata samspelet som barns förändrade deltagande i undervisningen är inbäddat i. De synliggör också hur mer övergripande pedagogiska ideologier görs verksamma genom det lilla eller omvänt hur de är skapade och formade i den lokala och konkreta vardagen.

En annan studie som tar sin utgångspunkt i en aktivitet är *"I don't know what you are looking for". Professional vision in Swedish Agricultural extension on nature conservation management* (Bergeå, Martin & Sahlström, 2008). Studien belyser hur jordbrukare skall genom rådgivning tillägna sig en ny s.k. 'professionell syn': att bruka jord utifrån nya miljövärden. I den multimodala analysen framträder två konkurrerande agendor i rådgivningssituationen. Dels en bedömning av markerna som underlag för ekonomiskt understöd till lantbrukaren och dels själva rådgivningen. Lantbrukarens resurser och möjligheter att delta i rådgivningen framträder som begränsade. En av anledningarna är att de kodscheman, uppbyggda kring olika växter och deras krav på näring i jorden, som utgör underlag för bedömningen och rådgivningen inte är transparenta.

Slutsats

Projektet bidrar till möjligheter att hantera frågor om sambandet mellan undervisning, interaktion och lärande. Projektet visar att det inom ramen för ett samtalsanalytiskt angreppssätt är möjligt att samtidigt i utforskandet kunna beakta *både* språkhandlingar *och* det sätt på vilket sociala, kulturella, materiella och sekventiella strukturer är av ömsesidig betydelse för sammanhanget och därmed för skapandet av lärandeprocessen. Projektet är en del i en växande mängd samtalsanalytiska studier som söker metoder för att urskilja samt följa lärande i form av (deltagande)processer och förlopp såväl inom situationer och aktiviteter som över längre tid (t.ex. Hellerman, 2009; Martin, 2009; Martin & Sahlström, forthcoming; Melander, 2009; Melander & Sahlström, 2009; Wootton, 1997). Detta i sin tur gör det möjligt att reflektera över den pedagogiska praktiken i vardagliga sammanhang.

Litteratur

- Bergeå H., Martin, C., & Sahlström, F. (2008). "I don't know what you are looking for": Professional vision in Swedish agricultural extension on nature conservation management. *Journal of Agricultural Education & Extension*, 14(4), 329-345.
- Goodwin, C. (2006). Human sociality as mutual orientation in a rich interactive environment: Multimodal utterances and pointing in aphasia. I N. J. Enfield & S.C. Levinson (Eds.), *Roots of human sociality: Culture, cognition and interaction* (pp. 97-125). Oxford, N.Y: Berg Publishers.
- Hellerman, J. (2009). Looking for evidence of language learning in practices for repair: A case study of self-initiated repair by an adult learner of English. *Scandinavian Journal of Education*, 53(2), 113-133.
- Lave, J. (1993). The practice of learning. In S. Chaiklin & J. Lave (Eds.), *Understanding practice* (pp. 3-32). Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, C. (2009). Relevance of the situational context in studying learning as changing participation. *Scandinavian Journal of Education*, 53(2), 133-150.
- Martin, C., & Sahlström, F. (in press). Learning as longitudinal interactional change: From Other-repair to Self-repair in physiotherapy treatment. *Discourse Processes*
- Martin, C. & Evaldsson, A-C. (under review). Affordances for participation: Children's appropriation of rules in a Reggio Emilia school.
- Melander, H. (2009). *Trajectories of learning. Embodied interaction in change*. Uppsala: Uppsala University.
- Melander, H., & Sahlström, F. (2009). In tow of the blue whale. Learning as interactional change in topical orientation. *Journal of Pragmatics*, 41, 1519-1537.
- Nishizaka, A. (2006). What to learn: The embodied structure of the environment. *Research on Language and Social Interaction*, 39(2), 119-154.
- Schegloff, E. A. (1996). Confirming allusions: Towards an empirical account of action. *The American Journal of Sociology*, (102), 162-216.
- Wootton, A. J. (1997). *Interaction and the development of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zimmerman, D. H. (1992). The interactional organization of calls for emergency. In P. Drew & J. Heritage (Eds.). *Talk at work: Interaction in institutional settings* (pp. 418-469). Cambridge: Cambridge University Press.

ÄR ELEVEN ORSAK TILL SINA EGNA SVÅRIGHETER I SKOLAN?

Om ”I demokratins marginaler – ett projekt om barn i problematiska skolsituationer”

Claes Nilholm, *Högskolan i Jönköping*
Ann-Carita Evaldsson, *Uppsala Universitet*

I projektet studerades situationen för elever i problematiska skolsituationer på olika nivåer. Utgångspunkten för projektet var att skolan i stora delar bygger på en tradition av individualisering av problem, ett inslag av en del segregeringande organisatoriska lösningar och en ganska tydlig yrkesmässig uppdelning mellan ”vanliga” pedagoger och experter på elever i svårigheter. Centralt i projektet var att studera utmaningar mot denna relativt väletablerade praktik. Den forskning som vi har bedrivit i relation till statlig, kommunal och skolnivå kommer att presenteras nedan. Avslutningsvis redogörs också för några mer teoretiska arbeten inom ramen för projektet

Statlig nivå

I en studie använde vi styrdokument, officiell statistik och en av våra egna enkäter riktade till Sveriges kommuner (se nedan) för att övergripande analysera statlig styrning och kommunal verksamhet vad gäller elever i behov av särskilt stöd. Tre teman analyserades på båda dessa nivåer: värderingar och mål, organisering och placering av elever samt betydelsen av kategorier för att få stöd. Följande slutsatser framstod som mest betydelsefulla: 1) Utbildningspolitiken lämnar ett stort utrymme för tolkning på den kommunala nivån och på skolnivå, 2) Svensk utbildningspolitik är inte så inkluderande som ofta påstås, 3) Att se olikhet som något positivt (”celebrate difference”) förefaller mycket svårt, 4) Lärandemål förefaller vara ett tveeggat svärd vad gäller inkludering av elever i behov av särskilt stöd. 5) Många elever förefaller trivas i skolan och, i ett internationellt perspektiv, verkar svenska klassrum vara relativt demokratiska.

En fallstudie av en kurs kring åtgärdsprogram i specialpedagogiska institutets (SIT) regi genomfördes också inom ramen för projektet. Fallstudien genomfördes eftersom SIT vid detta tillfälle hade en generaldirektör som strävade efter mer inkluderande lösningar för elever i behov av särskilt stöd och skolmyndigheterna samtidigt strävade efter att man skulle utmana det individperspektiv som brukar dominera åtgärdsprogram. Istället ville man analysera skolproblem också på grupp- och organisationsnivå. Det förelåg alltså utmaningar mot traditionen. Trots detta fann vi att de åtgärdsprogram som skrevs inom kursens ram blev individrelaterade.

Kommunal nivå och skolnivå – enkätstudier

Den statliga styrningen ger alltså ett stort utrymme för kommuner och skolor att själva bestämma hur de vill arbeta med elever i behov av särskilt stöd. Det har funnits en brist på studier av mer övergripande karaktär för hur arbetet med elever i behov av särskilt stöd bedrivs och hur olika grupper ser på detta arbete. Därför har tre stora enkäter skapats, distribuerats och analyserats inom ramen för projektet. Enkäterna har vänt sig till 1) alla Sveriges kommuner, 2) alla pedagoger och assistenter i en större svensk kommun och 3) alla skolledare i samma kommun. Svarsfrekvensen har varit anmärkningsvärt hög (262 av 290 kommuner (ca 90 %), 938 av 1297 personer (72,5 %), 45 av 45 skolledare (100 %)), vilket vi tolkar som att arbetet med elever i behov av särskilt stöd ses som ett angeläget och viktigt arbete. Enkäterna har givetvis genererat en mängd data och bara *några* av de viktigaste resultaten som har direkt bäring på projektets övergripande syften kan återges här i en kondenserad form.

Kommunenkäten: 1) Det råder väsentliga skillnader mellan kommuner vad gäller hur man ser på olika aspekter av arbetet med elever i behov av särskilt stöd 2) Den politiska styrningen (höger-vänster majoritet) i kommunerna förefaller inte spela någon roll för formerna för arbetet med elever i behov av särskilt stöd 3) Många skolchefer i kommunerna (som varit ansvariga för enkäten) menar att diagnosticering inte är viktig för att erhålla särskilt stöd 4) Kommunerna ser skolsvårigheter som till stor del orsakade av elevers egna brister (inklusive brister i hemmiljön) även om andra faktorer lyfts fram (skolan och lärare/klasser) 5) Man använder många olika organisatoriska lösningar för elever i behov och strävar efter mer ”inkluderande” lösningar än de man har.

Skolledarenkäten (observera att slutsatserna gäller skolledare i en större kommun): 1) Knappt hälften av skolledarna menar att diagnoser har stor/

ganska stor betydelse för att erhålla särskilt stöd 2) Var fjärde skolledare menar att diagnoser borde ha stor/ganska stor betydelse, 3) De orsaker till elevers svårigheter som skolledarna framförallt framhåller är sådant de har svårt att påverka själva (t.ex. individens egna brister, att skolans mål är för svåra) 4) Skolledarna använder ett flertal olika lösningar i arbetet med elever i behov av särskilt stöd 5) Skolledarna menar att specialpedagogerna ska ägna sig åt många olika arbetsuppgifter 6) Knappt hälften av skolledarna menar att specialpedagogerna ska arbeta individuellt med barnen.

Enkät till alla pedagoger i en kommun (observera att slutsatserna omfattar en större kommun): 1) Det råder tydliga skillnader mellan hur olika grupper ser på arbetet med elever i behov av särskilt stöd när enkätsvaren jämfördes för a) Förskolelärare b) Grundskolelärare c) Ämneslärare d) Speciallärare e) Specialpedagoger och f) Assistenten. 2) Uppemot hälften av de tillfrågade personerna anser att diagnoser bör ha stor betydelse för arbetet med elever i behov av särskilt stöd, men betydligt färre speciallärare och framförallt specialpedagoger ansåg detta 3) De flesta grupper lyfter fram individen och dennes hemmiljö som de viktigaste orsakerna till skolsvårigheter 4) Specialpedagoger, speciallärare och assistenter menar oftare än lärarna att läraren respektive klassrumsmiljön är orsaker till elevers svårigheter 5) Generellt är man öppen för olika lösningar i arbetet med elever i svårigheter. Framförallt många specialpedagoger är skeptiska till att ge stöd i särskilda grupper 6) Väldigt få utöver specialpedagogerna själva tycker att de ska arbeta med organisationsförändring. 7) Många i alla grupper anser att specialpedagogerna ska arbeta direkt med eleverna. 8) Specialpedagoger lyfter oftare än andra grupper fram behovet av att anpassa skolmiljön.

Skolnivå

Den lokala skolpraktiken har bland annat undersökts med utgångspunkt i skolans mobbningsförebyggande arbete. Syftet var att utforska vem som ges rätten att definiera vad kränkande behandling är i olika skolsammanhang. Av särskilt intresse var att undersöka på vilket sätt elever blir delaktiga. En skola valdes ut där man själva sa sig vilja arbeta aktivt med mobbningsförebyggande verksamheter. I intervjuer med rektor och lärare framkom att här förekom verksamheter med fokus på grundläggande värdegrundarbete, elevers sociala relationer, kränkande handlingar och mobbning. Studien baserades på ett långvarigt fältarbete där vi videoinspelade en stor del av skolans verksamheter och elevernas samspel med kamrater på skolgården. I ett antal näranalyser undersökte vi vilken betydelse skolans förebyggande arbete hade för lärarna och eleverna i den dagliga praktiken och hur eleverna or-

ganiserade sina kamratrelationer. Ganska snart framkom att eleverna hade lite inflytande över innehållet i och utformningen av skolans förebyggande arbete. Dessutom framkom i våra analyser av samspelet i två flickgrupper att skolans förebyggande mobbningsarbete hade lite inverkan på hur eleverna formade sina relationer. I ett fall fann vi att de interventioner som lärarna gjorde t.o.m. blev en resurs för att trappa upp uteslutningsprocesser och verbala övergrepp. Några av de elever som hade framträdande roller i skolans förebyggande arbete var också själva delaktiga i verbala kränkningar. En förklaring som vi ser det är att samspelet mellan å ena sidan skolans mobbningsförebyggande arbete och å andra sidan elevers identitetsskapande och relationsformande inte beaktas. En annan är att de ofta subtila former av kränkningar som sker i flickgrupper är svåra att komma åt i skolans mobbningsförebyggande arbete. En tredje är att synen på vad som är mobbning och kränkande handlingar skiljer sig mellan lärare och elever.

I annan studie jämfördes arbetet med elever i behov av särskilt stöd i sex olika grundskolor. På varje enhet intervjuades skolledare, lärare och specialpedagog. Fyra av skolorna arbetade mer traditionellt med en särskild undervisningsgrupp för de elever som ansågs svårast att passa in i klassrummet medan de två andra skolorna i högre grad utmanade traditionella arbetssätt. De senare skolorna utmärktes av att ledningen föreföll mer engagerade i idén om "en skola för alla", satsade mer på kompetensutveckling vad gäller arbetet med elever i behov av särskilt stöd, hade ett tydligare förebyggande arbete och ett närmare samarbete mellan specialpedagog och rektor.

En annan utmaning mot mer traditionella arbetssätt studerades i en fallstudie ett klassrum under år 5 och 6. Klassen var utvald utifrån en pilotstudie där sju stycken lärare som av omgivningen betraktades som duktiga på att hantera elevers olika förutsättningar intervjuades. I det studerade klassrummet fanns 15 elever, en lågstadielärare och en förskolelärare. Lärarna hade följt klassen från första klass och ombetts fortsätta under år 4-6. 2 av eleverna var diagnostiserade med ADHD, 2 med Aspergers syndrom och 1 hade bedömts ligga på gränsen till särskolan. Material samlades in i form av deltagande observation, intervjuer med lärare och elever, elevenkät, sociogram och elevernas reflektionsböcker. Det fanns en stor tolerans för olikhet i miljön, eleverna kände sig delaktiga i klassens arbete (som mycket ofta bedrevs i grupp) och alla utom en nådde sedermera gymnasiebehörighet. Vidare kände sig barnen trygga i klassen och alla hade kamrater. I studien kartlades de strategier som lärarna använde. Inte minst viktigt verkar vara att tydliga ramar gavs, i form av a) grundregler/normer som innebär att var och en har rätt att uttrycka sin åsikt och skyldighet att respektfullt lyssna till de andras åsikter b) tydlig planering av skoldagen och tydlighet i vad som förväntas av barnen.

Teoretiska arbeten

Projektets teoretiska utgångspunkt är ett sociokulturellt/socialkonstruktivistiskt perspektiv. Elevers olikheter och olika erfarenheter ger upphov till dilemman som samhälle och skolor har att hantera. Innebörden av ett dilemma är att det inte erbjuds någon enkel lösning utan olika ställningstaganden måste balanseras mot varandra. Exempelvis förefaller kategorisering i någon form vara en nödvändighet i skolans arbete, bland annat för att kunna identifiera elever som behöver ett särskilt stöd. Samtidigt innebär sådana kategoriseringar en negativ värdering av elever. I vår demokrati har det historiskt vuxit fram ett expertsystem för att hantera elever som kategoriseras som bristande i olika avseenden. Ibland innebär detta att man använder segregeringar i arbetet med elever i behov av särskilt stöd. Andra tolkningar av demokrati innebär utmaningar mot detta synsätt. Exempelvis kan deltagardemokratiska utmaningar innebära krav på elevers rätt att inkluderas in den ordinarie verksamheten. I två arbeten diskuteras och analyseras olika sätt att se på specialpedagogik, demokrati och inkludering. Andra teoretiska arbeten problematiserar a) "evidensbaserad" (med mobbningsforskning som exempel) b) vem som representeras i avhandlingar, t.ex. när det handlar om elever i problematiska skolsituationer och c) negligeringen av barns erfarenhet inom dyslexiforskningen.

Det *urval* av resultat som presenterats ovan illustrerar att det traditionella arbets sätt som var projektets utgångspunkt fortfarande dominerar i skolan, även om inslag av utmaningar förstås finns. Här kan vara på sin plats att konstatera att en hel del arbete som bedrivs i denna traditionella form kan vara av god kvalitet. Det som är problematiskt är dock den starka föreställningen att det är elever som är problembärare i skolan. Den dominerar bland lärare som ju är de vars undervisning kan behöva förändras för att nå fram till alla elever.

Referenser (publikationer som finansierats/samfinansierats genom projektet)

Teoretiska frågor:

2006. Special education, inclusion and democracy. *European Journal of Special Needs Education*.
(Claes Nilholm)
2007. *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur. (Ny och omarbetad upplaga)
(Claes Nilholm)
2009. Evidensbaserat skolarbete och demokrati: Mobbing som exempel. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 14, s 65-82. (Ann-Carita Evaldsson och Claes Nilholm)
2009. Om smygrepresentativitet i pedagogiska avhandlingar. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 14, 136-142. (Kerstin Göransson och Claes Nilholm)

Submitted. Dyslexia and Experience. (Claes Nilholm)

Statlig nivå:

2009. Inclusive education in Sweden?: Ideas, policies and practices. *La nouvelle revue de l'adaptation et de la scolarisation*, 5, 83-98. (Kerstin Göransson och Claes Nilholm)
2010. Inclusive education in Sweden? A critical analysis. (accepterad för publicering i *International Journal of Inclusive Education*). (Kerstin Göransson, Claes Nilholm och Kristina Karlsson) (båda dess artiklar berör också kommunal och skolnivå)

Kommunal nivå:

2007. Kommuners arbete med elever i behov av särskilt stöd en enkätundersökning. *Insikt 2007:2. Vetenskapliga rapporter från Högskolan för lärande och kommunikation, Högskolan i Jönköping*. (Claes Nilholm, Bengt Persson, Michael Hjerm och Susanne Runesson)
2008. Gör politiken skillnad? – exemplet "elever i behov av särskilt stöd". *Utbildning och Demokrati*, 17(1), 109-123. (Claes Nilholm)
- (submitted) School district administrators' perspectives on special education policy and practice in Norway and Sweden (Lance Cameron, Claes Nilholm och Bengt Persson)

Skolnivå:

2007. En myndighets gestaltning av ett uppdrag – fallstudie av en utbildning kring åtgärdsprogram. *Specialpedagogik – tidskrift för specialundervisning og anden specialpedagogisk bistand*, 27(6), s 57-73. (Reidun Carlsson) (behandlar relationen stat-skolnivå)
2009. 'Ja va inte mobbad- ja sa att ja va retad nån gång ja men inte jämt' – Verbal mobbing och normerande praktiker i flickors relationsprat. Specialnummer 2-3, s. 137-156 (Ann-Carita Evaldsson)
2010. An inclusive classroom? On inclusiveness, teacher strategies and children's experiences. (accepterad för publicering i *European Journal of Special Needs Education*) (Claes Nilholm och Barbro Alm)
2010. "Lärarna är också snälla, dom gör så gott dom kan" – vad ger ökad lärartäthet för möjligheter?. (Accepterad för publicering i antologin Konkret arbete med elever i behov av särskilt stöd (preliminärt namn) från Studenlitteratur)
- Submitted. *Different agendas? - The view of different occupational groups on special needs education*. (Gunilla Lindqvist, Claes Nilholm, Lena Almqvist och Gun-Marie Wetso)
- Submitted. Hans Larsson. Det gör skillnad – några skolors insatser kring elever i relationsvägrigheter.
- Submitted. "You could just ignore me" Situating peer exclusion within the contingencies of preadolescent girls' interactional practices (Johanna Svahn och Ann-Carita Evaldsson)
- Submitted. "It was Emma's army who bullied that girl. A narrative perspective on bullying and identity making in three girls' friendship groups" (Marie Karlsson och Ann-Carita Evaldsson)
- Manuscript. Making schools inclusive? – School heads' view of how to work with children with special needs. (Gunilla Lindqvist och Claes Nilholm) (preliminary title)
- Manuscript. Negotiating moral orders in the setting of applied ethics. (Johanna Svahn)

Manuscript. "You know- Amanda- she snitched" The micropolitics of telling" (Ann-Carita Evaldsson och Johanna Svahn)

Avhandlingar som skrivs inom projektet:

Carlsson, Marie: *Från pengar till pedagogik*. (slutseminarium planerat till HT 2010) (arbetsnamn)

Svahn, Johanna: *Bullying in practice – Various functions and meanings of offensive actions within a school setting* (50 % seminarium maj 2010) (arbetsnamn)

Licavhandlingar med delvis förankring i projektet:

2008. "Dom är så oroliga": *En studie av skolpersonals tal om elever i relationssvårigheter*". Licentiatavhandlingar vid Pedagogiska institutionen, 4. Örebro: Örebro Universitet. (Hans Larsson)

Gamla mönster i nya former? Tre studier av specialpedagogik i teori och praktik. Licentiatavhandlingar vid Pedagogiska institutionen, 5. Örebro: Örebro Universitet. (Reidun Carlsson)

The views of different groups on special needs. (arbetsnamn, framläggning planerad till 2011) (Gunilla Lindqvist)

Pedagogisk litteratur:

2011. *Specialpedagogisk praktik i grundskolan*. (Antologi under redaktion av Anna-Lena Eriksson-Gustavsson, Kerstin Göransson, Claes Nilholm). Lund: Studentlitteratur. (endast Nilholm arbete med denna antologi är finansierat av projektet)

2011. *Inledning i antologi Specialpedagogisk praktik i grundskolan*. (Anna-Lena Eriksson-Gustavsson, Kerstin Göransson, Claes Nilholm). Lund: Studentlitteratur.

Accepterad för publicering: *Att läsa och skriv – hur svårt kan det va?* (Claes Nilholm och Åsa Wengelin). Lund: Studentlitteratur. (bok)

Accepterad för publicering: *Elever som inte når målen*. (Claes Nilholm) Studentlitteratur .

Populärvetenskapliga artiklar, debattartiklar och recensioner.

2007. Mats Myrbergs *Dyslexi – en kunskapsöversikt*. Pedagogisk forskning i Sverige, 12(3), 226-229. (Claes Nilholm)

2009. Specialpedagogik - på gott och ont. *Specialpedagogisk tidskrift*, nr 4, s 10-11. (Claes Nilholm)

2009. Demokratiska aspekter på specialpedagogik. *KRUT*, nr 4, 50-61. (Claes Nilholm)

2009. Evidensbaserat ett hot? *Magasin 360*. 1/2009, 5. (Ann-Carita Evaldsson och Claes Nilholm)

2010. Förenklat resonemang om skola och vetenskap. Göteborgsposten. <http://www.gp.se/nyheter/debatt/1.329399-forenklat-om-skola-och-vetenskap> (publicerat 12 mars) (Claes Nilholm)

YRKESUTBILDNING I DEMOKRATINS NAMN

Folkhögskolans yrkesinriktade utbildningar 1868–2009

Anders Nilsson, *Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet*

Fay Lundh Nilsson, *Lunds universitet*

Inger Landström, *Linköpings universitet*

Inledning

Folkhögskolan har sedan starten haft en dubbel uppgift. Skolning för politiska sammanhang och fostran till medborgarskap har varit centrala teman i skolformens institutionella praktik sedan starten. Den andra uppgiften har varit att förse medborgarna med praktiskt tillämpbara kunskaper, men forskningen om dessa yrkesinriktade utbildningar har inte varit särskilt omfattande. En kommande projektantologi visar att detta håller på att ändras i de nordiska länderna. I denna artikel belyser vi utvecklingen i Sverige under två centrala perioder, dels under den period när folkhögskolan främst var knuten till landsbygden (1868–1940), dels i nutiden genom att diskutera skolformens samhällsroll i regionala sammanhang.

Utvecklingen under artonhundratalet kan knytas till framväxten av en ekonomiskt och politiskt starkare bondeklass. Kommunreformen 1862 medförde att tusentals bönder fick plats i beslutande församlingar på lokal nivå. Det skapade ett behov att utbilda dem i frågor som rörde stat och kommun. Med relativt höga kursavgifter ville emellertid många bönder att utbildningen också skulle innehålla praktiskt användbara delar. Lantbruket var utsatt för ett omvandlingstryck under hela 1800-talet och ett sätt att hantera detta var att skaffa sig bättre kunskaper om nya produkter och metoder. Då de första folkhögskolorna grundades fanns inga andra egentliga utbildningar riktade mot småbrukare.

Det fanns ett stort intresse för yrkesutbildning under artonhundratalets andra hälft. I flera länder medförde detta satsningar för att höja yrkeskunnandet inom industri och hantverk genom att etablera tekniska skolor och

yrkesskolor (Nilsson 2008). Även inom jordbruksområdet gjordes ökade utbildningsinsatser men här var de nordiska länderna speciella med kopplingen till en unik skolform, folkhögskolan, som framförallt riktade sig till just lantbrukarna.

Den nära förbindelsen mellan landsbygdens utbildningsbehov och folkhögskolornas kursutbud kvarstod långt fram i tiden. Efterhand kom emellertid dessa yrkesutbildningar att kompletteras av andra, ofta med en uttalad kvinnlig prägel. Folkhögskolan som institution har alltid varit skicklig på att identifiera nya utbildningsbehov och genom sin fria ställning snabbt kunnat utveckla nya kurser. Så blev fritidsledarutbildning ett viktigt inslag på 1970-talet och på 1990-talet tillkom bland annat utbildning till personlig assistent. I dagens folkhögskolor finns kurser som återspeglar de båda huvudinriktningarna.

Yrkesinriktade utbildningar i den lantbruksdominerade fasen 1868-1940

Begreppet yrkesutbildning är långtifrån entydigt (Moodie 2002), vilket framgår klart när man försöker studera dess omfattning vid folkhögskolorna, där det fanns en mycket ambivalent inställning till "praktiska" kurser. Ett sätt att hantera denna ambivalens är att byta ut begreppet yrkesutbildning mot *yrkesinriktad utbildning*. I den fortsatta framställningen används detta begrepp för all utbildning inom ramen för folkhögskolans verksamhet som har nära anknytning till framtida yrkesverksamhet.

En central arbetsuppgift inom projektet har varit att kartlägga och kvantifiera den yrkesinriktade utbildningen inom folkhögskolan. Detta har bland annat resulterat i en unik databas för perioden 1868-1940, som möjliggör ett detaljerat studium av förhållandet mellan yrkesinriktad utbildning och medborgerlig bildning över tiden. Databasen bygger på de årsberättelser som varje folkhögskola gav ut och omfattar drygt 2 500 läsår. Ingående kursbeskrivningar, ämne för ämne, är vanligt förekommande liksom antalet elever i de olika kurserna samt oftast antalet timmar i olika ämnen.

Under perioden 1868-1940 var folkskolan med 4-6 års skolgång grunden för folkhögskolans undervisning och skillnaderna i tidigare förvärvad kunskap tycks ha varit stor. Det stod därför tidigt klart att det gällde att, med ett modernt uttryck, möta varje enskild elev på dennes nivå. De unga lantbrukarsönerna (och senare döttrarna) möttes därför av en pedagogik som gick ut på att låta undervisningen ta hänsyn till elevernas agrara bakgrund och till deras förmodade framtid som egna lantbrukare. I exempelvis ämnet räkning kunde det handla om att eleverna inte bara räknade på traditionellt sätt utan att de gjorde det med exempel från deras agrara verklighet.

Kurserna vid folkhögskolorna kan delas in i tre kategorier. 1) kurser som är helt och hållet inriktade på allmän medborgerlig bildning, 2) kurser som i stor utsträckning domineras av yrkesutbildning samt 3) kurser som till sitt innehåll är en blandning av medborgerlig bildning och yrkesutbildning. De båda förstnämnda är relativt okomplicerade och de antas vara till hundra procent allmänbildande respektive yrkesinriktade. Den tredje typen av kurser är mer komplicerad att hantera och involverar flera olika överväganden. Tack vare de detaljerade beskrivningar av varje ämne som finns i många årsberättelser kan det faktiska kursinnehållet bestämmas och kursen klassificeras som allmänbildande eller yrkesinriktad.

Den totala undervisningsvolymen för de kurser som getts inom ramen för folkhögskolan 1868-1940 uppgår till cirka 147 miljoner elevtimmar. Även om de traditionella folkhögskolekurserna dominerade under perioden utgjordes en stor del av verksamheten av yrkesinriktad undervisning. Sett i förhållande till den totala undervisningsvolymen utgjordes ungefär 40 procent av "den egentliga folkhögskolans" verksamhet av yrkesinriktad undervisning, främst inriktad på lantbruk och lantushåll. När alla kurser tas med i beräkningen finner vi att den allmänna medborgerliga bildningen utgör knappt 46 procent av folkhögskolornas verksamhet.

Relationen mellan allmän medborgerlig bildning och yrkesinriktad utbildning förändrades över tiden. Den medborgerliga bildningen dominerade i början av perioden men den fortsatta utvecklingen gick mot en större andel yrkesinriktad verksamhet. När andelen yrkesinriktad utbildning var som störst (läsåret 1912/13) utgjorde den drygt 60 procent av elevtimmarna. Denna utveckling drevs av de mot jordbruket riktade utbildningarna. Den allmänna utbildningen vann därefter åter terräng och under 1930-talet var de båda inriktningarna lika stora. Sett över tiden ökade skillnaden mellan män och kvinnor. De senare utbildade sig i högre grad än männen för en framtid i lantushållet, det egna eller andras, medan männen i högre utsträckning ägnade sig åt allmän medborgerlig bildning.

Den generella utvecklingen, med ökande intresse för yrkesinriktad utbildning från 1880-talet fram till tiden för det första världskriget följt av stagnerade intresse under mellankrigstiden, är en direkt parallell till utvecklingen för yrkesutbildning i allmänhet vilket tyder på att det fanns starka bakomliggande krafter. Det ökande intresset kan troligen förklaras av efterfrågan på ny kunskap. Mellankrigstidens stagnation sammanfaller med hög ungdomsarbetslöshet och enligt dagens mönster skulle man förvänta ökad efterfrågan på yrkesutbildning. Men de existerande yrkesutbildningarna ansågs inte särskilt relevanta och troligen började även folkhögskolornas lantbrukskurser bli obsoleta. Mönstret för kvinnornas del var lite annorlunda. Den yrkesinriktade utbildningen för kvinnor var koncentrerad på

sådana uppgifter som man även kunde utföra i andras hem och det var med all sannolikhet en konkurrensfördel att kunna visa upp en gedigen huslig utbildning från en folkhögskola.

Sett över hela perioden 1868-1940 spelade den yrkesinriktade utbildningen en betydligt större och viktigare roll än vad som tidigare varit känt. Betoningen i den yrkesinriktade undervisningen låg inte oväntat på de olika ansvarsområden som män och kvinnor av tradition haft inom jordbruket, men speciellt för kvinnornas del kunde den yrkesinriktade undervisningen fungera som språngbräda in på arbetsmarknaden utanför den agrara sektorn.

Folkhögskolans nutida yrkesroll i mötet med arbetslivet

I denna del av projektet har fyrtio personer med utbildning eller yrkeserfarenhet från tolv folkhögskolor i olika landsdelar, storstad eller glesbygd intervjuats. Med utbildningen i backspegeln reflekterade de om mötet med yrket, kunskaper de fått med sig samt hur lärande går till. I centrum stod folkhögskolans lärandemiljö för arbetslivet och övergången från utbildningens sammanhang till en yrkeskontext med behov av särskilda kunskaper.

Yrkesinriktade kurser anses mer praktiskt inriktade och problemorienterade än motsvarande högskoleutbildning (t ex journalist). Många intervjuade anser sig vara mer praktiska än teoretiska. Man tvingas ta eget ansvar och arbeta i grupp vilket kan vara svårt, kanske särskilt för yngre som är mer handlingsinriktade och utan mycket livserfarenheter. Kunskaper och färdigheter är ändamålsenliga arbetsverktyg i handling. Folkhögskolan blir för många inkörsporten till yrke och arbete, ibland som möjlighet att skapa något som inte finns. Idéer, metoder och engagemang kan rikta sig mot det civila samhället och ideellt arbete utan lön, eller att starta ett eget företag.

Fyra "yrkesroller" har definierats utifrån arbetsuppgifter och innehåll (Landström, 2004). Här ges exempel på intervjupersonernas yrkesutbildningar.

A *Hantverkaren* – konsthantverkare, bokbindare

B *Kommunikatören* – journalist, informatör, dekoratör

C *Ledaren* – fritidsledare, kantor, turism

D *Välgöraren* – teckenspråkstolk, behandlingspedagog (KY-utbildning)

Sammantaget gäller det definierade samhällssektorer och politikområden, där A+B är *Kulturarbetaren* för upplevelse och påverkan, och C+D är *Välfärdsarbetaren* för människor och miljö. Alla yrkesrollerna slutligen kan sammanfattas i en bild av *Samhällsfunktionären* som en gemensam funktion för service till det goda samhället.

Delundersökningen visar att den nutida folkhögskolan kommunicerar sin särart i yrkesinriktningen genom fria yrken, social omsorg och internt utbildningssystem (egna "funktionärer"). Lönearbetslivsformen finns i pedagogiska, omsorgs- och serviceyrken, men den traditionellt manliga lönearbetaren finns någon annanstans. Utan betyg och högstatusutbildningar saknas karriärlivsformen i vanlig mening, men lever internt i rörelsernas funktionärsystem (jfr Højrup, 2003).

Avslutning

Projektets båda empiriska undersökningar behandlar två åtskilda perioder, mellan vilka det skett grundläggande förändringar på arbetsmarknad och i ekonomin. Den kraftiga utbildningsexpansionen har också kraftigt ändrat förutsättningarna för folkhögskolans verksamhet. Trots det kan ett par gemensamma drag skönjas. Ett är den självständiga livsformen med sitt arv från bondelivet. De hemmansägare och småbrukare som utgjorde rekryteringsbasen för skolorna var egna företagare och utbildningen syftade då som nu i stor utsträckning till att förmedla färdigheter som var användbara i ett fritt yrke. Ett annat drag är den yrkesinriktade utbildningens viktiga men hittills närmast osynliga roll. De nya forskningsresultaten visar att utbildningen till demokratisk fostran i stor utsträckning varit yrkesinriktad. Ett viktigt projektresultat är skapandet av ett nordiskt forskarnätverk, vars första konkreta resultat är den kommande antologin.

Referenser

- Højrup, T (2003), *Livsformer og velfærdsstat vid en korsvej? Introduktion til et kulturteoretisk og kulturhistorisk bidrag*. København: Museum Tusulanum.
- Landström, I (2004), *Mellan samtid och tradition – folkhögskolans identitet i kursutbudets yrkesinriktning*. Dissertation. Linköping Studies in Education and Psychology, No 99, Linköpings universitet, Department of Behavioural Sciences.
- Moodie, G (2002), Identifying Vocational Education and Training, *Journal of Education and Training*, vol. 54, no. 2.
- Nilsson, A (2008), *Yrkesutbildningen i Sverige 1850–1910*, Årsböcker i svensk undervisningshistoria nr 208, Uppsala.

GRUNDLAG, MULTIKULTURELLT SAMHÄLLE OCH SKOLANS VÄRDEGRUND

– Studier rörande implementeringen av lag och rättsvärden i skolans styrdokument och skolans praktik

Rolf Nygren, *Uppsala universitet*

Sara Irisdotter-Alvenmyr, *Stockholms Universitet*

Niclas Rönström, *Stockholms Universitet*

Rickard Jonsson, *Stockholms Universitet*

Sammanfattning

Det svenska skolväsendet fungerar inom en hierarki av lagar, förordningar, föreskrifter och allmänna råd som tilldelas olika juridisk status. Projektet i dess helhet inriktas mot att undersöka relationer inom och mellan denna hierarki och skolans praktik med avseende på skolans uppdrag att främja demokrati och multikulturellt samhällsliv och att motverka segregering och diskriminering. Projektet ska visa om och hur grundläggande rättsliga normer och rättspolitiska intentioner överförs till läroplaner och andra styrdokument för skolan samt därifrån tillämpas i det praktiska skolarbetet; dvs. hur lagstiftning får genomslag i skolans liv och för skolans möjligheter att verka för mångfald och demokrati.

1.

Vi börjar högst upp i laghierarkin. År 1974 tillkom den nuvarande regeringsformen (RF) som två år senare kompletterades med ett kapitel (kap. 2), som innebar en revolution för beskrivningen av de medborgerliga fri- och rättigheterna. Förändringen var inte politiskt okontroversiell, och som ett led i den politiska kompromissen infogades även ett avsnitt om statsskickets grunder som preciserade den offentliga maktens ansvar för likabehandling, ekonomisk och kulturell välfärd m.m. samt i sin avslutning: "Etniska, språk-

liga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas” (RF 1 kap 2 § 5 mom.). Den nu citerade meningen har sedan 1976 varit den grund på vilken integrationspolitiken vilat, så även skolans integrationsansträngningar.

Det finns ett stort rättsteoretiskt problem förknippat med det nu citerade mom. 5: Vad innebär orden? Det är oklart. Kan någon med minoritetsbakgrund använda grundlagstexten för att utkräva rättigheter av det allmänna? Så är inte fallet. 5 mom. bör rimligen uppfattas som ett riktmärke för det allmännas hållning till minoriteter.

Vi kan börja med att ställa en fråga om själva integrationsbegreppet, som inte varit helt självklart under de sista 50 åren. Fram till mitten av 1960-talet förordade staten principen om assimilation: Immigranten skulle anpassas till svenska värderingar. Av utlänningen skulle det bli en svensk. Men den politiken höll inte och redan omkring 1965 lanserades en ny princip: integration. Utlänningen kunde inte förväntas förändra sina grundläggande värderingar från hemlandet men ges möjlighet att välja mellan att anta en svensk kulturidentitet eller förbli vid sin traditionella. I det sammanhanget tillkom RF:s programförklaring om det allmännas ansvar att stödja minoriteter.

Integrationspolitiken höll i bästa fall fram till 1980 då integrationsarbetet på allvar började knaka i fogarna: Utvecklingen gick inte som lagstiftarna tänkt sig. Inte minst de muslimska invandrargrupperna ställde det homogena samhället inför utmaningar av en helt annan dimension än tidigare. En närmare granskning av lagstiftningsutvecklingen visar att integrationspolitiken förändrat fokus flera gånger men att förändringarna kunnat ske under skydd av RF utan att grundlagen behövt ändras. En del av detta projekt ägnas åt att beskriva hur detta rättspolitiska förvandlingsnummer blev möjligt.

I ett rättssystem som det svenska bygger all offentlig verksamhet på grundlagarna. Allt som företas i lagstiftningsväg måste vara förenligt med grundlagarna. Rättssystemet är därför uppbyggt som en hierarki. Under grundlagarna finns lagstiftningen i allmänhet som rymmer olika typer av lagar, t.ex. förvaltningslagar, av vilka fr.a. skollagen är den viktigaste lagen för utbildningsväsendet. Skollagen preciserar därför principerna om det allmännas ansvar för minoriteternas kulturliv m.m. Men hur sker det? Har skollagstiftaren tänkt på samma sätt som grundlagstiftaren? Denna fråga är central för projektet att reda ut. Men sedan kompliceras bilden ytterligare ju längre ner i normhierarkin vi kommer: Hur förverkligas skollagstiftningen i läroplaner och andra styrdokument utgivna av centrala myndigheter? När vi kommit till denna nivå så finns det tydliga översättningsproblem i vägen. Tänker pedagoger som skriver läroplaner på samma sätt som statsrättsjurister? Sker förskjutningar i lagens budskap under resan ner genom normhierarkin?

Men sedan kommer den nivå där översättningsproblemet är som svårast: den lokala skolnivån där förbindelsen med normhierarkins högsta nivåer är kan verka tunn.

2.

Projektets andra del fokuserar just på den senare saken. Vi börjar med skolans institutionella villkor och strukturella förutsättningar att främja mångfald. Låt oss ställa frågan om vilka möjligheter och hinder som finns för att inom ramen för en decentraliserad, marknadsorienterad skola främja mångfaldsarbete? Det här är ju ett annat sätt att precisera RF för bruk i den konkreta skolmiljön.

90-talets decentraliseringspolitik medförde förändringar i styrningen av det svenska skolväsendet. Ansvaret för skolan lades hos kommunerna. Det blev också möjligt att göra personliga skolval, vilket medförde konkurrens mellan skolor och kommuner. Samtidigt pekar statliga initiativ tydligt ut en ideologisk riktning för skolväsendet, som handlar om bejakande av mångfald, respekt för olikhet och individuella rättigheter.

I centrala styrdokument som lagtexter, utredningar, allmänna råd och rapporter träder två teman fram som särskilt centrala för grundskolan som institution. Det ena handlar om det decentraliserade skolsystemet som konkurrensmarknad. Det andra handlar om skolans vision om antidiskriminering och mångfald. Dessa två teman är också aktuella ämnen inom skoldebatten och skolforskningen. Om konkurrens mellan skolor gynnar eller motverkar skolans demokratiska mångfaldsvision är omdebatterat. I centrala dokument framskrivs dessa två teman som oproblematiska i förhållande till varandra. Skolan som institution förväntas kunna styras utifrån marknadslogiska principer, och samtidigt gestalta värden som främjar mångfald och likvärdighet. Ett resultat av projektarbetet visar dock på potentiella problem att arbeta för att förverkliga båda dessa ideologiska mål, eftersom de inte visar sig förenliga.

I en intervjustudie som genomförts med kommunala skolchefer bekräftas delvis denna svårighet att förena marknadsstyrning med demokratiskt mångfalds- och värdegrundsarbete. Den sammantagna bilden av förvaltningsrepresentanternas röster är att man försöker formulera möjligheter att kombinera skolans uppdrag att verka för mångfald med det rådande styrsystemet. Denna utgångspunkt är måhända nödvändig att ta, om man som förvaltningschef är satt till att styra en marknadsiserad skola med ett ideologiskt samhällsansvar. Samtidigt ger förvaltningsrepresentanterna en klar bild av en segregering, exkluderande valfrihetslogik, som motiverar att även fortsättningsvis ta den kritik som riktats mot den marknadsorienterade skolan på allvar.

Låt oss fortsätta med den översättningsbarriär som utgörs av lärarprofessioners traditioner och förhållningssätt. De villkor under vilka grundskolan idag styrs påverkar i allra högsta grad lärares möjligheter att gestalta grundläggande värden och främja mångfalden i klassrummet. Reanalyser av tidigare insamlat empiriskt material med lärare som informanter, visar att marknadsorienteringen inverkar på lärares sätt att förhålla sig både till varandra och till sina elever. Ett marknadsorienterat förhållningssätt kan beskrivas instrumentellt: eleven blir "kund" och läraren levererar kunskap som "produkt". Även en reanalys av tidigare lärarforskning visar hur olika lärargrupperns olika traditioner och ursprung än idag påverkar pågående lärarpraktik. Medan förskollärare och lärare mot grundskolans tidigare år har en tradition av att fostra och visa övergripande omsorg om barnet eller elevens utveckling och välmående, har gymnasielärare och lärare mot grundskolans senare år ofta inte samma förståelse för innebörden av det yrkesetiska svaret.

Det är nu frestande återvända till grundlagen att fråga sig hur nära eller fjärran RF:s kulturskyddsregel och kanske även skollagen faktiskt befinner sig från skolans konkreta verklighet?

3.

Det tredje delprojektet belyser skolans roll i olika integrationsprocesser med fokus på frågor som berör elevers språkanvändning och skolans språkundervisning som uteslutande eller inkluderande resurser för social integration. Språket bär ju värdesystem och spelar en viktig roll som identitetsmarkör. Här analyseras situationer då lärare, elever eller offentlig debatt uppmärksammat dels flerspråkighet och dels vikten av att förmedla "en bra svenska" till eleverna i multietniska skolor. Vidare lämnar forskningen i delprojektet ett bidrag till förståelsen av hur olika kategoriseringsprocesser äger rum i två högstadieskolor i mångkulturella bostadsområden. I dessa processer står framförallt kategoriseringar efter etnicitet och maskulinitet i centrum för analysen. Det vill säga hur etnicitet och maskulinitet skapas i skolvardag och vad dessa kategoriseringsprocesser får för effekter vid utvecklandet av studiestrategier, relationer till skolan som institution och inte minst motstånd mot skolans undervisning. I datainsamlingen här även goda exempel på framgångsrika pedagogiska förhållningssätt dokumenterats.

Datamaterialet är delvis insamlat i en skola i en multietnisk stadsdel norr om Stockholm och kan enkelt beskrivas som klassrumsetnografi. Forskningsresultaten visar att diskussionen om flerspråkighet, standardsvenska och svenskundervisning framstår som tydliga exempel på hur gränsdragningar mellan ett föreställt "vi" och den "andre" skapas och förhandlas. Den-

na identitetsförhandling spelas upp öppet i olika analyserade klassrumsinteraktioner som en kamp om språklig norm. Vi visar exempelvis hur lärare erkänner språklig mångfald men hur detta erkännande sker inom ramen för en monolingvistisk norm som essentialiserar länken mellan etnisk/geografisk bakgrund, modersmål och språkanvändning. Det är ett perspektiv som inte lyckas fånga det komplexa och hybrida i språkliga och kulturella erfarenheter som finns hos många unga på skolor i multietniska bostadsområden. På så sätt görs modersmål till en ikon för "nysvenska" unga elever, medan andra kunskaper i och användningen av olika språk hos denna heterogena grupp riskerar att osynliggöras. Vi ger även i samma bidrag exempel på hur offentlig debatt om den så kallade "blattesvenskan" reducerar hybrida, icke-standradiserade språkliga praktiker bland unga till något sexistsikt, homfobiskt och annorlunda, i motsats till den etablerade standardsvenskan. I vår analys uppfattar vi att detta tal drar gränsen för vem som räknas som "svensk" och vem som definieras som "nysvensk" eller "invandrare".

I Sverige har statens officiella syn på migration och invandrare sedan 1970-talet genomgått en dramatisk ideologisk förändring – från assimilation till en politik som erkänner mångkulturalism och mångfald. Det råder inget tvivel om att detta erkännande av mångfald tillsammans med en jämlikhetsideologi där "alla är lika" är normerande i de klassrum där de etnografiska studierna bedrivits. Mottot "alla är lika" innefattar dock ett normerande drag där svenskhet i vissa klassrumssituationer framstår som neutralt och samtidigt normerande, och där etnicitet tillskrivs elever med utländsk bakgrund. Sammantaget ger dessa resultat intressanta infallsvinklar på hur och i vad mån lagstiftningens värderingar verkligen får genomslag i skolans mest basala miljö: klassrummet.

4.

Det fjärde delprojektet handlar om (1) hur skolledare och lärare förstår och verkar för det av lagstiftningen påbjudna uppdraget att främja demokrati och arbeta i enlighet med demokratiska värden; (2) vad som kan känneteckna professionell kompetens i dessa avseenden och (3) pedagogisk begrepps- och teoriutveckling i syfte att medverka till en kvalificerad förståelse för handlande i institutioner som primärt skall verka för demokrati och lärande samtidigt som mångfald tas på allvar. Samtidigt belyser detta delprojekt det övergripande syftet då skolans regelverk och de administrativa myndigheternas styrning undersöks i frågor om mångfald och demokrati.

Delprojektets teoretiska utgångspunkter är huvudsakligen kommunikativa och kritisk teoretiska så som denna samhällsvetenskapliga tradition tagit form efter den kommunikativa vändningen, men också så som den nyligen

artikulerats i relation till samhällets globalisering och kosmopolitanisering. Kritisk teori i sådan tappning är särskilt lämpad för att studera "modern institutions that are still in need of democratization" och ger möjlighet att beskriva, förklara och identifiera problematiska drag hos skolinstitutionen som primärt tilldelas funktionen att sörja för lärande under demokratiska premisser med respekt för och främjande av mångfald. Följande frågor uppmärksammas särskilt: (a) hur skolforskare kommunicerar sina teorier och forskningsresultat om demokrati i skolan, (b) hur stat, förvaltande myndigheter och skolhuvudmän anger lagar, riktlinjer och annan styrning för demokrati och demokratiskt arbete i skolan, (c) hur ett urval av skolledare och lärare kommunicerar demokratiskt arbete i skolan, detta arbetes villkor, deras egna demokratiska handlingar och förmågor i skolpraktiken via narrativa framställningar, och till sist (d) hur dessa olika aktörsgrupper i grundskolan förhåller sig till varandra på så sätt att de tillsammans bildar ett spänningsfyllt segment av skolans demokratiska livsvärld.

Resultaten visar att skolforskare intar rätt olika uppfattningar om skolans demokratiutbildning. Detsamma torde kunna sägas om skolledare och lärare. Om professionell kunskap innebär reflekterade och praktiskt tillämpbara uppfattningar och handlingar råder det dock ganska låg grad av professionell kunskap om demokrati och demokratiskt arbete i skolan. En klar majoritet av informanterna menar att arbete med elev- och klassråd är otillräckligt, men också att de saknar relevant utbildning för att arbeta med skolans demokratiuppdrag i en vidare omfattning. Detta uppdrag upplevs som angeläget, men svårt och ibland konfliktfyllt i relation till andra mål och företeelser i skolan, t.ex. kunskapsuppdraget eller krav på administrativ effektivitet. De svårigheter som beskrivs av skolans aktörer är tydligt kopplade till deras förståelse för demokrati, och vissa uppfattningar genererar fler problematiska konsekvenser än andra givet skolans institutionella villkor. Det är mot denna bakgrund som delprojektets viktigaste resultat är att utveckla en teoretiskt hållbar, empiriskt grundad och institutionellt informerad idé för ett kommunikativt ledarskap för kontexter där lärande, demokrati och mångfald tas på allvar.

Delprojektets begrepps- och teoriutvecklande anspråk handlar således om att utveckla en kvalificerad förståelse för identitetskapande, mångfald, kommunikation och ledarskap i kontexter där demokrati, mångfald och lärande är väsentliga. Synen på identitetskapande har hittills varit alltför territoriellt förankrad inom pedagogisk teori och policy, men sådana starka kopplingar mellan å ena sidan kultur och identitet, och ett visst territorium å den andra, gäller inte för vår tids multikulturella samhällen. Det preliminära svaret på frågan om i vilken utsträckning skolans regelverk kan styra

demokratisk praktik i skolan förblir tyvärr oklar eftersom man inte kan enas om hur man beskriver demokrati.

Åter står vi alltså inför dilemmat att lagstiftningen visserligen kan förefalla klar på ett teoretiskt och principiellt plan men att dess tillämpning i den konkreta skolsituationen är i hög grad oklar. Rättsvetenskapen och utbildningsvetenskapen har uppenbart här ett gemensamt problem att lösa.

Resultatreferenser:

Delprojekt 2:

- Irisdotter, Aldenmyr, Sara (2007) "Det privata livet och den gemensamma skolan. Diskursetisk diskussion kring skolans hantering av privatlivsfrågor i ett pluralistiskt, marknadsiserat samhälle." *Utbildning & Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*. 2007. Vol 16. nr. 3.
- Irisdotter, Aldenmyr, Sara (2008) "Mångfald och marknad". *Pedagogisk forskning i Sverige* 2008:3
- Irisdotter, Aldenmyr, Sara & Hartman, Sven. (2009a) "Yrkesetik för lärare och behovet av professionsförankring" I: *Pedagogisk forskning i Sverige, Nr 3*
- Aldenmyr, Irisdotter, S., Paulin A., Zetterqvist, Grönlén K., (2009b) *Etik i professionellt läraryrke*, Gleerup förlag /även: *Profesjonsetikk for Laerere*, (2009) Gyldendal Norsk Forlag Akademisk (kommande på danskt förlag)
- Irisdotter Aldenmyr, Sara (2010a) "Förvaltningsarbete för mångfald och konkurrens. En studie av den kommunala skolförvaltningens ansvar att främja mångfald i den konkurrensutsatta grundskolan". *Educare* [kommande, 2010.]
- Irisdotter Aldenmyr, Sara (2010b) "Att vara en förebild- mellan moralisk relativism och auktoritärt ledarskap." L. Mathiasson (red) *Svenska Korczaksällskapets Skrifiserie nr 2, Tema: Pedagogik och motstånd*. Antologi från förintelsens minnesdag. [under utgivning.]
- Irisdotter Aldenmyr, Sara (2010c) *Lärare möter elev eller människa möter människa?* [Ingår i kommande antologi från Örebro universitet.]
- Irisdotter Aldenmyr (2010d) "Risk and Opportunities in Face-to-Face Meetings. Empowering Students as Active Citizens in Neo Liberal Times". Part of a multiple-presenter Symposia "Active Citizenship in Neo Liberal Times", at the 38th NERA Congress, March 11-13 2010, Malmö University
- Irisdotter Aldenmyr (2010e) "Teacher Identity and the Marketized Society." [Under refereesprocess av "Journal of Social Science Education.]

Delprojekt 3:

- Jonsson, Rickard & Milani, Tommaso, kommande. "Incomprehensible language? Language, ethnicity and heterosexual masculinity in a Swedish school". *Gender & Language*.
- Jonsson, Rickard, kommande. "Maskulinitetens kris i skolan? Dominerande och lokala diskurser om skolans protesterande pojkar". *Locus*.

- Jonsson, Rickard & Milani, Tommaso 2009. "Här är alla lika! Jämlikhetsideologi och konstruktionen av den "Andre" i media och skola". *Utbildning och Demokrati*, Vol 18, nr 2:67-86.
- Jonsson, Rickard 2009a. "Hiphoperne ligger jo heller ikke højt oppe!" *Social Kritik*, nr 116
- Jonsson, Rickard 2009b. "Hon tror på mig, hon säger jag är bra" *Om kön och målpuffyllelse i en multi-etnisk skola*. Sundbyberg: Barn och utbildningsförvaltningen, Sundbybergs stad. [Observera att denna publikation är tillkommen på uppdrag av Sundbybergs stad, men bifogas i denna publikationslista eftersom dess tema är relevant för projektet.]
- Jonsson, Rickard 2008. " 'Jag bryr mig inte!' Om stereotyp maskulinitet och andra kommunikativa verktyg bland killar på ett högstadium. " M. Nordberg (red.) *Maskulinitet på schemat*. Stockholm: Liber.
- Jonsson, Rickard 2007. *Blatte betyder kompis. Om maskulinitet och språkanvändning i en högstadieskola*. Stockholm: Ordfront förlag. [Diss. [Ej publikation inom forskningsprojektet.]

Delprojekt 4:

Referee-bedömda artiklar under och med relevans för projektet:

- Rönnsström, Niclas (2010a) "Cosmopolitan Communication and the Broken Dream of a Common Language". *Educational Philosophy and Theory. Special Issue*, [in print.]
- Rönnsström, Niclas (2010c) Citizenship Education for the Nation, the Market and the World Risk Society. [Re-submission after review guidelines to International Journal of Citizenship Teaching and Learning in February 2010.]
- Rönnsström, Niclas (2010d) "Cosmopolitized Learning and the Need for Communicative Leadership". [Artikel lämnad till Policy Futures in Education våren 2010.]

Referee-bedömda konferensbidrag under och med relevans för projektet:

- Rönnsström, Niclas (2008) "The Broken Dream of a Common Language". [Presenterad vid AE-RA-konferensen i New York 24- 28 mars 2008.]
- Rönnsström, Niclas (2008) "Education, conflicts and the need for communicative competence". [Paper antaget till konferensen Building walls/Crossing Borders vid Stockholms Universitet maj 2008.]
- Rönnsström, Niclas (2009) "Communicative Leadership and the Cosmopolitan Challenge in Citizenship Education". [Paper antaget till Cice konferens Human Rights and Citizenship Education, Malmö, May 20-22, 2009.]
- Rönnsström, Niclas (2010) "Educational Leadership for Cosmopolitan Learning – Navigating between Marketisation and Democracy in Education". [Symposium antaget till CICE Conference i Barcelona May 2010.]
- Rönnsström, Niclas (2010) "Cosmopolitan Leadership". [Paper antaget till CICE Conference i Barcelona May 2010.] [Under publicering.]

Icke-refereebedomda artiklar, böcker och bokkapitel under/med projektrelevans

Rönnström, Niclas (2009) "The Cosmopolitan Challenge in Citizenship Education". *CICE publications* (2009) "Human Rights and Citizenship Education. Conference Report. London Metropolitan University.

Rönnström, Niclas (2010b) "Pedagogik mellan dialog och monolog". Mathiasson, L. (red.) *Pedagogik som motstånd. Svenska Korczaksällskapets skriftserie nr 2, 2010*. Svenska Korczaksällskapet. Under utgivning.

Rönnström, Niclas (2011) *Kommunikativt ledarskap för demokrati, mångfald och lärande*. Liber. [Utkommer under hösten 2010.]

UTBILDNINGSKONTRAKT OCH AKADEMISKA YRKESUTBILDNINGAR VID ETT NYTT UNIVERSITET

Gunnar Olofsson, *Linnéuniversitetet*

Eva Fasth, *Linnéuniversitetet*

Margareta Nilsson-Lindström, *Linnéuniversitetet*

Anna Lund, *Linnéuniversitetet*

Magnus Eriksson, *Linnéuniversitetet*

Magnus Persson, *Linnéuniversitetet*

Daniel Larsson, *Linnéuniversitetet*

Tony Wägman, *Linnéuniversitetet*

Bakgrund: karakteristiska drag hos Växjö Universitet och dess studenter

Växjö universitet – idag en del av Linnéuniversitetet (LNU) – domineras av utbildningar som riktas mot sociala mellanpositioner i den samhälleliga arbetsdelningen, yrken som grundskollärare, sjuksköterskor, socionomer, personalvetare, informatörer i offentlig sektor, högskoleingenjörer m.fl. Vid LNU finns också en annan typ av utbildningar som kan leda till såväl karriär- som positionsyrken – ekonomutbildningar och flera andra samhällsvetar- och administratörsutbildningar.

En utbildning i Växjö innebär således att en karriär är möjlig för en del av studenterna men att en social mellanposition är ett troligare utfall för merparten. Studenternas bakgrund och studieförutsättningar, deras gymnasimeriter och familjebakgrund, formar deras väg in högstskolan, deras studiegång och yrkesframtid. Magnus Eriksson visar i sin licentiatavhandling (Eriksson 2009) att studenterna i Växjö har en "folklig" bakgrund, det vill säga att deras föräldrar mestadels är arbetare eller lägre tjänstemän.

Utbildningarna i Växjö har, med få undantag, ganska låga betygskrav utöver den formella behörigheten. Den betygsnivå som fordras för att komma in på exempelvis ekonomutbildningen i Växjö är klart lägre än den är vid handelshögskolorna och de stora universiteten. Lärarutbildningen, som är den största yrkesutbildningen i Växjö, har i likhet med många andra lärarutbildningar, en låg inträdeströskel. Det har i projektet problematiserats på ett intressant sätt av Magnus Persson när han diskuterar de nya grupper som söker sig till gymnasielärarutbildningarna.

Växjöstudenterna har två regionala särdrag. Dels kommer de i huvudsak – och som förväntat – från det geografiska närområdet, från Kronobergs län och omgivande län. Ett andra särdrag är att de vuxit upp på landsbygden, i mindre tätorter och småstäder, inte minst i industripräglade orter. Det kan, som Anna Lund diskuterar i studien av kulturledarprogrammet, göra den regionala förtrogenheten till en viktig merit när programmets studenter söker jobb i regionen. Den regionala bakgrunden och hemmiljön slår också igenom hos studenterna på lärarutbildningen; den skola de formar sin egen lärarroll utifrån är den de själva gått igenom som Margareta Nilsson Lindström visar i sin studie om blivande grundskollärare.

Utbildningskontraktet

För våra studier av studenter och utbildningar vid Växjö universitet har vi utvecklat begreppet "utbildningskontrakt". Med det begreppet kan vi fånga de två system av relationer som tillsammans definierar den högre utbildningens villkor och förlopp för dess aktörer, utbildningens *arbetsmarknadskontrakt* och *undervisningskontraktet*.

Utbildningskontraktet med dess två komponenter är inbäddat i ett bredare och mer generellt kontrakt mellan utbildningssystem och samhälle. Den högre utbildningen får ett omfattande stöd av staten utifrån tanken att den är gynnsam för samhällets utveckling och dess ekonomiska tillväxt, att den är funktionellt nödvändig för att utbilda arbetskraften för framtidens krav på kvalifikationer. Denna koppling mellan den högre utbildningens omfång, kostnader och utveckling och samhällets stöd och framtida behov kan sägas utgöra ett "kontrakt" mellan "utbildning" och "samhälle", vilket vi kan definiera som utbildningssystemets *samhällskontrakt*. Det är i sin allmänna form grunden till att Växjö är en universitetsort.

För vårt projekt är två andra nämnda kontrakten direkt användbara som analytiska verktyg. Om vi nu låter begreppet "utbildningskontrakt" beteckna både centrala relationer mellan aktörerna *inom* den högre utbildningens fält och *mellan* dessa och arbetsmarknaden, det vill säga som undervisningskontrakt respektive arbetsmarknadskontrakt, kan vi använda dessa begrepp för att fånga vad som formar studenternas vägar in i olika utbildningar, hur de förhåller sig till sina studier och till sitt kommande arbete.

Arbetsmarknadskontraktet

Förhållandet mellan studenternas utbildning och deras arbetsmarknad, dvs. *arbetsmarknadskontraktet*, rymmer de mer eller mindre explicita utfästelser

och förhoppningar som högskolorna ställer ut och som säger att studenter kan få ett bra och innehållsrikt arbete om man söker sig till en viss utbildning. Den enskilde studenten översätter dessa löften till en förväntan om en garanterad *plats på arbetsmarknaden*.

Om jag nu ägnar flera år åt en krävande högskoleutbildning, en utbildning som kostar mig mycket i form av både tid och skulder för framtiden, förväntar jag mig en bättre position på arbetsmarknaden än jag annars skulle ha fått.

Till studentens insats – prestation – svarar som utlovad och förväntad motprestation en avkastning i form av bättre lön, bättre arbetsvillkor, ett mera intressant och givande arbete etc. Det kan också vara ett underförstått löfte att slippa ifrån en framtid i fabriken eller vårdapparaten underordnade positioner.

Detta arbetsmarknadskontrakt åberopas av studenter på de yrkesutbildningar vi undersökt. Enligt Magnus Persson är önskan att *undvika missgynnade positioner* i arbetslivet en stark drivkraft för att söka till lärarutbildningen. Eriksson (2009) visar på att inriktningen på det kommande arbetet och dess sociala position och trygghet är ett starkt skäl att gå en specifik yrkesutbildning. Dessa studenter har ofta erfarenhet från underordnade positioner inom sitt kommande yrkesfält.

Den förväntade och eftertraktade positionen på arbetsmarknaden kan vara trygg, säker men med begränsade möjligheter. Trygghet och förutsägbarhet är en dimension i de förväntningar som ingår i "utbildningens arbetsmarknadskontrakt" för studenterna. Det är typiskt för många av de specifika yrkesutbildningar som ges vid LNU.

Studenter kan även välja utbildningar som inte har specifika yrken som sitt mål, utbildningar av ett mera öppet och samtidigt mera osäkert slag som ämnesstudier och allmänna program. Här erbjuds studenterna ännu icke fastlagda möjligheter, valfrihet och chansen till en karriär. Det gäller som Eriksson (2009) visat många av de mer allmänna yrkesområdesutbildningarna i Växjö, exempelvis de ekonomiska och samhällsvetenskapliga. De studenter som Anna Lund och Eva Fasth, Daniel Larsson och Tony Wågman har studerat, har gått på högskolekonstruerade program vars ambition varit att täcka specifika nischer på arbetsmarknaden (inom kulturinstitutioner, personalarbete och idrottsrörelsen). För studerande på dessa ännu ej tydligt yrkesförberedande program går vägen till programmen via en kombination av intresse för respektive område, drömmen att få ett arbete inom just det området eller en önskan om att bli något specifikt (till exempel utveckla en yrkesidentitet).

Undervisningskontraktet: Förhållandet mellan student, lärare och lärande

Undervisningen på ett universitet formas konkret i relation mellan studenter och lärare. Det gäller såväl i ett sammanhållet fyraårigt studieprogram som på en femveckors delkurs. Kursplaner, litteraturlistor och examinationsformer är instrument som lärarna, ämnet, programmet och lärosätet har för att tydliggöra sina krav och förväntningar på studenterna – vad de skall göra, vilka kunskaper och färdigheter de skall tillägna sig, hur de skall göra, och hur de ska redovisa vad de lärt sig.

När studenter börjar på en kurs eller ett program träder de in i en från början fastställd struktur. De möter ett helt paket av krav och förväntningar som enskild student. I den meningen är det en strukturellt asymmetrisk, men inte entydigt hierarkisk situation. Lärarnas och ämnets förväntningar kommer till uttryck i studieplaner, litteraturlistor och examensfordringar. Förväntningar och krav från studenter å ena sidan, lärare och program å den andra, varierar starkt med hur eftertraktad en utbildning är, den studieförmåga som olika studentgrupper har, liksom med den undervisningskompetens som lärarna har. Ju mer eftertraktad en utbildning är, mätt exempelvis med antalet sökande per plats, ju tyngre väger lärarnas och programmets krav i förhållande till studenternas motkrav.

Studenterna är inte maktlösa i den formellt asymmetriska situationen. Som Anna Lund visar så sätter studenterna sina egna normer för vad som är en passande studieinsats, normer som de tror är i samsvar med vad arbetsgivarna efterfrågar; ett alltför ambitiöst läsande förmodas göra det svårare för dem att få arbete. Genom studentinflytande och utvärderingar kan de i hög grad påverka utbildningen och de krav som ställs på deras arbetsinsatser.

Lärostudenterna är det tydligaste exemplet på att föreställningen om vad själva yrkesrollen kräver reglerar deras arbetsinsats – praktiken och dess erfarenheter överordnas den kognitiva tilläggnelsen (Margareta Nilsson-Lindström visar detta tydligt för grundskollärostudenternas del). I dessa fall utnyttjar studenterna sin "protest" (Hirschmann 2008) och genom sitt agerande reglerar och nedprioriterar de akademiska lärarnas krav på studieinsatser. Det kommer till uttryck i de krav de ställer på lärare, kurslitteratur, undervisningens inriktning och förläggning i tid.

Studenterna har också en "sorti"-möjlighet. Den möjligheten att påverka studierna växer i betydelse när det är få sökande per studieplats eftersom lärarna måste vårda de studenter som trots allt sökt utbildningen. Man kan lämna en kurs eller ett program om ens förväntningar inte uppfylls. Studiebrott och byte av program eller inriktning sker förhållandevis ofta.

"Undervisningskontraktet" är således ett system av delade föreställningar, förväntningar och normer för vad som är en bra lärare, vad som utmärker en

duktig student, vad studenterna skall lära sig, hur de skall lära sig, kort sagt vad som är rätt och riktigt i studiernas upplägg. Den balanspunkt som efter hand definieras i samspelet mellan studenter och lärare/ämne över tid ger skilda innehåll åt olika ämnens, programs och lärosätens "undervisningskontrakt".

Utbildningskontraktet inom de akademiska yrkesutbildningarna

I arbetsmarkandskontraktet ligger att en viss utbildning är den biljett som ger legitim tillgång till ett visst arbete. Det är lätt att förstå när det gäller väl avgränsade yrkesutbildningar som leder till en yrkesutövning i väl definierade legitimationsyrken – läkare, advokat, arkitekt, revisor, sjuksköterska, präst, polis m.fl.

Ett yrke som lärare, sjuksköterska eller polis kräver en viss utbildning. De som genomgår denna utbildning utvecklar samtidigt förväntningar och anspråk på att arbeta inom just detta yrke. Det finns en ömsesidighet i krav och förväntningar mellan utbildningar och yrken/yrkespositioner, ett strukturellt kontrakt mellan utbildningen och yrkesområdet. Data om Växjö universitets alumni från SCB:s uppföljningsundersökning från 2004 visar att arbetsmarkandskontraktet fungerar bra för lärare men mindre bra för t.ex. ingenjörer. Även om båda grupperna har samma lön och samma veckoarbetstid är det endast 42 % av ingenjörerna som har ett arbete som överensstämmer med utbildningen medan motsvarande andel för lärarna är 86 %. Endast 18 % av ingenjörerna trivdes med sitt arbete medan motsvarande andel för lärarna var 52 %.

Under utbildningen sker en länkning till yrkesområdet genom praktik, studiebesök, genom att yrkes- och arbetsgivarrepresentanter påverkar utbildningarnas uppläggning m.m. Alumniföreningar liksom yrkesorienterade fackförbund kan spela en central roll; det förra gäller P-programmet medan det senare är giltigt för polis- och lärarfacken.

Genom en kombination av studentens ursprungliga inriktning, samspelet mellan yrkesinriktning och yrkespraktik under utbildningens gång och att en given yrkesutbildning är inträdesbiljett till det önskade yrket tvinnas de olika parternas krav och förväntningar allt fastare samman. Vår hypotes är att arbetsmarkandskontraktet i sin tur styr studenternas beteenden och aspirationer under utbildningen, att det formar "undervisningskontraktet". På olika sätt gäller det för de olika program vi följt. För *kulturledarna* är det själva arbetsområdet som visar sig viktigt och överordnat detsamma gäller för grundskollärarna. För de som gått *coaching och sports management* är det programmets allmänna och inte specifika kunskaper som ger dem jobb. De som får arbete utanför idrotten sörjer inte för det. Det idrottsintresse som var motivet att gå just det programmet har falnat.

Ju tydligare inriktningen på specifika yrken och arbetsområde är, ju mer formas studenternas utbildningskontrakt av arbetsmarknadskontraktet. Synen på undervisningens innehåll och mening styrs av den förväntade framtiden. Eriksson (2009) visar att i avvägningen mellan utbildningsinnehåll (ämnesorientering, innehållsliga intressemotiv) respektive säkra jobb och inkomster via yrkesframtiden så skiljer sig studenterna systematiskt åt. Arbetsmarknadskontraktet spelar störst roll i de etablerade yrkesutbildningarna, mindre i de yrkesområdesinriktade programmen och minst inom de rena ämnesstudierna.

Referenser

Sammanfattningar av delprojekt

- Eriksson, Magnus (2010), *Mellan bakgrund och framtidsdröm*
- Fasth, E., Larsson, D. och Wågman, T. (2010) *Utbildningens möjligheter – yrkesfältets begränsningar?*
- Lund, Anna (2010) *Att utbildas för kultur. Om Programmet för kulturledare och kultursektorns arbetsgivare*
- Nilsson-Lindström, Margareta (2010) *En lärarexamen i julklapp! Lärarstudenters och nyblivna lärares vägar i skollandskapet*
- Persson, Magnus (201) *De nya gymnasielärarstudenterna*

Övrig litteratur

- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude (1970/2008) *Reproduktionen: bidrar till en teori om utbildningssystemet*. Arkiv förlag, Lund.
- Broady, D. Börjesson, M. Palme, M. (2002). "Den sociala snedrekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena" i *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*. Höskoleverket.
- Broady, Donald & Palme, Mikael (1992) *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Rapport 1, HLS Förlag, Stockholm
- Durkheim, Émile (1893/1984) *The division of labour in society*. Basingstoke: Macmillan, 1984
- Eriksson, M., Lundberg, E. och Olofsson, G. (2002) *Växjöstudenterna och deras universitet: en studie av studenternas bakgrund, förhållningssätt och studievanor*. SVI, Växjö Universitet
- Eriksson, Magnus (2004) *Mellan bakgrund och framtidsdröm – Växjöstudenternas utbildningsval, studieorienteringar och värderingar*, Forskningsrapport från SVI, Växjö universitet
- Eriksson, Magnus (2009) *Studenter och utbildningar vid ett nytt universitet: Växjöstudenternas bakgrund, utbildningsval och arbetsmarknad*, Licentiatuppsats i sociologi med inriktning mot utbildningsvetenskap, Växjö Universitet
- Fasth, Eva & Olofsson, Gunnar (2010) (red.) *Växjö Universitet, dess studenter och utbildningar*. Rapport från SVI, Linnéuniversitetet (kommande)

- Gesser, Bengt (1976) "Skolsystem och social skiktning" i Lundberg, Svante, Selander, Staffan & Öhlund, Ulf (red) *Jämlikhetsmyt och klassherravälde: En antologi om skola och utbildning i avancerade kapitalistiska samhällen*, Bo Cavefors förlag, Lund
- Gesser, Bengt, (1985) *Utbildning, jämlikhet, arbetsdelning*. Lund: Arkiv förlag
- Gesser, Bengt (1971) "Val av utbildning och yrke" i: *Statens offentliga utredningar (SOU) 1971:61*. Stockholm: Allmänna förlaget
- Hirschmann, Albert O. (2008) *Sorti eller protest: en fråga om lojaliteter* Lund: Arkiv förlag, 2008
- Wågman, Tony (2008) *Avbrott från studier vid Växjö universitet – en kartläggning av omfattning, karaktär och orsak till avbrott*. HEREs hemsida

DET ANDRA STEGET: LÄRARES FORSKNINGRESULTAT SOM GEMENSAM RESURS

Ulla Runesson, *Göteborgs universitet*
FERENCE MARTON, *Göteborgs universitet*
GERD GUSTAFSSON, *Högskolan Skövde*

Sammanfattning

Kan kunskap som kommit fram då lärare undersöker och utvecklar sin egen praktik i en Learning study (LS) användas av andra lärare och i andra sammanhang? Resultatet i en LS är en beskrivning av de aspekter av lärandets innehåll som man har funnit vara nödvändiga för eleverna att urskilja för att de skall lära sig. Dessa kritiska aspekter bygger på antagandet, att för att lära något måste vissa drag eller aspekter av det som lärs bli urskiljda. Två svenska lärargrupper, vid två olika skolor, har tagit del av och utvecklat resultat från två LS genomförda i Hong Kong.

Genom att ta reda på vad eleverna kunde före och efter undervisningen, samt genom att videofilma lektionerna har vi undersökt hur lärarna anpassar och utvecklar resultaten i sin egen praktik. Studien visar att resultatet från LS i Hong Kong anpassades och utvecklades i förhållande till den egna kontexten, samt att lärarna "levde" och använde de variationsteoretiska principerna så att eleverna gavs möjlighet att lära.

Vidare fann vi att kritiska aspekter för lärande och hur dessa iscensätts i den konkreta lärandekontexten, är såväl generella som specifika till sin natur. Även om dessa måste ses i relation till den specifika elevgruppen, kan kunskap som genererats utifrån andra elever och i andra sammanhang utgöra en kunskapsbas som kan förvaltas och utvecklas av lärare i relation till den specifika pedagogiska situationen.

Kan lärare, genom att systematiskt undersöka och utveckla sin egen praktik, skapa kunskap som kan kommuniceras och användas av andra lärare och i andra sammanhang? Denna fråga är utgångspunkten för projektet "Det andra steget. En prövning av teoribaserad och deltagardriven undervisningsforskning och hur denna vidmakthålls genom vidareutveckling". Titeln implicerar en fortsättning, i detta fall på ett tidigare forskningsprojekt (Lärandets pedagogik), i vilket en form av praktikinära forskning (Learning study) prövades och utvecklades.

Det första steget – utgångspunkter och erfarenheter

Learning study (LS) introducerades i Sverige 2003 efter att ha utvecklats i Hong Kong (Lo *et al.*, 2005) som en form av samarbete mellan forskare och lärararbetslag. I en Learning study (LS) samarbetar man kring det som eleverna skall lära sig, vad det innebär att kunna detta samt hur man skall göra detta lärande möjligt.

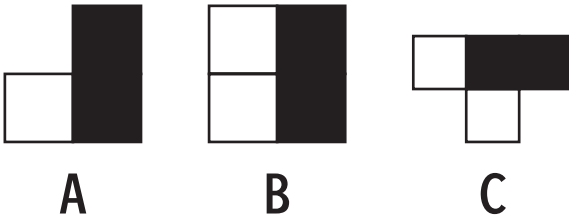
Arbetsprocessen i LS är cyklisk. Det innebär en process med att planera, genomföra, utvärdera och förändra. Processen utgår från något som lärarna upplevt att elever har svårt att lära, dvs. det är lärarna själva som "äger" och formulerar problemet (Holmqvist, 2006). Processen innebär att systematiskt undersöka vad och hur eleverna lär sig. Via observation och analys av inspelade lektioner samt hur eleverna besvarar frågor och löser problem före och efter lektionerna försöker man att relatera undervisning till elevernas lärande. Syftet är att komma åt vad som kan vara kritiskt för lärandet, för att därigenom förbättra undervisningen så att eleverna lär sig det som var tänkt att de skulle lära. Det är således elevernas lärande och inte lektionen, som är i fokus.

För att kunna förstå relationen lärande – undervisning behövs ett teoretiskt ramverk (Nuthall, 2004). I LS används variationsteori (Marton & Booth, 2000) för att studera vad som gör skillnad för elevers lärande och vad som har gjorts möjligt att lära. Ett flertal studier har visat på variationsteorins styrka att förstå och designa lärande i LS. Man har visat att elevernas lärande kraftigt förbättras (Kullberg, 2004; Kullberg, under tryckning; Runesson, 2007) men också att lärares professionella kunnande utvecklas när lärandets innehåll och de förmågor som man hoppas att eleverna skall utveckla blir till föremål för lärares gemensamma intresse och diskuteras i variationsteoretiska termer (Gustavsson, 2008; Runesson, insänd för publicering)

Variationsteori som guidande princip

Variationsteorin säger emellertid inget om hur ett specifikt innehåll skall behandlas för att möjliggöra lärande, då den är en allmän teori om lärande. Däremot beskriver variationsteorin vissa villkor för lärande. Den tillhandahåller en begreppsapparat som gör det möjligt att förstå varför samma sak kan förstås och uppfattas på olika sätt (Marton & Tsui, 2004). Skillnaden i lärandets utfall beskrivs i variationsteoretiska termer som en skillnad i hur olika aspekter av det som lärs (lärandets objekt) "träder fram" och blir urskiljda. Vårt medvetande är så beskaffat att vi inte kan ta fasta på allt på samma sätt och på samma gång. Istället är det vissa drag eller aspekter som blir urskiljda medan andra inte blir uppmärksammade. Exempelvis, den som på frågan "hur stor del av var och en av figurerna nedan är skuggad?"

svarar "2/4" på samtliga, urskiljer troligen att antalet skuggade delar är det samma, men tar *inte* fasta på att helheten inte är den samma i alla figurerna.

Att kunna urskilja såväl antalet färgade delar som antalet delar helheten är delad i, är troligen kritiskt (avgörande) för att kunna ange storleken på den skuggade delen.

Lärandets kritiska aspekter – resultatet av en Learning study

Vad som är nödvändigt att urskilja kan inte beskrivas generellt. Inte heller kan man härleda det enbart ur det specifika ämnesinnehållet. Frågan måste sättas i relation till de lärandes tidigare erfarenheter och förståelse. Vilka aspekter av det som lärs som är kritiska och som man skall göra möjliga att urskilja är alltså en relation mellan det som lärs (objektet) och den som lär (subjektet). Vilka dessa kritiska aspekter är försöker man att finna och beskriva i en LS. Identifieringen sker både genom att ta reda på vad eleverna kan innan de undervisas, genom att studera själva undervisningen (om det var något av innehållet som inte kom fram men som borde ha synliggjorts) samt vad eleverna har lärt sig efter att de har undervisats.

De aspekter man identifierat och funnit vara kritiska för att utveckla vissa förmågor (lärandeobjektet), är själva resultatet av en LS. Detta dokumenteras och kan kommuniceras till andra lärare. LS kan därför ses som en form av kunskapsproduktion i klassrumspraktiken som innefattar kunskap om elevernas specifika lärande samt om vad i undervisningen som gör skillnad för elevernas lärande. Resultatet är inte en beskrivning av processen i första hand, utan av de insikter man kommit fram till genom processen. Men kan andra göra bruk av sådana insikter? Kan kunskap genererad i en klassrumspraktik "överföras" till andra sammanhang, andra lärare och andra elever? Vad blir effekten för elevernas lärande?

Att anpassa och implementera Learning study-resultat

Vi har låtit två svenska lärargrupper, vid två olika skolor, ta del av och utveckla resultat från två LS genomförda i Hong Kong. Genom att ta reda på vad elev-

erna kunde före och efter undervisningen samt videofilma lektionerna har vi undersökt hur lärarna anpassar och utvecklar dessa resultat i sin egen praktik. Studierna behandlade bråkbegreppet respektive att "skriva en berättelse" och genomfördes i årskurs 3 i båda länderna. Eftersom resultatet är en beskrivning som är grundad på vissa teoretiska principer, antog vi att det är nödvändigt att de lärare som producerat kunskapen och de som skall göra bruk av denna, delar det teoretiska perspektivet. De lärare som deltagit i projektet "Det andra steget" har därför kunskaper om och i variationsteori. De genomförde en modifierad LS om två lektioner i sina respektive klasser och ämne. Lärarna planerade undervisningen tillsammans, vid några tillfällen tillsammans med projektledare och projektassistent, vid andra helt själva. De två lärarlagen arbetade oberoende av varandra. Som underlag i planeringen hade de, i matematik, en bildpresentation från Hong Kong, medan underlaget för "att skriva en berättelse" var en sammanfattning av en avhandling. I båda fallen var det en beskrivning av lärandets objekt (det som eleverna skulle kunna) samt vad man funnit vara kritiskt för detta lärande, således ingen traditionell lektionsplan. Lärarna kunde själva välja undervisningsform och arrangemang, förutsatt att de kritiska aspekterna var närvarande i undervisningen.

Studien visar att resultatet från LS i Hong Kong inte togs rakt av, utan anpassades och utvecklades i förhållande till den egna kontexten. När lärarna tog del av de kritiska aspekter som identifierats i Hong Kong-studierna, antog de att det kunde finnas *andra* aspekter som var kritiska för *deras* elever. De beslutade därför (i matematik) att komplettera de uppgifter som hade används på för- och eftertest i Hong Kong med egna samt att (i svenska) göra en helt ny uppgift. Genom att noga studera det sätt varpå eleverna löste uppgifterna på förtestet fann de, för deras elever, även andra kritiska aspekter.

Utgångspunkten för lärarna, då de planerade undervisningen, var således kunskap om kritiska aspekter som genererats i Hong Kong-studierna och sådana som des själva identifierat utifrån de egna elevernas lärande. Hur gör man då de kritiska aspekterna synliga för eleverna? Enligt variationsteorin måste de erfaras, det är inte tillräckligt att tala om eller peka ut dem. För att få möjlighet att urskilja aspekten måste den kunna ses som en dimension av variation, dvs. den lärande måste kunna erfaras att den kan variera. Om något varierar mot en bakgrund av något som är invariant, är det troligt att det som varierar blir uppmärksammat. Dessa principer har varit utgångspunkten då lärarna har planerat undervisningen; den aspekt man funnit vara kritiskt för lärandet skall öppnas som en dimension av variation.

Genom att i detalj analysera de videoinspelade lektionerna, fann vi att lärarna systematiskt och medvetet "levde" dessa principer i klassrummet. De gav t.ex. uppgifter till eleverna som inrymde komplexa mönster av variation (och invariants). Dessa mönster synliggjorde sådant som de ville göra elever-

na uppmärksamma på. Uppgiften i figuren ovan är ett exempel på ett sådant variationsmönster (antalet färgade delar är konstant, helheten varierar). Här avsåg lärarna att dra elevernas uppmärksamhet mot relationen mellan del och helhet. På samma sätt skapade de också variationsmönster för att få eleverna att urskilja aspekter av en berättelse, exempelvis dess uppbyggnad. Vi fann att även eleverna bidrog till att öppna upp för variation i de kritiska aspekterna genom egna förslag eller frågor. Lärarna visade då varierande skicklighet i att explicitgöra och problematisera denna variation.

Är kritiska aspekter i Hong Kong kritiska också i Sverige?

Ett syfte med projektet var att undersöka om de i ett sammanhang identifierade kritiska aspekterna är kritiska för andra elever och i ett annat sammanhang. Generellt förbättrade sig eleverna i de båda länderna både i skrivning och i matematik efter de två lektionerna. Genom att på uppgiftsnivå (i matematik) jämföra svenska elevers resultat på för- och eftertest med Hong Kong-elevernas fann vi att de svenska eleverna, i vissa fall presterade bättre än Hong Kong-eleverna. I andra fall var resultatet de motsatta (Marton & Runesson, 2009). I vissa avseenden var de kritiska aspekterna de samma i de båda länderna, i andra var de olika. På samma sätt iscensattes de på olika sätt i de olika kontexterna. Vad detta tycks visa är att, kritiska aspekter för lärande och hur dessa iscensätts i den konkreta lärandekontexten är såväl generella som specifika till sin natur. Aspekter av innehållet som är kritiska för lärandet måste ses i relation till den specifika elevgruppen, men kunskap som generats utifrån andra elever och i andra sammanhang kan utgöra en kunskapsbas som kan förvaltas och utvecklas av lärare i relation till den specifika pedagogiska situationen. Det som är intressant då man studerar undervisningen i detalj är att trots att denna gestaltar sig olika i de olika klassrummen när det gäller valda exempel, elevuppgifter, undervisningsformer etc. kan vi se att likhet vad gäller närvaro av de identifierade kritiska aspekterna återspeglas i elevernas lärande (jfr Kullberg, i tryck).

Brown (Brown, 1992) påpekar att om den typ av forskning som avser att utveckla och förbättra undervisning och lärande skall bli bestående och ha effekt, måste man också beakta hur resultatet av sådan forskning skall kunna vidmakthållas och spridas. Vår studie visar att beskrivningar av kritiska aspekter för lärande kan kommuniceras mellan skilda undervisningskulturer. Insikter vunna av lärare i en skolkultur kan användas och utvecklas i en annan. De redskap lärarna gavs, i termer av generella teoretiska principer och specifika beskrivningar av villkor för lärande, gjorde det möjligt för dem att förstå och beskriva de egna elevernas lärande och att designa undervisningen så att dessa lärde sig det som avsetts.

Litteratur

- Brown, A. L. (1992). Design experiments: Theoretical and methodological challenges in creating complex interventions in classroom settings. *The Journal of the Learning Sciences*, 2(2), 141-178.
- Gustavsson, L. (2008). *Att bli bättre lärare*. Kristianstad, Högskolan i Kristianstad.
- Holmqvist, M. (Red). (2006). *Lärande i skolan. Learning study som skolutvecklingsmodell*. Lund: Studentlitteratur.
- Kullberg, A. (2004). *Tal, delar och oändlighet. En studie om avgörande skillnader i undervisning och lärande om decimaltal.*, Göteborg, Göteborgs universitet.
- Kullberg, A. (under tryckning). *What is taught and what is learned. Professional insights gained and shared by teachers of mathematics*. Göteborg, University of Gothenburg.
- Lo, M. L., Pong, W. Y., & Chik, P. (Eds.). (2005). *For each and everyone. Catering for individual differences through learning study*. Hong Kong: Hong Kong University Press.
- Marton, F., & Runesson, U. (2009). *Are critical features of the object of learning in Hong Kong, also critical in Sweden?* Paper presenterat vid 13th EARLI conference, Amsterdam, The Netherlands – August 25 – 29 2009.
- Marton, F., & Booth, S. (2000). *Om lärande*. Lund: Studentlitteratur.
- Marton, F., & Tsui, A. B. M. (2004). *Classroom discourse and the space of learning*. Mahwah: N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Nuthall, G. (2004). Relating classroom teaching to student learning: A critical analysis of why research has failed to bridge the theory-practice gap. *Harvard Educational Review*, 74(3), 273-306.
- Runesson, U. (2007). A collective enquiry into critical aspects of teaching the concept of angles. *Nordic Studies in Mathematics Education*, 12(4), 7-23.
- Runesson, U. (Insänt för publicering). *Avoiding problems or opening up to complexity? The paradox of facilitating student learning*.

MUSEET, UTSTÄLLNINGEN, BESÖKAREN. MENINGSSKAPANDE PÅ EN NY ARENA FÖR LÄRANDE OCH KOMMUNIKATION

Staffan Selander, *Stockholms Universitet*

Eva Insulander, *Stockholms Universitet*

Fredrik Lindstrand, *Högskolan i Gävle*

Inledning

Museer framhålls idag ofta som mötesplatser eller arenor där meningsskapande och lärande kan äga rum. I projektet *Museet, utställningen, besökaren. Meningsskapande på en ny arena för lärande och kommunikation* var syftet att undersöka museernas förändrade roll i samhället på tre olika sätt. Dels studerades museet som institution i ett historiskt och nutida perspektiv, där frågan om förändrad självbild och kunskapssyn var central. Vidare studerades hur denna förändring tar sig uttryck i samtida utställningspraktiker där också ny teknologi har en självklar plats. Slutligen undersöktes hur museibesökare använder sig av olika resurser och media i sitt meningsskapande under utställningsbesök. De tre delstudierna som genomfördes har samtliga präglats av ambitionen att introducera teorier och metoder som tillsammans skapar ett koherent perspektiv på kommunikation och meningsskapande i museer. Projektet har bidragit med grundforskning inom området och dess resultat har betydelse för såväl musei- som utbildningsforskning. Projektet har presenterats vid flera internationella konferenser (London, Santiago de Compostela, Sydney, Wellington m.fl. platser) och ingår i nya böcker (t.ex. Kress 2010, Selander & Kress 2010). Projektet har även presenterats i ett antal vetenskapliga och andra artiklar och kommer i sin helhet att sammanställas i en engelskspråkig volym med arbetstiteln *The escape of the object. Museums and cultures of meaning-making* (Selander, Kress & Smeds u.a.).

Museers epistemologier

Museers epistemologier handlar om hur museerna kommunicerar ursprungliga och aktuella syften/visioner, dess vetenskapliga och kunskapssteoretiska identitet i relation till samhället/kulturpolitiken samt hur detta kommer till uttryck i utställningsplanering och produktion.

Historiska minnen representeras genom de materiella objekten, som vårdas och visas fram som objekten själva visade fram dessa minnen. Smeds (u.a. 1, 2) visar hur den nya teknologin har fört med sig både konsekvenser och utmaningar för museivärlden. Hon ser ny teknologi som en expansion av museirummet, och menar att det digitala nätet ger föremålen en arena utanför de forna nationella berättelserna. Föremål och samlingar kan ges ny mening – en mening som inte är möjlig i de nuvarande begränsande museibygnaderna. En utgångspunkt för diskussionen är att museerna nostalgiskt blickar tillbaks mot äldre tider och de förutsättningar som rådde då. Smeds menar att museerna fortfarande försöker hålla kvar vid, eller återskapa, den kollektiva erfarenhet av tid och rum som fram till slutet av 1700-talet låg till grund för en gemensam identitet – ett "vi".

Förlusten av en kollektiv erfarenhet sätts bland annat i relation till den perspektiv-förskjutning som skett vad gäller olika "epistemologier", där världen framstår som socialt och kulturellt formad och där "betydelse" är beroende av det tolkande subjektet. Smeds visar hur museerna, om än i långsam takt, har förändrats. Hon menar att den viktigaste förändringen i museipraktiken sker kring 1990 med en stark tonvikt på individuell tolkning och dialog samt besökarens rätt att skapa sin egen indelning, tolkning eller mening. Utvecklingen på museerna följer således, med en viss fördröjning, utvecklingen i samhället, med en ökad individualisering och en betoning av det mångrostade. Smeds tolkar det som att den viktigaste förändringen i museipraktiken sker kring 1990 med den ökande betoningen på just individuell tolkning, dialog och besökarens rätt att skapa sin egen mening.

Delvis relaterat till temat i Smeds artikel diskuterar Pettersson (2009a) kring vilken typ av agenda – i förhållande till såväl staten som allmänheten – som museerna traditionellt har byggt sin identitet kring, samt vilken tänkbar strategi som är möjlig för dem i dagens postmoderna samhälle. I artikeln diskuteras dessa frågor från två perspektiv, relaterade till forskning och museets roll som förmedlare av kunskap: dels från ett "internt" perspektiv som berör anställda vid museer, dels från ett "externt" museologiskt perspektiv. Artikeln inleds med en fråga om huruvida museernas traditionella roll – att skapa utställningar och visualiseringar av "kultur" – är att förhindra förlusten av materiella kulturuttryck. Dynamiken mellan det materiella och det immateriella diskuteras utifrån frågor kring de materiella spårens värde för konstruerandet av social identitet och kulturellt meningsskapande. För att göra temat gripbart förankras det i en fråga kring museianställdas kollektiva identitet, grundad i en syn på museets verksamheter som "praktiska". Denna praktiska identitet är kopplad till museets uppgift att samla och bevara. Pettersson menar dock att en översyn kring museets uppdrag att förmedla kunskap, genom dess utställningar, visar att det knappast är

museets praktiska kompetens som är avgörande för huruvida en utställning blir framgångsrik eller ej. Museerna hävdar sin särställning i förhållande till andra institutioner i samhället genom att hävda att de besitter unika resurser ifråga om kunskaper och kulturell identitet. Petterson visar i sin artikel att denna självbild ibland reproduceras utan några reflektioner, även i museoflogiska analyser. När stödet till museerna idag ifrågasätts av olika anledningar, är det viktigt att arbeta både med intern "museikultur" och extern museologisk paradigmatisks tolkning för att nå så stora möjligheter till förändring som möjligt. Pettersson förklarar att museet verkligen *kan* bli en plats för kulturell självkännet och meningsskapande, men under förutsättning att museipersonalen är öppen för mer övergripande teoretiska tillnärmelsesätt och att de är villiga att implementera dessa i sina utställningar.

Pettersson hävdar, med utgångspunkt i exempel från en samtida utställning vid Historiska museet, att museer idag befinner sig i en dekonstruktiv förändringsprocess som i första hand ifrågasätter idén att museers huvudsakliga uppgift är att bevara föremål. För att förändring ska bli möjlig, menar Pettersson, krävs även kuratorer med kunskap kring historisk interpretation.

I artikeln "Museerna och forskningen" (2009b) berör Pettersson frågor kring forskningsläget vid svenska museer – ett tema som aktualiseras i statliga utredningar, aktuell kulturpolitik och av den professionsmässiga utvecklingen vid svenska museer. Pettersson förklarar att tidigare undersökningar kring forskning vid svenska museer visar att det finns en brist på museianställda med professionell forskningskompetens och att graden av aktiv forskning som bedrivs vid museer generellt är mycket låg.

Fors (u.a. 1,2,3) visar hur mötesplatsmetaforen och idéer om interaktivitet ofta framhålls i museers olika strategier för förnyelse. Hon baserar sin tolkning bl.a. på intervjuer med representanter för olika svenska museer, där frågor om museernas identitet stod i fokus. Museerna ser sig i de flesta fallen som fysiska mötesplatser där besökare kan engagera sig i utställningar med objekt. Tanken om att dela innehåll eller mening som är central i sociala medier på webben innefattades inte i mötesmetaforen som användes av museerna själva.

Fors & Selander (u.a. 1) lyfter fram hur två centrala samhällsinstitutioner, vilka båda etablerades ungefär vid samma tidpunkt, har tolkat sina uppdrag som arenor för kommunikation och lärande.

Resurser och digitala medier i museiutställningar

Utställningar, med resurser i form av föremål, olika slags teckensystem och media är museernas huvudsakliga kommunikationsverktyg. IT används ofta

i syfte att öka tillgänglighet för besökarna och det finns ett ökat intresse för att med hjälp av teknologi stödda kommunikationsprocesser i utställningar. Varje utställning har sina specifika möjligheter och begränsningar för lärande. I projektet, där ett designorienterat och multimodalt perspektiv har varit en av utgångspunkterna, har vi fokuserat på hur information bearbetas och transformeras till "kunskap" i olika kulturhistoriska utställningar. Denna process är beroende av såväl fysiska ramar som institutionella normer och rutiner. När utställningsproducenten gör ett urval av objekt från museets samling och kombinerar dessa med en mängd andra resurser i form av skrivna texter, bilder, ljud och så vidare, så designas ett visst erbjudande om mening som framstår som en anmodan för de besökare som kommer till museet. Genom en multimodal analys där en mångfald olika resurser tas hänsyn till, blir det möjligt att urskilja utställningars meningspotential och funktion som sammanhängande semiotiska system eller 'texter'. (Insulander, 2008a; Insulander, 2010; Insulander och Lindstrand, 2008; Insulander och Lindstrand, 2010; Kress 2010; Lindstrand, 2008; Selander & Kress, 2010).

I en empirisk fallstudie visar Selander (u.a.) hur en utställning på Historiska museet i Stockholm formas i samspelet mellan olika involverade (interna och externa) professioner. Omformningen av rummet (som yta, volym, ljud och ljus), installationen av objekt, musik och texter, visning av digitala filmer och projektioner bildar förutsättningar för utställningens meningserbjudande. Formen blir en del av innehållet i en designprocess, där ett antal kritiska händelser och beslut formar ett perspektiv på (i det här fallet) "Maria" – en historisk gestalt och ett religiöst fenomen i en delvis kritisk samtidsbelysning.

Digitala medier blir en allt viktigare del av museiutställningarna och en resurs med nypotential för besökarnas eget engagemang kring olika utställningar och deras frågeställningar. Gottlieb (2008, 2009) har både arbetat med nya installationer och besökarstudier. Fors & Selander (u.a. 2) diskuterar de utmaningar som den nya digitala "delnings-kulturen" för med sig vad gäller museernas verksamhet. Dessa frågor belyses också i ett internationellt perspektiv. Bennet (u.a.) visar hur museer fungerar som en slags laboratorier för social differentiering, och Meecham & Styliano (u.a.) har gjort en litteraturoversikt över olika slags museiteknologier.

Besökares meningsskapande

Samtidigt som utformningen av en utställning till viss del blir styrande för de besökare som ser den, så finns där mängder av möjligheter för besökarna att själva skapa mening. Att gå på museum kan innebära mycket mer än att lära sig fakta om de föremål som presenteras i utställningar. Genom att

fokusera på museibesökarens engagemang och meningsskapande kan sociala och mer subtila aspekter av lärande uppmärksammas. Genom att undersöka besökarnas kommunikation - både i samtal och i fotografier och teckningar - blev det möjligt att fånga också de kreativa aspekterna av besökarnas lärande. Dessa representationer gav ingångar till att studera vilka val besökarna gjorde och hur de skapade sina egna lärvägar i samspel med andra. Analysen av besökarnas kommunikation och deras skapande aktiviteter visade fram olika strategier för att ta sig an utställningarnas innehåll och form. I mötet med utställningen iscensätta den lärande sig 'som någon', kanske som en förälder som vill undervisa sitt barn eller som en kritisk akademiker som vill undersöka hur utställningen uttrycker genus. På så sätt kan man hävda att en utställning görs om till något nytt varje gång en person engagerar sig idén - den 'om-designas' vid varje besök. (Diamantopoulou, Insulander, Kress & Lindstrand, u.a.; Insulander 2007; Insulander och Lindstrand, 2010; Insulander och Lindstrand, u.a.; Insulander & Selander, 2009 a/2010b; Kress 2010; Lindstrand, 2007; Lindstrand, 2009).

Avslutning

Forskning om museer som arenor för lärande och kommunikation har inte någon lång tradition och saknar en enhetlig eller etablerad teori/metodologi. Föreliggande projekt är ett tvärvetenskapligt projekt (med forskningsbidrag från didaktik, museologi och kulturhistoria, social semiotik och multimodalitet samt digitala medier) som delvis har bidragit till teoriutveckling (ett designteoretiskt, multimodalt perspektiv på lärande) men också till metodutveckling vad gäller besökstudier och meningsskapande aktiviteter.

I detta projekt var syftet att peka på hur museernas uppdrag och självbild har förändrats från att handla om socialisering av medborgare till en betoning på lärande och deltagande i världen. Detta medför att fördelningen av makt har förändrats och inneburit ett ökat handlingsutrymme för publiken men också förändrade roller för de som arbetar på museerna. I detta spelar den nya tekniken en roll genom att, åtminstone i vissa fall, skapa arenor där också publiken tillåts bli producenter av mening.

Referenser

-
- Bennet, Tony (u.a.). *Laboratories of Difference: Museums, Publics, Milieus*.
 Diamantopoulou, Sophia; Insulander, Eva; Kress, Gunther & Lindstrand, Fredrik (u.a.). *Agency and meaning-making: A comment on the affordance of digital technology in museums*.
 Fors, Vaike (u.a. 1). *Museet som mötesplats - intervjuer med företrädare för fem museer*.

- Fors, V. (u.a. 2). *Earth controls, hot spots and the enactive museum visitor. From working exhibits to social objects.*
- Fors, V. (u.a. 3) *Museum interactivity and convergence culture. About the need to re-conceptualize the meeting place metaphor.*
- Fors, Vaike & Selander, Staffan (u.a. 1). *The schools and the museumns: Designs for learning in two institutional settings.*
- Fors, Vaike & Selander, Staffan (u.a. 2). *From showing to sharing: Designs in learning in the process of meaning-making.*
- Gottlieb, H. (2008). In: L. Tallon, & K. Walker, *Interactive Adventures*. AltaMira
- Gottlieb, Halina (2009). *Evaluation of digital artifact design at the interactive salon.*
- Insulander, Eva (2007). "Utställningen, besökaren och lärandet". I Eriksson, L. & Ljunggren, P. (red.) *Museipedagogen, lärandet och framtiden*. Dokumentation av föreningen för undervisning i svenska museers (FUISM) konferens på Statens historia museum 15-16 oktober 2007. FoU rapport 4, Statens historiska museer. Kan hämtas på: <http://www.shmm.se/Documents/forskning/rapport4f%C3%B6r%20hemsidan.pdf>
- Insulander, Eva (2008a). "The museum as a semi-formal site for learning". I *Medien Journal*. Temanummer: Lernen. Ein zentraler Begriff für die Kommunikationswissenschaft. 32. Jahrgang. Nr. 1/2008.
- Insulander, Eva (2010a). *Tinget, Rummet, Besökaren. Om meningsskapande på museum*. Akad. avhandling, Stockholms universitet, 2010.
- Insulander, Eva & Lindstrand, Fredrik (2008). "Past and present – multimodal constructions of identity in two exhibitions". Paper presenterat vid Comparing National Museums: Territories, Nation-Building and Change, NaMu IV, 2008, Linköping Universitet, Norrköping. Publicerad via *Linköping University Digital Press*, där den nås via följande länk: <http://www.ep.liu.se/ecp/030/006/ecp0830006.pdf>.
- Insulander, Eva & Lindstrand, Fredrik (2010). "Design för lärande på museer". Föreläsning arrangerad av Museion (Göteborgs universitet) och Riksställningar. Världskulturmuseet, Göteborg.
- Insulander, Eva & Lindstrand, Fredrik (u.a.) "Towards a social and ethical view of semiosis: examples from the museum". I: Pachler, Norbert (Ed.) *Transformation of representation: essays in honour of Gunther Kress*.
- Insulander, Eva & Selander, Staffan (2009a). "Designs for learning in museum contexts". I *Designs for Learning*, Vol 2, (2). Även publicerad som/i: Insulander, Eva & Selander, Staffan (2010b). "Designs for learning in museum contexts". I Svanberg, F. (Ed.) *The museum as forum and actor*. Conference in Belgrade 2009. Stockholm: The museum of national antiquities in Stockholm, Studies 15.
- Kress, Gunther (2010) *Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication*. London: Routledge.
- Lindstrand, Fredrik (2007) Design and meaning-making at the museum – initial reflections. Paper presenterat vid The Learning Symposium, Göteborgs universitet.

- Lindstrand, Fredrik (2008). *Sediments of meaning. Signs, design and meaning-making at the museum*. Paper presenterat vid konferensen Designs for Learning, Stockholms universitet.
- Lindstrand, Fredrik (2009). *Transformations in progress – multimodal meaning-making at the museum*. Paper presenterat vid symposium inom det aktuella projektet. Stockholms universitet.
- Meecham, Pam & Stylianou, Elena (u.a.). *Literature review: museums and technology*.
- Pettersson, Richard (2009a). "Museibranschens samhällsuppdrag och museologiska analyser", i RIG: *Kulturhistorisk tidskrift*, nr 2, s 89-99.
- Pettersson, Richard (2009b). "Museerna och forskningen", i *Nordisk Museologi*, nr 2, s 110-129.
- Smeds, Kerstin (u.a.1). *Escape of the object*.
- Smeds, Kerstin (u.a.2). *Exhibition paradigms*
- Selander, Staffan & Kress, Gunther (2010). *Design för lärande – ett multimodalt perspektiv*. Stockholm: Norstedts.
- Selander, Staffan (u.a.). *Maria – the making of an exhibition*.

OMVÄRLDEN OCH SKOLAN

Ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om ungdomars lärande och mötet mellan den lokala kulturen och skolan i mångkulturella förorter

Ove Sernhede, *Göteborgs universitet*

Jan Gustavsson, *Göteborgs universitet*

Johannes Lunneblad, *Göteborgs universitet*

Åsa Möller, *Göteborgs universitet*

Anneli Schwartz, *Högskolan i Borås*

Thomas Johansson, *Högskolan Väst*

Ulf Borelius, *Göteborgs universitet*

Runt om i Västeuropa pågår en utveckling som segregerar och avskiljer de stora städernas "invandrartäta" bostadsområden från det övriga samhället. Dessa områden är inbegripna i vad urbansociologin beskriver som 'territoriell stigmatisering' (Wacquant 2006). Nya mönster av arbetslöshet, segregation, marginalisering och diskriminering har direkt inverkan på ungas gemenskaper såväl som på skolans verksamhet. Skolan är inte självklart den arena där ungdomarna från förorten utvecklar självrespekt, kunskap och förståelse för sin egen samtid. Det finns de som hävdar att de kommunala skolorna i förorten snarare kan förstärka upplevelsen av "utanförskapet" och erfarenheterna av att inte vara en del av det svenska samhället (Parszyk 1999, Lindgren 2005). I vissa förortsområden skapar de unga egna kulturer och gemenskaper som söker efter den respekt, förståelse och kunskap som skolan haft svårigheter att tillgodose (Sernhede 2002/2007, Söderman 2007).

Projektets intention är att utveckla en vidgad förståelse för relationen mellan skolans "normeringspraktiker" och den lokala förortskontexten. Vår studie kan sägas ha två fokus. Ett är riktat mot *hur skolan som institution möter den verklighet av multidimensionell fattigdom och etnisk segregation som den tvingas verka i*. Här har vi studerat tre, men koncentrerat oss på två, i det närmast idealtypiska exempel på hur man kan handskas med förortssituationen. Skolorna representerar två ledarskapsstrategier, två helt skilda pedagogiska modeller och förhållningssätt. Projektets andra fokus är rela-

terat till att vi, mot bakgrund av villkoren i den stigmatiserade förorten, också vill *undersöka lärande och kunskapsproduktion i de ungas egna, utanför skolan konstituerade gemenskaper*. Dessa ungdomsgrupper är på ett motsvarande sätt utvalda för att de representerar tydligt strukturerade strategier med avseende på ungas informella ärande.

Beskuret medborgarskap och ”partiellt genomskådande”

Storstädernas förortsskolor är att betrakta som det nuvarande skolsystemets förlorare. Mellan 40 och 62 % av alla unga pojkar och flickor som lämnar nionde klass i de kommunala förortsskolorna i den stad där vår studie är gjord har år 2009 inte nått målen i två eller fler ämnen¹. På stadsdelsnivå är idag betygssystemet närmast en mätare på segregationens effekter. De olika skolornas betygsnivåer talar om platsens betydelse och ställning i den sociala hierarkin av stadsdelar, på samma sätt som den enskildes betyg säger lika mycket om föräldrarnas utbildningsnivå och den unges familjeförhållanden som det säger om den enskilde elevens begåvning eller kunskapsnivå.

Vårt insamlade material visar att merparten av eleverna i våra högstadieskolor går till skolan och uppger att de i stora stycken trivs med att vara där. Skolan har en påtaglig social funktion, det är en plats där man träffar sina kamrater, man får ett lagat mål mat, här får man också de senaste nyheterna om vad som händer i helgen eller vem som har fest nästa lördag osv. Betygen såväl som statistiken över resultaten i de nationella proven visar att eleverna i våra skolor ligger mycket under snittet för riket. Eleverna vi intervjuat är i hög grad medvetna om hur arbetsmarknad och utbildningssituation ser ut för ”en blatte från förorten”. Det finns hos många av våra elever ett ”partiellt genomskådande” (Willis 1983) av hur utbildningssystem och arbetsmarknad missgynnar ”icke-etniska svenskar” och förortsbor. Som en av våra intervjuade ungdomar uttryckte det: ”Om två letar jobb och en är invandrare så får den jobbet med svenskt namn” (Lunneblad 2008). Denna uppfattning leder till att vissa elever tycker att skolan och utbildningssystemet saknar värde – man är från förorten och även om man är utbildad får man inte jobb. Dessa unga ser sin kommande försörjning knuten till de möjligheter som familjemedlemmar, släktingar och andra kontakter kan ge.

Skolan har inte längre, som i industrisamhället, uppgiften att fostra till lönearbete (varken i innerstaden eller i förorten). Men medan medelklassens barn i innerstadsskolorna får en utbildning som ger dem möjligheter att möta det postindustriella samhällets krav på entreprenörskap, kreativitet och egna val, så ser det sig som om förortens skolor närmast får funktio-

¹ Dessa skolor utgör inget unikum. Tittar vi på motsvarande områden i de tre storstadsregionerna finner vi motsvarande siffror. Snittet för riket är år 2007 14,6%.

nen att fostra barnen till acceptans av marginalitet. De ledarskapsideologier och pedagogiska modeller som reglerar på de skolor som ingår i vår studie har som mål att bryta detta mönster, men det tycks ändå som om oavsett vad skolan har för avsikter och mål, oavsett vilken pedagogik eller vilka visioner man har med undervisningen, så är skolan kontaminerad av den dominerande stigmatiserande diskursen om förorten.

Anne-Marie Lindgren skriver i sin rapport om betygsutvecklingen i "socialt privilegierade" respektive "underprivilegierade" områden i de tre storstadsområdena att "flera av skolorna i de underprivilegierade områdena är pedagogiskt erkänt bra", men trots detta så ökar andelen barn som inte klarar målen (Lindgren 2005, s 7). Lindgren refererar också OECD:s återkommande och internationellt jämförande PISA studie. Denna visar entydigt att klyftorna mellan de högpresterande och de lågpresterande eleverna i den svenska skolan ökar och att denna klyfta har en "mycket tydlig socioekonomisk bakgrund". Kunskap och utbildning har alltid varit en klassfråga, men utvecklingen de senaste två decennierna bryter tillbaka den tendens mot utjämning som gjorde sig gällande under decennierna efter enhets- och grundskolans införande.

Vi kan med forskare som Magnus Dahlstedt och Carl Ulrik Schierup (2007) tala om att grupper på marginalen, grupper som inte kommer in på arbets- och bostadsmarkanden och som inte heller innehar ett fullvärdigt medborgarskap. De är med migrationsforskaren Malcolm Cross terminologi reducerade till ett "beskuret medborgarskap" (Cross 1998). I denna situation borde utbildningssystemet fungera som ett instrument för att dessa grupper erbjuds möjlighet att erövra ett fullvärdigt medborgarskap (Marshall 1950; Marshall & Bottomore 1992). Men den skola som en gång kännetecknades av "public good" har utvecklats till en skola som betonar "private good" (Englund 2004). Skolans värld har tagit intryck av förändringarna i det nya samhällsklimat som under 1990-talet framträder med allt starkare konturer. Det generella mönstret är att de kommunala skolorna i miljonprogramsområden med mångdimensionell fattigdom inte bara förlorar status. I de stadsdelar vi studerat söker sig 30 % av eleverna i stadsdelen till friskolor inne i staden, en del av dessa är elever skolan behöver för att hålla upp nivån i undervisningen. I våra områden är 35-40 % av de unga mellan 20-25år utan såväl arbete som utbildning (Ungdomsstyrelsen 2008).

Skolan och det symboliska våldet

Också skolan i den territoriellt stigmatiserade urbana marginalen vill övertyga sina elever om att de kan lyckas. "Även om man kommer från förorten och är invandrare kan du lyckas med din karriär, bara du sköter dig och läser

dina läxor” hävdar lärarna vid de skolor vi följt. Visst, det finns exempel på hur enskilda individer tagit sig ut ur förorten, utbildat sig och gjort karriär. Men ser vi på skolan med utgångspunkt i en strukturell analys står det ändå klart att den reellt existerande skolan i förorten inte ger samma förutsättningar som andra skolor. Detta beror inte på att lärarna inte gör sitt jobb. Tvärtom är det påfallande hur många duktiga lärare som lägger ner tid och engagemang i sitt arbete. De bristande skolprestationerna åskådliggör inte lärarnas brister, de är en effekt av samhälleliga processer utanför skolan. Merparten av de unga ser att miljonprogramsstämpeln innebär en tillvaro som andra klassens medborgare. En effekt av detta är att man inte primärt ser skolan som en institution där man skapar en ursprunglig ackumulation av kunskapskapital som sedan skall förmeras genom vidare engagemang i utbildningssystemet.

Pierre Bourdieu (2008) talar om hur det *symboliska våldet* är en aspekt av hur ”makten” upprätthålls genom att ”dölja de maktrelationer som är grunden för dess kraft” (Bourdieu 2008 s. 50). I förortsskolorna har det symboliska våldets logik delvis av annan form. De unga i förorten tror inte på att de har samma möjligheter i det svenska samhället som unga etniska svenskar i andra skolor, de vet att de är diskriminerade på arbetsmarkanden såväl som på bostadsmarkanden, att de blir annorlunda behandlade av polisen osv. Dessa unga utvecklar tidigt, också via skolan, en syn på sig som underordnad och icke tillhörig den svenska kulturen. Med begreppet symboliskt våld vill Bourdieu visa hur den sociala reproduktionen går ”bakom ryggen på utbildningssystemets olika agenter – lärare, elever och deras föräldrar – och ofta *mot deras vilja* / ... / medverkar till att skapa och påbörja de legitima utslutningar och infogningar som utgör samhällsordningens grund” (Bourdieu & Passeron 2008, s 33-34).

Den form för symboliskt våld vi har att göra med i de skolor vi studerat har bäring på de postkoloniala teoretiker beskrivit som *otherization* eller *andrafiering*. En aspekt av denne process är vad som brukar betraktas som *self-otherization*, dvs. den process där ‘den andre’ internaliserar och identifierar sig med, och därmed ger legitimitet åt, de bilder av ‘den Andre’ som den dominerande kulturen gör gällande (Fanon 1997, Hall 1992, SOU 2005:41). Via den rumsliga separation som den etniska boendesegregationen innebär har också en mental separation utvecklats, denna förstärks av de diskurser och praktiker som skapat och omskapar föreställningarna om ”de andra” som annorlunda, marginaliserade, maktlösa och därmed utan status, längst ner i det rådande samhällets sociala hierarkier (Alinia 2006, Kamali 2006). Att skolan i förorten hävdar allas lika möjligheter är en aspekt av att skolan framstår som icke trovärdig för eleverna. Merparten av eleverna vet att det inte är så, alla har inte samma möjligheter. Men vad kan de göra åt detta?

Inte mycket, istället väljer man att "göra det bästa av situationen". Skolplikt råder, skolan är ett tvång. Det är möjligt att betrakta merparten av elevernas närvaro i skolan som ett uttryck för en "ritualiserad anpassning" (Schwartz 2008). Skolan är, som Ann Runfors skriver i sin avhandling, exempel på "hur social degradering 'går till' i ett välmenande samhälle, inom en välmenande verksamhet som utbildning" (Runfors 2003 sid 240).

Vad skulle hända om skolan i förorten gick ut och sa som det är? Alla har inte samma möjligheter, alla har inte samma chans på arbetsmarkanden, alla är inte lika inför lagen, osv. Vad skulle hända om skolan arbetade med att undersöka vad som ligger bakom segregationen, inkomstklyftorna, diskrimineringen osv.? Möjligt är att skolan skulle få den "cred" och den betydelse som den nu saknar. Det är ju just dessa frågor som de unga i hiphopkollektivet vi studerat ställer sig, frågor de inte fick svar på i skolan, frågor som handlar om deras liv och villkor.

Ungdomskulturen och skolan

Det är möjligt att se på ett hip hopkollektiv som en praxisgemenskap inbegripen i en ständigt pågående process av medvetet, strategiskt såväl som ickereflekterat lärande. Gruppen har skapats av de unga själva i deras eget bostadsområde. Här finns det engagemang, det allvar och den intensitet som saknas i skolan. Det finns också i den ursprungliga hip hopkulturen ett intresse för kunskap och bildning (Chang 2007). Den grupp vår studie följde, en grupp på ca 20 unga män och kvinnor i åldern 17-28 år, sysslade med musik, dans, teater, film, och debatter. Kärnan i allt de gjorde handlade om deras identitetsarbete, om att problematisera och förstå sin egen belägenhet; segregationen, diskrimineringen, fattigdomen, stigmatiseringen osv.

Under senare tid har det uppstått en diskussion om hiphopkulturens relation till folkbildningstraditionen. Jeff Chang (2007) och Johan Söderman (2007) menar att hiphoppens estetiska och närmast programmatiska utgångspunkt i mötet mellan kulturer, intar en viktig plats i detta sammanhang. "Genom att ta makten över de kulturella produktionsmedlen uppvisar även några av rapparna strategier som liknar arbetarrörelsens då de startade kooperativa föreningar i början av 1900-talet" (Söderman 2007; sid 116).

Tankarna om hiphop som ett folkbildningsprojekt är inte heller främmande för kollektivets medlemmar. De har gått på kurser och utbildningsdagar anordnade av det studieförbund som gruppen driver sina studiecirklar genom. Detta har bland annat gett en inblick i det historiska sammanhang där den klassiska folkbildningen växte fram. En av de äldre medlemmarna svarade på min fråga om deras relation till folkbildningen:

Det är så att vad vi gör är en sorts folkbildning för vår tid. Vi försöker få folk som vi kommer i kontakt med att utvecklas personligt, att dom växer som människor och att dom börjar tänka och utvecklas intellektuellt också. Vi kan ju inte ge några poäng eller betyg eller så men vi kan ge hopp och visioner, vi kan ge folk ett mål, någonting att sträva efter. Det vi gör är att vi ger tillhörighet, folk behöver tillhörighet förstår du, man kan inte bara vara en blatte härifrån, då är man nobody, det är ju det som de kriminella gängerna också bygger på, man måste vara något och vi ger möjlighet till en annan tillhörighet.

Uppenbart är att det här äger rum ett lärande och ett utvecklande av livsstrategier som rör livsområden skolan inte är insatt i och därigenom inte heller kan tillgodose. Kanske skulle skolan i dessa områden kunna bidra mer till förbättrade förutsättningar och villkor för lärande genom att problematisera ungdomarnas livsvillkor och upprätta autentisk kontakt med dessa ungdomar än att vända sig till företagsvärldens ledarskapsideologier och pedagogiska modeller utvecklade i Nordamerikanska getton.

Referenser:

- Alinia, Mino (2006): Invandraren, förorten och maktens rumsliga förankring. I M. Kamali (red): *Den segregerade integrationen*. SOU 2006:73, s 63-91.
- Bourdieu, Pierre & Jean Claude Passeron (2008): *Reproduktionen*. Lund: Arkiv förlag.
- Bunar, Nihad (2001): *Skolan mitt i förorten*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Cross, Malcolm (1998): *Migrants and the Generational Transition in European cities*. Utrecht: Ercomer.
- Dahlstedt, Magnus & Carl-Henrik Schierup (2007): Svensk välfärdsstat i omvandling. I Dahlstedt m fl (red): *Utbildning, arbete, medborgarskap*. Umeå: Boréa.
- Englund, Tomas (red) (2004): *Utbildningspolitiskt systemskifte?* Stockholm: HSL Förlag
- Fanon, Franz (1997): *Svart hud, vita masker*. Göteborg: Daiddalos.
- Hall, Stuart (1990): The west and the rest: discourse and power. I Stuart Hall (ed): *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Kamali, Masoud (2006): Om social sammanhållning och dess hinder. I Masoud Kamali
- Lindberg, Ingemar (2005): *Den globala kapitalismen och det nya motståndet*. Stockholm: Atlas.
- Lindgren, Anne-Marie (2005): *Flum? – Nej, segregation*. Stockholm: Idé & Tendens
- Lunneblad, Johannes (2008): Älvdalsskolan. Opublicerat arbetsmaterial till projekt 2005-3440
- Marshall, Thomas Humphery (1950): *Citizenship and Social Class and other Essays*. Cambridge: Cambridge university Press.
- Marshall, Thomas Humphery. & Tom Bottomore (1992): *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parszyk, Ing-Marie (1999): *En skola för andra*. Stockholm: HLS
- Rapport Integration 2005*, Ungdomsskolan s 101 – 150. Regeringskansliet: Stockholm
- Runfors, Ann (2003): *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar*. Stockholm: Prisma.

- Schwartz, Anneli (2008): Its not about the system, its about the children. Opublicerat arbetsmaterial till projekt 2005- 3440
- Sernhede, Ove (2002/2007): *Alienation is My Nation. Om hip hop och unga mäns utanförskap i det Nya Sverige*. Stockholm: Ordfront.
- SOU 2000: 39 *Välfärd och skola*
- Söderman, Johan (2007): *Rapp i käftan*. Studies in Music and Music Education nr 10, Malmö Academy of Music, Lunds Universitet.
- Ungdomsstyrelsen (2008): *Fokus 08 – om ungas utanförskap*. www.ungdomsstyrelsen.se
- Wacquant, Loic J. D (2006): The Return of the Repressed: Riots, 'Race', and Dualization in Three Advanced Societies. I *Monu: Magazine on Urbanism*, vol 5.
- Willis, Paul (1977) *Learning to Labour*. London: Gower.

INFORMATION, KUNSKAP OCH VERIFIERBARA STÅNDPUNKTER I EN DIGITAL TID: ATT LÄRA OM VÄXTHUSEFFEKTEN

Roger Säljö, *Göteborgs universitet*
Åsa Mäkitalo, *Göteborgs universitet*
Patrik Lilja, *IT-universitetet*
Anders Jakobsson, *Malmö högskola*

Sammanfattning

Miljöpåverkan av mänskliga aktiviteter beskrivs i politiken som ödestema för mänskligheten. Att förmedla insikter i dessa frågor blir en alltmer central uppgift för skolan. Samtidigt är detta krävande, eftersom frågorna är mångvetenskapliga och kontroversiella. Projektet har följt skolor som arbetar med undersökande arbetssätt och använder resurser på Internet i undervisning om växthuseffekten. Resultaten belyser de kompetenser elever skall utveckla för att nå en informerad ståndpunkt.

Inledning

Skolans pedagogiska tradition bygger på att skolämnen utgjorde miniversioner av akademiska discipliner. Man introducerades till elementa i matematik, biologi, engelska och så vidare, och i efterföljande studier fördjupades kunskaperna inom respektive ämne. Denna modell innebar ofta att ämnena utgjorde ett slags stuprör, det fanns ingen eller liten kontakt mellan dem i undervisningen. Fysik hölls exempelvis isär från kemi, som i sin tur hölls isär från biologi; man hade till och med olika lärosalar. Denna ämnesuppdelning har medfört att frågan om hur man skall kunna tillämpa sina kunskaper i vardagen, där problem oftast inte låter sig sorteras enligt skolans ämnen, lämnades över till eleven själv.

Denna modell för undervisning med rötter i Antiken utsätts i dag för stora påfrestningar. En sådan är att det numera inte finns samma tydliga samband mellan ett skolämne och ett akademiskt ämne som tidigare. Biologi, geografi och andra discipliner sönderfaller på universitet i en mängd olika kunskapsområden som i tillägg är tämligen olika. Ett uppenbart problem i sammanhanget är också den omfattande informations- och kunskapsexplo-

sionen under senare decennier, som medför att kunskapsbasen omvandlas i rask takt och att det helt enkelt inte finns tid att ägna sig åt grunderna i alla de vetenskapsfält som är relevanta för människor som lever i en kunskapsintensiv tid. Ett ytterligare viktigt inslag är kraven på att människor skall utveckla vad som på engelska ofta kallas science literacy, det vill säga en förståelse av naturvetenskapliga perspektiv på natur, miljö och omvärld. Naturvetenskaplig undervisning skall inte längre tjäna enbart som medel för att utbilda blivande specialister inom naturvetenskap. Tvärtom, medborgarskapet i ett modernt samhälle förutsätter insikter i, och förståelse av, naturvetenskapliga (och andra) perspektiv på resurshandling, energiförsörjning, fattigdom, genmodifiering och en lång rad liknande frågor som spelar stor roll i den politiska debatten. Undervisning som uppfyller dessa krav – alltså en science for citizenship – måste ta andra utgångspunkter och hitta andra vägar in i kunskaper än att enbart undervisa i de enskilda disciplinerna. Man måste ta sig an frågan om hur man lär om mångvetenskapliga teman.

Dessa förändrade villkor för undervisning i skolan uppträder samtidigt som vi ser andra (men besläktade) förändringar i hur människor får tillgång till information och kunskaper. Vi lever i en annorlunda medieekologi med nya sätt att lagra, bearbeta och få tillgång till information. Eller, annorlunda uttryckt, vi har nya sätt att bygga upp och använda vårt sociala minne (Säljö, 2005).

Digitaliseringen, informationsexplosionen och skolans svar

Under efterkrigstiden har vi sett flera viktiga förändringar av medier och deras roll i våra liv. Många av dessa är knutna till den digitala teknologin och till den utveckling som följer i dess spår med en formlig explosion av informationsflödet. Tekniken medger att information kan lagras, spridas, bearbetas och användas på nya sätt, och vi kan också få tillgång till den var helst vi befinner oss. Men den förändrar också samhället på andra plan bland annat genom globaliseringen att produktionen av varor och tjänster omvandlas och blir mer kunskapsberoende.

För utbildning och lärande reser informations- och kunskapsexplosionen nya frågor. Hur lär man sig omvandla information till kunskap? Hur ser de "information skills" ut som ger människor kompetenser att hantera denna ständiga ström av mer eller mindre tillförlitlig och önskvärd information? En intressant aspekt av utvecklingen är också att sätten att förhålla sig till kunskap och information i nätverkssamhället skiljer sig från de principer som skolan använder. Barn och ungdomar – informationsteknikens "infödingar" (Prensky, 2001) – utvecklar i många fall avancerade medievanor genom nätverkande och sociala medier, men dessa drivs av helt andra mekanismer än de som skolan av tradition förlitar sig på. En ytterligare intressant observa-

tion i detta sammanhang är att de färdigheter vi talar om inte längre handlar om att läsa, skriva och räkna i en traditionell bemärkelse; de handlar i stället om förmågor som har att göra med hur man umgås med texter och multimodala uttrycksformer på skärmen, tar till sig och förmår utnyttja information för att ta fram svar på frågor och utveckla argumenterade och hållbara ståndpunkter. Av denna anledning talar vi numer ofta om dessa färdigheter i termer av literacy, eller till och med literacies, där då digital literacy kan sägas utgöra en delvis ny förmåga att hantera information som bygger vidare på traditionella färdigheter men som också innebär andra kunskaper om hur man exempelvis navigerar i cyberrymden och använder kraftfulla programvaror. Diskussionen om science literacy kan ses i detta ljus, det handlar om att förstå naturvetenskapliga resonemang och representativa system snarare än om att behärska avgränsade och givna kunskapsstoff.

Kraven på att skolan skall vara relevant för medborgarskapet, liksom den nya mediasituationen med ett oöverskådligt informationsflöde av skiftande kvalitet, skapar nya villkor för lärande i skola på flera plan. Inom många områden förändras exempelvis lärobokens ställning när den utsätts för konkurrens av dagsaktuell information på olika webbsajter. Skolan behöver inte heller ägna så mycket tid åt att presentera information; arbetet kommer i stället att ägnas åt att söka, hantera, bedöma och kritiskt granska de källor man numera lätt når. Det pedagogiska svaret på hur man tar sig an sådana frågor innebär för många lärare och skolor att man engagerar sig i någon form av projektorienterad undervisning.

Projektarbete, tematisk undervisning och "socioscientific issues"

Att arbeta i projektform och med elevaktiva metoder i skolan är inget nytt. Det är i själva verket ett sätt att förhålla sig till kunskap och undervisning som förespråkats av många pedagogiska reformatorer alltifrån John Deweys och hans medarbetare W. H. Kilpatrick's försök att organisera undervisning för snart hundra år sedan via aktivitetspedagogik av olika slag med grupparbeten som centralt inslag fram till olika ansatser för problembaserat lärande. Tidigare har sådana förändringar av undervisningsmetoder ofta införts med pedagogiska motiv och i syfte att skapa en annorlunda, mer aktiv elevroll. I dag ser emellertid många lärare tematiskt organiserad undervisning som ett rimligt svar på den nya medieekologins utmaningar: att inte utnyttja de möjligheter som tillgången till kraftfulla informationskällor som byggs upp av stora aktörer och som är tillgängliga via Internet, gör undervisningen till en tämligen blodlös övning där digitala infödingar riskerar att inte finna sig till rätta.

I den bredare ansats till undervisning som kännetecknar intresset för att befördra förståelse för vetenskapliga resonemang och modeller – science

literacy – är syftet bland annat att få människor att utveckla kunskaper som gäller mångdisciplinära frågor som rör så kallade "socio-scientific issues". Sådana "issues" är intressanta genom att de bygger på kunskaper från många olika fält och discipliner. Att förstå "växthuseffekten" innebär exempelvis att man har vissa insikter i naturvetenskapliga begreppsramar, men också att man förstår att frågan är kopplad till sociala, ekonomiska och politiska överväganden (Mäkitalo, Jakobsson & Säljö, 2007). Dessutom är sådana frågor, med växthuseffekten som ett tydligt exempel, just 'issues', det vill säga omstridda med starkt delade meningar både inom och mellan företrädare för de olika kunskapsområdena. Meningsutbytet i politik, dagstidningar och andra medier präglas därför ofta av starkt engagemang men inte alltid av en villighet att göra komplexiteten rättvisa. Området kan ses som exempel på vad som i forskning kallas "hot cognition" i motsats till den återhållna, strikt logiska "cold cognition" som tidigare ansetts präglade vetenskap och objektiv kunskap.

Tematiskt organiserad undervisning, som bygger på användning av såväl traditionella (läroböcker) som digitala informationsresurser tillgängliga via Internet, utgår således från idén om att man kan lära "uppifrån och ner" för att använda en metafor. Man kan förstå frågornas natur och se vad som skiljer olika positioner i omstridda frågor, och man kan själv utveckla en ståndpunkt som man kan argumentera för och verifiera på ett relevant sätt. Detta innefattar att lära sig både om vetenskapligt innehåll och samtidigt få erfarenhet av de arbetssätt genom vilka man kommer fram till en försvarbara ståndpunkter. Arbetet innebär således ett nödvändigt, dubbelt fokus på både innehåll och form. Vad gäller växthuseffekten, måste man exempelvis förstå hur atmosfären är uppbyggd, instrålning och utstrålning av värme, vad växthusgaser är och hur de påverkas av mänskliga aktiviteter och utsläpp. Detta är komplexa frågor som visat sig vara svåra att förstå (se Jakobsson, Mäkitalo & Säljö, 2009). Dessutom måste man som elev inse att åtgärderna diskuteras i politiska, ekonomiska och samhällsvetenskapliga ramar: vad är möjligt att göra och vad är nationer och individer inte villiga att göra när det gäller omställning av livsstil? Vem blir vinnare och vem blir förlorare vid överenskommelser som påverkar produktion och dagligt liv i stora delar av världen?

En ytterligare aspekt av detta slags lärande är att man kan få insikter i hur medier kan missförstå eller misstolka. I många medier blandas exempelvis frågan om växthuseffekten ihop med ozonlagrets uttunnning på ett sätt som inte är vetenskapligt hållbart. Andra sådana missförstånd kretsar kring användning av termer, exempelvis naturgas. Kopplingen mellan "natur" och "gas" kan ge intrycket av att påverkan på klimatet försvinner vid detta val av energi, men det är ingalunda fallet. Om gasen hämtas upp ur jorden, blir det

en betydande klimatpåverkan, medan däremot tekniker som utvinnet gas ur organiskt material kan bli klimatneutrala.

Tematiskt organiserad undervisning som rör dessa teman ger således möjligheter att förmedla kunskaper av innehållslig natur och samtidigt ge en insikt i hur kontroversiella teman förstås och hanteras i politiska och ekonomiska sammanhang i tidningar och andra medier. Utfallet av lärande blir således här i bästa fall att man förstår en del om frågans vetenskapliga inramning och samtidigt lär man om villkoren för den samhällsdebatten och globala debatten om åtgärder. Man lär sig också att kunskap i grunden är argumentativ, och att den inte nödvändigtvis bygger på att man har rätt, utan på att man kan utveckla en argumenterad och verifierbar ståndpunkt i en fråga som inte har, och aldrig kommer att ha, ett rätt svar (Åberg, Mäkitalo & Säljö, 2010). Ett sådant kunskapsbegrepp är fruktbart att utveckla i frågor av detta slag i ett demokratiskt samhälle där debatt och diskussion för utvecklingen framåt.

Samtidigt är det viktigt att observera att det inte är den tematiskt organiserade undervisningen i sig som utvecklar kunskaper. Allt hänger på hur sådana verksamheter genomförs och att lärare finner sig till rätta i en roll där de själva inte längre kan förse eleverna med en uppsättning färdigformulerade svar. Man måste ofta lära tillsammans med eleverna. För forskning om lärande är en viktig fråga i sammanhanget att utveckla kriterier för bedömning av kunskapsutveckling som tydliggör stegen i hur elever blir kapabla att utveckla verifierbara ståndpunkter om kontroversiella teman (Jakobsson et al., 2009). Detta är en angelägen fråga, eftersom det inte är svårt att förutse att kunskaper om miljöpåverkan hos befolkningen kommer att bli en av utbildningssystemets viktigaste – för att använda EU-speak – ”deliverables” i framtiden.

Referenser

- Jakobsson, A., Mäkitalo, Å. & Säljö, R. (2009). Responding to questions vs. arguing in context: Conceptions of knowledge and knowing in research on the greenhouse effect. *Science Education*, 93(4), 978-995.
- Mäkitalo, Å., Jakobsson, A. & Säljö, R. (2007). Learning to reason in the context of socioscientific problems: exploring the demands on students in 'new' classroom activities. In K. Kumpulainen & M. Cesar (Eds.), *Investigating classroom interaction: Methodological choices and challenges* (pp. 7-25). Rotterdam: Sense Publishers.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants, part II: Do they really think differently? *On the Horizon*, 9(6), 1-6.
- Säljö, R. (2005). *Lärande och kulturella redskap. Om lärprocesser och det kollektiva minnet*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Åberg, M., Mäkitalo, Å. & Säljö, R. (2010). Learning how to argue in a panel debate: Speaker roles and responsivity to others. In K. Littleton & C. Howe (Eds.), *Educational dialogues. Understanding and promoting productive interaction* (pp. 13-31). London: Routledge.

VISUALISERING AV NATURVETENSKAP I LÄRANDE MED FOKUS PÅ REPRESENTATIONER INOM MOLEKYLÄR LIVSVETENSKAP

Lena Tibell, *ITN, Linköpings universitet*

Anders Ynnerman, *ITN, Linköpings universitet*

Bengt-Harald Jonsson, *IFM, Linköpings universitet*

Matt Cooper, *ITN, Linköpings universitet*

Shaaron Ainsworth, *University of Nottingham*

Richard Hirsch, *IKK, Linköpings universitet*

Petter Bivall Persson, *ITN, Linköpings universitet*

Carl-Johan Rundgren, *ISV, Linköpings universitet*

Artikel

Molekylär livsvetenskap syftar till en naturvetenskaplig förståelse av livsprocesserna. Under senare år har utvecklingen i kemi, biologi, och då speciellt cellbiologi, genetik, biokemi, bioteknik och genteknik kopplats till genombrotten i molekylärbiologi och strukturbioologi, vilket sammanfattas i begreppet "molekylär livsvetenskap". Den molekylära kunskapsrevolutionen leder in tänkandet om livet mot en allt mer detaljerad molekylär förståelse (Portin, 1993). En konsekvens av detta är att abstraktionsnivån ökar, vilket får effekter för undervisning och annan kommunikation (Bahar, 1999, Marbach-Ad, 2001, Wood-Robinson et al., 2000).

Ytterligare en tendens är att uppfattningen av de intracellulära processerna blir alltmer komplex och mindre idealiserad (i den klassiska fysikens mening) (Flores, 2003). Detta innebär en avsevärd utmaning för förståelse och lärande. Ja, själva språkbruket antyder detta då innehållet beskrivs som "svårgripbart" och behöver "synliggöras" eller "levandegöras" för att man skall kunna "skapa sig en bild av det".

Barn lär känna världen genom sina sinnen; de känner, smakar och luktar. De här erfarenheterna gör omgivningen begriplig och blir grunden för hur de senare kommer att förstå sin omvärld. Amos Comenius hävdade redan 1658 i sin lärobok för barn, *Orbis Sensualium Pictus* (The Visible World in Pictures), att bilder kunde vara värdefulla verktyg i undervisning. Men hur

lär man känna den molekylära världen? En värld man inte kan uppleva med sina sinnen? Hur känns en atom? Är de hårda eller mjuka? Hur luktar ett virus? Vilken färg har insulin? Hur ser ett elektronspinn ut? Dessa frågor saknar egentligen mening eftersom denna materia är mindre än de våglängder vi kan uppfatta med våra ögon. Den är helt enkelt på en annan skala än vad människan kan uppfatta.

Olika typer av visualisering och informationsteknik har blivit oundgängliga för att förmedla molekylär livsvetenskaplig information, vilket är en förutsättning för undervisning och lärande (Gilbert 1998). Men tolkning av vetenskapliga bilder och diagram är inte en okomplicerad och självklar färdighet, utan tvärtom en förmåga som måste läras (Pintó och Amteller, 2002; Schönborn et al., 2002, Roth, 2001). Det visuella språket är fullt av koder, index, symboler och konventioner, och discipliner som bearbetar abstrakt kunskap kräver dessutom förmågan att ständigt förflytta sig mellan olika abstraktionsnivåer för att kunna tolka visualiseringarna (Kozma, 2000, and 2003). Avvägningen mellan visuella representationer och andra modaliteter påverkar också hur informationen upplevs och förstås. Designen av visuella representationer är därför mycket viktig, eftersom en ogenomtänkt design kan ge upphov till feltolkningar som är svåra att komma tillrätta med i efterhand (du Plessis et al., 2002; Menger et al., 1998).

I det projekt som beskrivs här, *Visualisering av naturvetenskap i lärande med fokus på representationer inom molekylär livsvetenskap* har vi studerat några utvalda visualiseringar av centrala biomolekylära begrepp och processer. Eftersom i stort sett alla processer i cellen involverar proteiner och samverkan mellan proteiner är det också proteiners struktur, egenskaper och funktion som står i centrum i visualiseringarna. Tre olika typer av visualiseringar har studerats; tvådimensionella bilder, animeringar och en datorgenererad virtuell modell. Den senare är dessutom interaktiv och engagerar både känsel och synsinne.

Projektets övergripande syfte var att förstå samspelet mellan innehåll och former, då särskilt visualiseringar, för undervisning och lärande. De lärandes meningsskapande kring visualiseringarna analyserades för att förstå hur visualiseringarna tolkats. Målet var att utveckla både generell kunskap med relevans för lärande på alla nivåer, och specifik kunskap som ökar förmågan att utnyttja visuella och andra mediala verktyg i specifika utbildnings- och informella situationer.

Mer specifikt syftade studierna till att:

- Identifiera kritiska aspekter i visualiseringar för kommunikation av olika typer av abstrakt innehåll
- Utveckla en metodologi för semantisk analys av verbalt meningsskapande kring visualiseringar.

- Generera grundvetenskaplig kunskap som kan vara till hjälp vid konstruktion av visualiseringar i kommunikativa praktiker.
- Undersöka hur en haptisk modalitet kan utnyttjas i lärande och kommunikation.

Vi använde ett tvärvetenskapligt angreppssätt där vi kombinerade kompetens från biokemi, medieteknik, ämnesdidaktik och lingvistik. Empirin har hämtats från högskolans forskning och undervisning, och från gymnasieskola. Nedan beskrivs tre olika exempel inom projektets ram där vi studerat hur visualiseringar påverkar förståelse av begrepp och processer med anknytning till proteiners struktur och funktion, samt krafter och dynamik mellan molekyler.

Meningskapande kring molekylära livsvetenskapliga processer – ett språkligt, semiotiskt perspektiv (Hjälppord och metaforer)

Enligt David Ausubel (1968) sker meningsfullt lärande när ny information kopplas till tidigare kunskaper. När den lärande möter nya vetenskapliga begrepp blir det enda sättet att skapa mening att jämföra dessa med tidigare kända begrepp, erfarenheter och det språk som den lärande förfogar över. Metaforer kan vara ett sätt att koppla någonting okänt till någonting redan bekant och kan därför ha en central betydelse för vårt sätt att uppfatta och förstå vår omvärld. Detta är särskilt tydligt när det gäller lärande av abstrakta begrepp som endast kan läras indirekt (Lakoff & Johnson, 1980). Lemke (1990) hävdar att språket inte enbart ska ses som ett passivt medium genom vilket tankar uttrycks, utan att språket aktivt formar vår förmåga att observera, beskriva och jämföra. Michael Roth hävdar att det finns kontinuitet och progression i lärandet mellan fysisk manipulation av objekt, gester, utpekande (deiktiska) uttryck och mer abstrakta, talade och skrivna, språkliga uttryck (Roth & Lawless, 2002).

I detta delprojekt studerades hur gymnasie- och universitetsstudenter tolkar och diskuterar kring visuella representationer i form av statiska förenklade bilder och en dynamisk animation av proteiners struktur och funktion. Inledningsvis besvarade sammanlagt 107 elever i gymnasiets första årskurs en enkät med frågor i anslutning till två statiska förenklade 2D-bilder av cellulära processer med proteiner som huvudaktörer. Därefter genomfördes 35 semi-strukturerade intervjuer med elever i årskurs två och tre och 35 universitetsstudenter kring samma uppsättning av visualiseringar. Responserna på frågeformulär och transkripten av de semistrukturerade intervjuerna analyserades kvalitativt med hjälp av innehållsanalys och semiotisk analys (Naess, 1966 and Hirsch, 1997).

Resultaten visar att visualiseringarna hade en viktig roll i kunskapsbyggandet kring proteiner och att animationer visar dynamiska aspekter som är svåra att visa med tvådimensionella bilder. Vi kunde också verifiera vad många redan tidigare visat, att användning av visualiseringar som undervisningsverktyg kräver kontextualisering och vägledning för att kunna tolkas och förstås. Metaforer och analogier var vanliga i elevernas förklaringar. En del av dessa kunde knytas till tidigare undervisning medan andra tycktes vara spontant uppkomna i stunden (Rundgren, Hirsch & Tibell, 2009). En intressant observation var att kunskapsutvecklingen inte är direkt knuten till användandet av ett korrekt vetenskapligt språk. En begynnande vetenskaplig förståelse kunde mycket väl uttryckas på ett ickevetenskapligt, vardagligt språk. I vissa fall användes till och med ett till synes nonsensartat språk, där hjälpord fick ersätta vetenskapliga begrepp (Rundgren, 2006; Rundgren, Hirsch, Tibell & Chang Rundgren, submitted). Vår slutsats är att metaforer och hjälpord är meningsfulla i lärandesituationen, kanske speciellt för kunskap kring fenomen som inte direkt kan uppfattas med våra sinnen.

Identifiering av kritiska aspekter i visualiseringar av vattentransport över ett cellmembran

Sedan andra hälften av 90-talet har intresset växt för att studera visualiseringars roll i naturvetenskapligt meningsskapande och undervisning (e.g., Gordon & Pea, 1995; Gilbert, 2005; Gilbert, Reiner & Nakhleh, 2008). Elevers/studenters tolkningar av främst diagram, bilder och animationer har undersökts i en rad naturvetenskapsdidaktiska studier. Slutsatserna har delvis varit motsägelsefulla, men kan enligt vår mening till stor del förstås om man väger in innehållets karaktär i slutsatserna. Kort sagt har man konstaterat att visualiseringar kan vara mycket effektiva verktyg i kommunikation av naturvetenskapligt innehåll men att förkunskaper och kontexten i vilken de presenteras har en avgörande betydelse för hur de tolkas. Man har också kunnat visa betydelsen av att kunna tolka det visuella språket inom disciplinen som visualiseringen kommunicerar. Visualiseringar kan uppfattas som förvirrande om de innehåller för mycket information, och om tecken och symboler inte förklaras eller används konsekvent. Man har också kunnat visa på betydelsen av interaktivitet som en viktig förutsättning för effektiv användning av animationer i undervisning.

Det som inte undersökts lika mycket, och speciellt inte ur ett ämnesdidaktiskt perspektiv, är vilka typer av visualiseringar och vilka visuella effekter (tecken, färger, modaliteter) som bäst förmedlar olika aspekter av specifika begrepp och processer.

I en av våra studier har vi jämfört hur gymnasieelever och universitetsstudenter tolkar olika visualiseringar av transport över ett biologiskt membran. De visualiseringar som användes var schematiska bilder av olika typer av transportmekanismer samt en animation av transport av vatten genom vattentransportproteinet Aquaporin (Agre et al, 1993). Vårt syfte var att identifiera kritiska aspekter i de olika visualiseringarna och korrelera dessa till förståelsen av de begrepp som behövs för att förstå de olika transportprocesserna.

Tjugo gymnasieelever och 36 universitetsstudenter var involverade och datainsamlingen bestod av frågeformulär och intervjuer. Vi använde en analysmodell inspirerad av variationsteori (Marton & Tsui, 2004, Marton, 2006), men där vi fokuserar visualiseringarna och där vi jämförde hur elever/studenter tolkade dem med de aspekter de olika visualiseringarna var avsedda att förmedla (Rundgren & Tibell 2010, Rundgren et al., 2010).

Vi kunde identifiera tre kritiska aspekter av membrantransport där animationen bäst hjälpte studenterna att förstå; processens komplexitet, dynamik, och slumpmässigheten i interaktionerna mellan biomolekylerna. Dessutom tycktes animationen ge en känsla av tredimensionalitet.

Att erfara det osynliga. Effekten av haptik i en virtual reality-modell på förståelsen av molekylära interaktioner

Molekylär igenkänning ligger bakom i stort sett alla processer i levande celler och organismer, och många processer inom nanoteknologi. Fenomenet är därför grundläggande för en molekylär förståelse av sådana processer, men även för utveckling av exempelvis läkemedel eller nanoelektronik. För att få grepp om de komplexa och integrerade biofysikaliska och termodynamiska effekter som ligger bakom specifik igenkänning mellan molekyler krävs att många begrepp hanteras samtidigt, vilket är en stor utmaning.

I ett försök att minska den kognitiva belastningen utvecklades under projektets inledningsfas det så kallade Chemical Force Feedback (CFF)-systemet. Detta är ett 3D VR-system som kombinerar visuell och haptisk¹ återgivning. Parametriserade potentialfält används för att beräkna interaktionskrafterna mellan ett protein och en ligand (en mindre molekyl, t.ex. ett enzymsubstrat, ett hormon eller en läkemedelsmolekyl). Med hjälp av

¹ Haptik – läran om effekterna av beröring och kroppsrörelser. Haptisk varelseblivning - att känna (igen) ett objekt via känseln. Haptisk teknik – interface mellan dator och användaren genom känseln (exempelvis joystick).

CFF-systemet kan användaren undersöka interaktionen (krafterna) mellan proteinet och liganden och hur de bäst kan dockas ihop.

CFF-systemet studerades i en autentisk undervisningssituation där studenterna undersökte den bästa dockningpositionen för ett antal ligander. Uppgifterna var specialutformade för att möjliggöra en bedömning av haptikens inverkan på studenternas konceptuella förståelse av molekylära krafter och dynamiska processer. Sammanlagt deltog 37 studenter som gick en masterskurs i "molekylär växelverkan". Vi använde en kombinerad kvantitativ och kvalitativ metodologi (Steiff et al., 2005) där halva studentgruppen utförde uppgiften med haptik och den andra utan haptik (*partial cross over design* (Ainsworth, 2005)). Empiri utgjordes av pre- och posttest (med flervals- och öppna uppgifter som utformats baserat på lärandemålen), registrering av tidsåtgång och dockningsposition, spatialtester, attitydformulär, och olika typer av intervjuer (enskilda, think-aloud, och gruppintervjuer). Genom att kombinera innehålls- och semantisk analys med deskriptiv statistik skapades en sammantagen bild av om och hur den haptiska erfarenheten inverkade på förmågan att docka och på meningskapandet kring molekylär växelverkan (Bivall Persson et al, 2007, Bivall Persson et al., submitted 2010).

Vi kunde konstatera att studenterna i de flesta fall inte bara uttryckte sin uppskattning av systemet. De löste också sina uppgifter snabbare då kraftåterkopplingen (haptiken) var påkopplad. Däremot var det ingen skillnad mellan grupperna vad gäller hur väl de lyckades identifiera dockningsplatsen. Den intressantaste observationen var dock att kraftåterkopplingen tycktes stimulera studenterna till ett högre "learning gain" än kontrollgruppen. Den semantiska analysen av skriftliga svar på frågor visade att haptikgruppen använde fler ord, och att de använde en mindre andel kemi-relaterade ord men en högre andel kraftrelaterade ord. Den senare kategorin av ord hade ofta en sensorisk eller antropomorf karaktär.

Analyserna av intervjuerna pekar också på att studenterna, då de använder haptik, lättare kopplar samman och integrerar kemisk, strukturell och termodynamisk kunskap till en helhet. Kemiska egenskaper hos sidokedjor och ligander knyts ihop med kemiska interaktioner och bindningar, via den kombinerade visuella representationen och kraftåterkopplingen i modellen. Mer informatopn finns på <http://vita.itn.liu.se/research/visual-learning-and-communication?l=en>

Referenser

- Agre, P., Preston, G. M., Smith, B. L., Jung, J. S., Raina, S., Moon, C., et al. (1993). Aquaporin CHIP: the archetypal molecular water channel. *American Journal of Physiology – Renal Physiology*, 265(4), 463-476.
- Ainsworth, S.E & Fleming, P.F. (2005) Evaluating a Mixed-Initiative Authoring Environment: Is REDEEM for Real? *Proceedings of the 12th International Conference on Artificial Intelligence in Education*, pp (9-16).
- Ausubel, D. (1968). Educational psychology - a cognitive view. *New York: Holt, Rinehart and Winston INC.*
- Bahar, M., Johnstone, A. H., & Hansell, M. H. (1999). Revisiting learning difficulties in biology. *J. Biol. Educ.* 33, 84–86.
- Bivall Persson P., Cooper M. D., Jonsson, B-H., Ynnerman, A., Ainsworth, S., & Tibell L.A.E. (2007) *Designing and Evaluating a Haptic System for Biomolecular Education*. IEEE- Virtual Reality, 2007, 07, pp171-178.
- Comenius, J. A., (1658) *Orbis Sensualium Pictus*, The visible world of pictures, nytryck av utgåva från 1887 av *The Orbis Pictus*, (2008) *Kessinger Publishing*.
- du Plessis, L., Anderson, T. R., & Grayson, D. J. (2002). Student difficulties with the use of arrow symbolism in biological diagrams. Paper presented at the Biology Education for the Real World. Student-Teacher-Citizen. *Proceedings of the IVth ERIDOB conference, Toulouse*.
- Flores, F., Tovar, M. E., & Gallegos, L. (2003). Representation of the cell and its processes in high school students: an integrated view. *Int. J. Sci. Educ.* 25, 269–286.
- Gilbert, J. K., & Boulter, C. J. (1998). Learning science through models and modeling. In: *International Handbook of Science Education*, ed. B. J. Fraser and K. G. Tobin, Dordrecht, *The Netherlands: Kluwer Academic Publishers*, 53–66.
- Gilbert, J. K. (ed). (2005). *Visualization in science education*. Dordrecht: Springer.
- Gilbert, M. Reiner & M. Nakhleh (Eds.), (2008) *Visualization: Theory and practice in science education*. Dordrecht: Springer.
- Gordin, D. N., & Pea, R. D. (1995). Prospects for scientific visualization as an educational technology. *Journal of the Learning Sciences*, 4, 249–279.
- Hirsch, R. (1997). Semantic Content and Depth of Intention: A Study in Cognitive Semantics. In W.-A. Liebert, G. Redeker & L. Waugh (Eds.), *Discourse and Perspective Cognitive Linguistics* (pp.61-83). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kozma, R., Chin, E., Russell, J., & Marx, N. (2000). The roles of representations and tools in the chemistry laboratory and their implications for chemistry learning. *J. Learn. Sci.* 9, 105–143.
- Kozma, R. (2003). The material features of multiple representations and their cognitive and social affordances for science understanding. *Learn. Instruct.* 13, 205–226.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*, Chicago, IL: *The University of Chicago Press*.
- Lemke, J. L. (1990). *Talking Science: Language, Learning and Values*, Norwood, NJ: *Ablex Publishin*

- Marbach-Ad, 2001. Marbach-Ad, G., Rotbain, Y., & Stavy, R. (2008). Using computer animation and illustration activities to improve high school students' achievement in molecular genetics. *J. Research in Sci. Teach*, 45(3), 273–292.
- Marton, F. (2006). Sameness and difference in transfer. *The J. Learn Sci.*, 15(4), 501–537.
- Marton, F., & Tsui, A. (eds). (2004). Classroom discourse and the space of learning. *Mahwah: Lawrence Erlbaum*.
- Menger, F. M., Zana, R., & Lindman, B. (1998). Portraying the structure of micelles. *J. Chem. Educ.* 75, 115.
- Nakhleh (Eds.), Visualization: Theory and practice in science education. *Dordrecht: Springer*.
- Naess, A. (1966). *Communication and Argument: Elements of Applied Semantics*. Oslo: Universitetsforlaget. *Cognitive Linguistics* (pp.61-83). Amsterdam/Philadelphia: *John Benjamins Publishing Company*.
- Pintó, R., & Amteller, J. (2002). Students' difficulties in reading images. Comparing results from four national research groups. *Int. J. Sci. Educ.* 24, 333–341.
- Portin, P. (1993). The concept of the gene: short history and present status. *Q. Rev. Biol.* 68, 173–223.
- Roth, W-M, & Bowen, G.M. (2001). Professionals read graphs: a semiotic analysis. *J. Res. Math. Ed.* 32 (2), ss. 159-194.
- Roth, W.-M., & Lawless, D. (2002). Scientific investigations, metaphoriacal gestures, and the emergence of abstract scientific concepts. *Learning and Instruction*, 12, 285-304
- Rundgren C-J, & Tibell L.A.E. (2010) Critical Features of Visualizations of Transport through the Cell Membrane – An empirical Study of Upper Secondary and Tertiary Students' Meaning-Making of a Still Image and an Animation. *Int. J. Sci. and Mat. Ed.*, 8,2, 223-246.
- Rundgren, C-J, Chang Rundgren, S-N, & Schönborn, K., (2010) Taiwanese and Swedish students' prior knowledge of water transport through a cell membrane. *J. Biol. Ed.*, In press
- Rundgren, C-J, Hirsch, R & Tibell, L.A.E. (2009) Death of Metaphors in Life Science?: A study of upper secondary and tertiary students' use of metaphors and help-words in their meaning-making of scientific content., *Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching*, (10), 3, Article 3.
- Rundgren, C-J (2006). Att börja tala 'biokemiska' – betydelsen av metaforer och hjälppord för meningsskapande kring proteiner. *Nor Di Na (Nordic Studies in Science Education)*, 1 (5), 30-42.
- Schönborn, K. J., Anderson, T. R., & Grayson, D. J. (2002). Student difficulties with the interpretation of a textbook diagram of immunoglobulin G (IgG). *Biochem. and Mol. Biol. Ed.*, 30(2), 93–97.
- Steff, M., Batman, R.C., & Uttal, D.H., (2005) Teaching and learning with three-dimensional representations. pp. 93-120. Visualization in Sviene education, Ed Gilbert, J.K., *Springer, Dordrecht, The Nederlands*.
- Tibell, L.A.E. & Rundgren, C-J. (2010) Educational Challenges of Molecular Life Science- Characteristics and implications for education and research., *CBE Life Sciences Education*, 9, 1, 25-33.
- Wood-Robinson, C, Lewis, J, & Leach, J (2000) Young people's understanding of the nature of genetic information in the cells of an organism' *Journal of Biological Education*, 35(1) pp 29-36.

Publikationer som producerats inom ramen för projektet

Referee-bedömda artiklar

- Tibell, L.A.E. & Rundgren, C-J. (2010) Educational Challenges of Molecular Life Science- Characteristics and implications for education and research., *CBE Life Sciences Education*, 9, 1, 25-33.
- Rundgren C-J, & Tibell L.A.E. (2010) Critical Features of Visualizations of Transport through the Cell Membrane – An empirical Study of Upper Secondary and Tertiary Students' Meaning-Making of a Still Image and an Animation. *Int. J. Sci. and Mat. Ed.*, 8,2, 223-246.
- Rundgren, C-J, Chang Rundgren, S-N, & Schönborn, K., (2010) Taiwanese and Swedish students' prior knowledge of water transport through a cell membrane. *J. Biol. Ed.*, In press
- Rundgren, C-J, Hirsch, R & Tibell, L.A.E. (2009) Death of Metaphors in Life Science?: A study of upper secondary and tertiary students' use of metaphors and help-words in their meaning-making of scientific content., *Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching*, (10), 3, Article 3.
- Bivall Persson P, Cooper M. D., Jonsson, B-H., Ynnerman, A., Ainsworth, S., & Tibell L.A.E. (2007) *Designing and Evaluating a Haptic System for Biomolecular Education*. IEEE- Virtual Reality, 2007, 07, pp171-178.
- Rundgren, C-J (2006). Att börja tala 'biokemiska' – betydelsen av metaforer och hjälpord för meningsskapande kring proteiner. *Nor Di Na (Nordic Studies in Science Education)*, 1 (5), 30-42.

Referebedömda artiklar i nationella tidskrifter

- Bivall Perssson, P., Cooper .M., & Tibell, L.A.E. *Visuella och haptiska modeller för underlättad förståelse för molekylers struktur och interaktioner*. CUL-rapport 12; Pedagogiska utmaningar i tiden, 10:e Universitetspedagogiska konferensen vid Linköpings universitet, -9 November 2006

Referee-bedömda konferensbidrag

- Rundgren, C-J, & Tibell L.A.E. *Critical Features of Visualization of Protein Function – An Empirical Study of Students' Meaning-Making of Diagrams and an Animation*. European Researchers in Didactics of Biology, 16th to the 20th September 2008, Utrecht University, the Netherlands.
- Tibell, LAE, Ainsworth, S., Bivall Persson, P., & Höst, G. *Haptic Influences on Reasoning and Learning in Protein Education*, 9th Nordic Research Symposium on Science Education in Reykjavik, Iceland, 11th -15th June 2008.
- Bivall Persson, P., Cooper, M.D., Ainsworth, S., & Tibell, L.A.E., *Reasoning through Touch? Using Haptics in Life Science Education*. 12th EARLI Biennial Conference for Research on Learning and Instruction, Budapest, Hungary, August 28 - September 1, 2007
- Rundgren, C-J. Upper Secondary School Students' Interpretations of Visualizations of Proteins – A case Dstudy, ESERA 2007-
- Bivall Persson, P., Cooper, M., Ynnerman, A., Jonsson, B-H., & Tibell, L.A.E., *Experience the Apeceptual in Virtual Reality? Tactile and Visual Representations as Cognitive Tools in Molecular Life Science*. ESERA, in Malmö University, Malmö, Sweden, August 21-25, 2007

- Rundgren, C-J (2007) *Upper Secondary School Students' Interpretation of Visualizations of Proteins – A Case Study*. ESERA, Malmö.
- Bivall Persson, P., Tibell, L.A.E., & Cooper, M., *Visuella och haptiska modeller för underlättad förståelse för molekylers struktur och interaktioner*, Tekitprojekt 2005/2006 (2007)
- Bivall Persson, P., Cooper, M., & Tibell, L.A.E. *Visuella och haptiska modeller för underlättad förståelse för molekylers struktur och interaktioner*. CUL-rapport 12; Pedagogiska utmaningar i tiden, 10:e Universitetspedagogiska konferensen vid Linköpings universitet, -9 November 2006
- Bivall Persson, P., Tibell, L.A.E., & Cooper, M.D., *Using Force Feedback Virtual Reality Technology as a Tactil Gateway to Understanding of Biomolecular* referenser individ – samhälle – lärande. nio exempel på utbildningsvetenskaplig forskning 71 Interactions. 9th EARLI JURE Conference, Tartu, Estland, juni/juli 2006, <http://www.ut.ee/jure2006/>
- Bivall Persson, P., Tibell, L.A.E., Cooper, M.D., Ynnerman, A., & Jonsson, B-H., *Evaluating the Effectiveness of Haptic Visualization in Biomolecular Education - Feeling Molecular Specificity in a Docking Task*. XII IOSTE Symposium, Penang, Malaysia, July/August 2006, 108.
- Rundgren, C-J & Tibell, L 2005 *Gymnasieelevers tankar kring begreppet protein*. Presentation at NaLut, National conference for teacher educators in natural science, Malmö.
- Rundgren, C-J (2005) *Betydelsen av metaforer och hjälpor för meningsskapande vid lärande av molekylärbiologi*. Det 8 nordiske forskersymposium om undervisning i naturfag, Ålborg
- Stadig Degerman, M, Rundgren, C-J & Bernhard, J (2005) *Using visualisations as a linking tool in science education*. ESERA, European Science Education Research Association, Barcelona.
- Sundlöf A., Carstensen, A-K., Tibell L.A.E., & Bernhard J. *Real Models in Modelled Reality: epistemic confusion when communicating science?* 4th ESERA Conference, Noordwijkerhout, The Netherlands, August 19 - 23, (2003)

Bokkapitel / Rapporter

- Tibell LAE (2008) *Visualisering av naturvetenskap i lärande med fokus på representationer inom molekylär livsvetenskap*. Lundgren, U.P. (red.) Vetenskapsrådets rapportserie 2008:2 *Individ – Samhälle - Lärande. Nio exempel på utbildningsvetenskaplig forskning*, Vetenskapsrådets rapportserie 2008:2, 60 71 (2008).
- Cooper, M, & Bivall-Persson P., *Visuella och haptiska modeller för underlättad förståelse för molekylers struktur och interaktioner*. Rapport – TEKIT-projekt 2005/2006.

Thesis

- Rundgren, C-J, *Visual Thinking, visual speech – semiotic perspective on meaning-making in molecular life science*, Studies in Science and Technology Education 20, 2008
- Rundgren, Carl-Johan. *Meaning-Making in Molecular Life Science Education– upper secondary school students' interpretation of visualizations of proteins*. Licentiat avhandling, Studies in Science and Technology Education 2, 2006.
- Gunnarsson, Andreas, *Genetik i fiktion*, Licentiat avhandling, Tema Kultur och Samhälle, 2006:2

Manuskript

- Bivall Persson, P., Ainsworth, S., & Tibell, L.A.E, *Do Haptic Representations Help Complex Molecular Learning?* (submitted to Science Education, March 2010)
- Rundgren, C-J, Hirsch, R. Tibell, L. & Chang Rundgren, S. N (submitted) Making Sense of Visualizations of Protein Function – A semiotic study of communicative resources in relation to conceptual depth. *Research in Science Education*.

Refereed scientific posters and abstracts

- Bivall Persson, P., Cooper, M., Ynnerman, A., Jonsson, B-H., Ainsworth, S & Tibell, L.A.E., *Use of Chemical Force Feedback for Multi-sensory Insights into Ligand Docking*, Presented at the Gordon Research Conference on Visualization in Science and education, Bryant University, Smithfield, RI, USA. July 1-6, 2007
- Bivall Persson, P., Tibell, L.A.E. & Cooper, M. (2006). *Using Force Feedback Virtual Reality Technology as a Tactile Gateway to Understanding of Biomolecular Interactions*. Presented at the 9th EARLI-JURE Conference, Tartu, Estonia, July, 2006
- Bivall Persson, P., Cooper, M. & Tibell, L.A.E. (2005) *VR and Haptics for Multi-Sensory Insights into the Molecular World of Life Science*. Presented at the Gordon Research Conference on Visualization in Science & Education, Oxford, UK, July 3-8 2005.
- Sundlöf, A., Joanson, H., & Tibell, L.A.E. (2003) *Sensible Artefacts for Making Sense: a Study Approach*. Presented at the Gordon Research Conference on Visualization in Science & Education, Oxford, UK. July, 2003.
- Bivall Persson, P., Tibell, L.A.E., & Cooper, M.D., *Using Force Feedback Virtual Reality Technology as a Tactile Gateway to Understanding of Biomolecular Interactions*. 9th EARLI JURE Conference, Tartu, Estland, juni/juli 2006
- Rundgren Carl-Johan & Tibell L.A.E, *The role of helpwords and spontaneous analogies in meaning-making in molecular biology*, Submitted to “Det 8 Nordisk Forskningsymposium om undervisning i naturfag”, Aalborg, Denmark, 30 April – 3 Maj 2005.

MER MARKNAD OCH MER POLITIK

– Framväxten av nya former för styrning och reglering av europeisk högre utbildning och forskning

Linda Wedlin, *Uppsala Universitet*

Tina Hedmo, *Uppsala Universitet*

Under de senaste decennierna har vi kunnat följa ett ökat intresse för kunskap och hur kunskap antas utgöra nyckeln till ökad ekonomisk tillväxt, innovation och konkurrenskraft för Europa. Av tradition har universiteten varit de centrala producenterna och förmedlarna av kunskap i samhället, men det ökade behovet av kunskapsutveckling och konkurrenskraft har stimulerat en omfattande politisk debatt och aktivitet för hur ett *Europe of Knowledge* ska skapas och "bäst organiseras". En iakttagelse som kan följas parallellt med det ökande intresset för kunskapens roll i Europa är hur den politiska styrningen och kontrollen av de nationella utbildningssystemen alltmer försvagats; en utveckling som är påtaglig inom offentlig sektor mer allmänt. Forskning visar hur en rad politiska reformer har genomdrivits sedan 1980-talet och som tenderat att reducera statens roll och inflytande i styrningen av högre utbildning och forskning (Enders, 2004; Kogan och Hanney, 2000). Samtidigt som den högre utbildningen kraftigt har expanderat har universitetens handlingsfrihet eller autonomi ökat vad gäller styrning och organisering och en mer management-orienterad styrning har initierats på lokal nivå. En ökad konkurrensutsättning och försvagad statlig styrning utmärks också på forskningssidan där resurser alltmer kommit att anslås av externa finansieringskällor. Finansieringen av forskning har dessutom över tid kommit att bli mer resultatorienterad och baserad på olika mätinstrument som citeringsindex, ranking och bibliometri.

I spåren av en statlig avreglering av högre utbildning i Europa kan vi observera en ökad spridning av "mjuka" och till synes frivilliga former av regler som riktlinjer (policies), rekommendationer, standarder, jämförelser och rankingar av olika slag som förefaller agera oberoende av enskilda stater

(Mörth, 2006). De nya reglerna skiljer sig också ifrån tidigare nationellt avgränsade och statligt drivna regleringsformer genom att de kännetecknas av, och i enlighet med politikernas strävan, en marknadslogik och principer för frivillighet, konkurrens och valmöjlighet. Utvecklingen av mjuk reglering är inte avgränsad till högre utbildning. Power (1997) menar att hela västvärlden i det närmaste kan betraktas som ett "granskningssamhälle" (*audit society*) som utmärks av en explosionsartad ökning av revisioner, utvärderingar och granskningar och av organisationer som på olika sätt arrangerar sin verksamhet till att bli mer "granskningsbar". Framväxten och spridningen av nya regleringsformer har studerats inom området för företagsekonomiska utbildningar där modeller för ackreditering (Hedmo, 2004) och ranking av utbildningsprogram och handelshögskolor (Wedlin, 2006) har vuxit fram och spridits under sent 1990-tal. För utbildningsområdet handlar det här om delvis nya system att jämföra och granska utbildningsprogram och organisationer som antas ersätta eller komplettera statlig reglering på nationell nivå. De nya regleringssystemen drivs också fram av andra intressen och aktörer än stater som professionella nätverk och media. Sammantaget innebär utvecklingen av regleringssystem inte en minskning av antalet sådana system, utan snarare uppkomsten av ett "regleringsområde" (*regulatory space*) som ger utrymme för nya reglerare, regler och regleringssystem att agera (se t ex Hancher och Moran, 1989). Det är därför lämpligare att resonera i termer av en omreglering snarare än en avreglering av samhället och dess olika sektorer; en omreglering som skär igenom nationella och organisatoriska gränser och bygger på en för den högre utbildningssektorn främjande begrepp som effektivitet, kvalitetsgranskning och "managerialism" (Shore och Wright, 2000; Enders, 2004). De nya regleringssystemen antas också hänga samman med en ökad internationalisering av högskolepolitiken där universitet i allt högre grad utsätts för en internationell konkurrens och marknadsutsättning.

Men att utgå ifrån att omregleringen bara är ett resultat av en konkurrensutsatt och internationell utbildningsmarknad är alltför simpel. Genom sådana förklaringar riskerar vi att förväxla olika drivkrafter och orsaker till den utveckling vi ser idag. Vad en marknad är och vad internationell konkurrens innebär är inte givet. Det kan finnas såväl politiska, sociala och ekonomiska incitament bakom utvecklingen och den ökade internationella jämförelsen av utbildning och den förändrade konkurrenssituationen kan också vara resultatet av framväxten av nya regleringar och granskningsformer i samhället. Studierna av ackreditering (Hedmo, 2004) och ranking (Wedlin, 2006) har också visat att framväxten av nya regleringssystem i hög grad är ömsesidigt beroende av varandra men också av pågående institutionella förändringar. Exempelvis har internationella rankingssystem

drivit fram identitetsförändringar bland handelshögskolor och bidragit till utvecklingen av en jämförbar internationell marknad för bland annat MBA-utbildningar (Wedlin, 2006). En "marknadisering" av högre utbildning är också starkt framträdande inom Bologna-processen där utbildningsföreträdare för en mångfald europeiska länder på mellanstatlig nivå sedan slutet av 1990-talet strävat efter att skapa ett "*European area of higher education*" som ska bidra till skapandet av en internationellt jämförbar högre utbildning. En motsvarande ansträngning kan också urskiljas på EU-nivå där målet i enlighet med Lissabon deklARATIONEN ÅR 2000 är att skapa ett "*European area of research*" som ska stimulera en ökad rörlighet, anställningsbarhet, ekonomisk tillväxt, forskning och innovation i Europa (Communiqué of the Conference of Ministers, 2003; <http://europe.eu.int>, 2002-10-22). På både mellanstatlig som överstatlig nivå uttrycks sålunda betydelsen av att skapa europeiska marknader för högre utbildning och forskning med jämförbara riktlinjer för struktur, styrning och kontroll. Från att ha varit en nationell och/eller lokal angelägenhet har styrning, finansiering och reglering av högre utbildning och forskning kommit att inta en central position på den utbildningspolitiska agendan på europeisk nivå. Samtidigt kan vi följa hur den politiska retoriken och agendan utmärks av marknadsorienterade ideal och modeller för styrning och reglering av högre utbildning och forskning. Men är marknad och politik förenliga begrepp? Går det att balansera eller förena politikernas ideal om styrning och produktion av god utbildning och forskning med mer marknadsorienterade styrningsprinciper som vilar på helt andra logiker?

I forskningsprojektet "*Mer Marknad och Mer Politik – framväxten av nya former för styrning och reglering av högre utbildning och forskning*" studeras den pågående högskole- och forskningspolitiska utvecklingen inom EU. Syftet med projektet är att analysera hur politiska styrningsideal för kunskap förhåller sig till idéer om marknadsskapande och de nya former av regler och regleringar som växer fram i dess spår. Inom ramen för projektet studeras hur olika styrnings- och regleringsformer har skapats och vuxit fram inom respektive politikområde (dvs. högre utbildning och forskning), hur de är organiserade och vad de betyder för utformningen av utbildning och forskning. Projektet är indelat i två delstudier där den ena studien fokuserar på framväxten och organiseringen av Bologna-processen och den andra på skapandet och organiseringen av det Europeiska Forskningsrådet (European Research Council). En viktig utgångspunkt i projektet är att inte studera dessa utvecklingar separat. Genom att analysera dem tillsammans kan vi öka förståelsen för hur de förhåller sig till och samspelar med varandra i de policyskapande processerna.

Teoretiskt anknyter projektet till tidigare och pågående studier som rör *omregleringen* av samhället; hur regler och regelsystem skapas och omskapas transnationellt, hur de sprids och tillämpas, och vilken betydelse de har för styrning och institutionell omvandling (Djelic och Sahlin-Andersson, 2006; Sahlin och Wedlin, 2008; Hedmo, 2009; Levay och Waks, 2006; Lindberg och Blomgren, 2009). För att förstå förutsättningar och villkor för kunskapsproduktion och hur sådana villkor formas inom fält och i samspel mellan olika aktörer inom fält ansluter projektet också till Bourdieus kunskaps sociologiska tradition där akademien analyseras som ett avgränsat kulturellt fält (1996). Detta perspektiv anknyter också till organisatorisk eller sociologisk institutionalism, där omgivningens betydelse och inflytande antas villkora institutionell förändring (se t ex Ramirez, 2002). Institutionella förutsättningar, i form av regleringar, normer och värderingar, bidrar till enskilda organisationers utveckling liksom till struktureringen av organisatoriska fält. Genom att studera högre utbildning som ett organisatoriskt eller kulturellt fält är det möjligt att analysera och förstå det sammanhang inom vilket nya reglerings- och styrsystem växer fram och hur de relaterar till mer övergripande förändringar inom fältet. Olika styrnings- och regleringsmekanismer kan då betraktas som en pågående strukturering av fältet och av det omgivande samhället.

Governance är ett annat centralt begrepp i projektet som tillämpas för att förklara och förstå dynamiken, komplexiteten, drivkrafterna, samspelet och invävdheten mellan olika nivåer och aktörer i den pågående omregleringen av samhället (Djelic och Sahlin, 2006; Hirst, 2000; Pierre, 2000). Forskning om styrning eller governance vilar på en tvärvetenskaplig kunskaps tradition och syftar bland annat till skapa en ökad förståelse för hur regelskapande (eller policy skapande) processer inom olika samhällssektorer och politikområden tar sig uttryck, organiseras och styrs. Studier visar att sådana processer ofta sker inom ramen för nätverksliknande strukturer som innefattar en mängd olika aktörer och intressen förutom stater. Sådana nätverk överskrider därmed flera geografiska och organisatoriska nivåer och gränser och förutsätter samordning, förhandling och frivillighet som styrningsprinciper.

Projektets resultat visar (Hedmo och Wedlin, 2008; kommande; Wedlin et al., 2009) att organiseringen av policy skapande inom ramen för Bologna processen och ERC kännetecknas av en mångfald nivåer, aktörer och logiker som är gränsöverskridande men samtidigt öppnar upp för såväl samarbete som konkurrens. Trots att såväl utvecklingen av Bologna processen som ERC har förknippats med de politiska ambitionerna inom EU visar de två studierna hur förloppen har uppstått och utvecklats i ett dynamiskt samspel mellan såväl statliga som icke-statliga aktörer. Ambitioner, logiker och ideal

har integrerats och tillsammans kommit att forma utvecklingen av nya riktlinjer och styrningsmekanismer såväl inom som mellan processerna. Exempelvis har Bologna processen som ett mellanstatligt politiskt initiativ drivits fram genom nationella reformbehov men har över tid alltmer kommit att integreras med EU:s utbildningspolitiska agenda kännetecknad av ekonomiska förtecken och marknadsideal. Utvecklingen av Bologna processen har också i ökad grad kommit att införlivas med den forskningspolitiska agendan inom EU, vilket innebär att gränsen mellan dessa båda politikområden alltmer kommit att luckras upp. Studiernas resultat visar att det inte handlar om nationell, mellanstatlig eller överstatlig styrning utan snarare om en sammanvävd form av styrning mellan de olika nivåerna. De driver fram varandra och är samtidigt ömsesidigt beroende av varandras resurser, legitimitet och kompetens för framgång. Samtidigt visar studierna att processerna kännetecknas av spänningar mellan aktörer och en kamp för att finna en balans mellan beroende och oberoende till den överstatliga styrningsnivån. Att behålla den nationella suveräniteten för högre utbildning och forskning och ett oberoende gentemot EU:s strukturer och principer är utmärkande drag för de policyskapande diskussionerna inom ramen för såväl Bologna som ERC.

Referenser:

- Djelic, M-L. och Sahlin-Andersson, K. (red.) (2006), *Transnational Governance. Institutional Dynamics of Regulation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- COM (2003), "The role of the universities in the Europe of Knowledge", 58 Final, 5 februari.
- Enders, J. (2004), "Higher education, internationalization, and the nation-state: recent developments and challenges to governance theory", *Higher Education*, 47: 361-382.
- Hancher, L. och Moran, M. (red.) (1989), *Capitalism, Culture, and Economic Regulation*, Oxford: Clarendon Press.
- Hedmo, T. (2004), "Rule-making in the transnational space. The development of European accreditation of management education", unpublished doctoral thesis for the Department of Business Studies, Uppsala University.
- Hedmo, T., 2009, "Skapandet av en gemensam folkhälsopolitik i EU. En öppen process i gränslandet mellan offentligt och privat". I: Blomgren, M. & Lindberg, K. (red.), *Mellan offentligt och privat. Om styrning, praktik och intressen i hälso- och sjukvården*. Stockholm: Santérus; 103-119.
- Hirst, P. (2000), "Democracy and governance" in J. Pierre (red.); 308-328.
- Kogan, M. och Hanney, S. (2000), *Reforming Higher Education*, *Higher Education Policy Series*, 50, London: Jessica Kingsley Publishers.
- Levy, C. & Waks, L. (red.) (2006), *Strävan efter transparens: granskning, styrning och reglering i sjukvårdens nätverk*, Stockholm: SNS förlag.

- Lindberg, K. och Blomgren, M. (red.) (2009), *Mellan offentligt och privat: styrning, praktik och intressen i hälso- och sjukvården*. Stockholm: Santérus Academic Press.
- Mörth, U. (2006), "Soft regulation and global democracy" i Djelic, M-L, och Sahlin-Andersson, K (red.), *Transnational Governance: Institutional Dynamics of Regulation*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 119-135.
- Pierre, J. (red.) (2000), *Debating Governance. Authority, Steering & Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Power, M. (1997), *The Audit Society. Rituals of Verification*, Oxford: Oxford University Press.
- Ramirez, F. O. (2002), "Eyes Wide Shut: University, State and Society", *European Educational Research Journal* 1(3): 255-271.
- Sahlin, K. and Wedlin, L. (2008), "Circulating ideas: Imitation, translation and editing" i *Handbook of Organizational Institutionalism*, Sage, Thousand Oaks.
- Shore, C. och Wright, S. (2000), "Coercive accountability. The rise of audit culture in higher education" i Strathern, M. (red.), *Audit Cultures. Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*, London: Routledge; 57-89.
- Wedlin, L. (2006), *Ranking Business Schools. Forming Fields, Identities and Boundaries in International Management Education*, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Wedlin, L., Sahlin, K., och Hedmo, T (2009) The Ranking Explosion and the Formation of a Global Governing Field of Universities. I Wedlin, L, Sahlin, K., och Grafström, M. (red.), *Exploring the Worlds of Mercury and Minerva. Essays for Lars Engwall*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis; 317-333.

ARTIKELSAMMANFATTNINGAR

Att bli mattemänniska

Inge Johansson

Session 1, seminarium nr 2

Hur skapar barn innehåll och innebörd när de går från förskola till skola? Hur påverkar föräldrar och personal barnen och vad tänker de om det pedagogiska innehållet?

Här står samspelet mellan grupp och individ i fokus, men även gränssnitt mellan formella och informella lärprocesser. Data samlas in 2 gånger om året, i form av intervjuer och observationer. Insamlingen sker under en treårsperiod då barn följs från förskola till skola. Barn följs från slutet av förskoletiden, under förskoleklassen till skolan och fritidshemmet.

Kunskap från projektet har betydelse för utbildning av lärare och innehållet i deras professionella kompetens.

Att förädla information till kunskap: Studier av projektarbete, "verkliga problem" och att lära sig tänka och resonera i en digital värld

Roger Säljö

Session 2, seminarium nr 10

Information, kunskap och verifierbara ståndpunkter i en digital tid: att lära om växthuseffekten.

Miljöpåverkan av mänskliga aktiviteter beskrivs i politiken som ett ödesdämligt tema för mänskligheten. Att förmedla insikter i dessa frågor blir en alltmer central uppgift för skolan. Samtidigt är detta krävande, eftersom frågorna är mångvetenskapliga och kontroversiella. Projektet har följt skolor som arbetar med undersökande arbetssätt i undervisning om växthuseffekten. Resultaten belyser de kompetenser elever skall utveckla för att nå en informerad ståndpunkt.

Bakgrund, studieval och arbetsmarknad för studenter i akademisk (yrkes)utbildning i Växjö 1970–2005

Gunnar Olofsson

Session 2, seminarium nr 9

Studenter vid Växjö universitet studeras i projektet - deras bakgrund, studiegång och yrkesframtid. Analysen är särskilt inriktat på de "akademiska yrkesutbildningarna", vilka dominerar utbildningsmiljön vid ett mindre regionalt universitet.

Utbildningarna i fokus är lärarutbildningen för grundskolan och gymnasiet, programmet för personalvetare vilket är ett beprövat yrkesprogram, programmen för kulturledare och coaching samt sports management där de två sistnämnda är exempel på nya lokala utbildningar.

Samtliga studier har knutit an till projektets överordnade analytiska begrepp, utbildningskontraktet.

Det andra steget

Ulla Runesson

Session 3, seminarium nr 12

Kan kunskap från en Learning study användas av andra lärare och i andra sammanhang? Resultatet i en LS är en beskrivning av de aspekter av lärandets innehåll som är nödvändiga för eleverna att se för att lära sig. Två svenska lärargrupper, vid två olika skolor, har tagit del av och utvecklat resultat från två LS genomförda i Hong Kong. Genom att ta reda på vad eleverna kunde före och efter undervisningen samt videofilma lektionerna studerades hur lärarna anpassar och utvecklar resultaten i sin egen praktik.

Studien visar att resultatet från Hong Kong anpassades och utvecklades i förhållande till den egna kontexten. Lärarna använde de variationsteoretiska principerna så att eleverna gavs möjlighet att lära. Vidare fann vi att kritiska aspekter för lärande och hur dessa iscensätts i den konkreta lärandekontexten, är såväl generella som specifika. Sett i relation till den studerade elevgruppen, kan kunskap som generats utifrån andra elever och i andra sammanhang vara en kunskapsbas som förvaltas och utvecklas av lärare i relation till sin egen pedagogiska situation.

Det gränsöverskridande lärandets innehåll och organisering

Per-Anders Forstorp

Session 3, seminarium nr 11

För cirka trettio år sedan var gränsöverskridande tvärvetenskaplig högskoleutbildning och forskarutbildning ett omstritt fenomen. Entusiaster hävdade att de traditionella formerna för kunskapens organisering i vetenskapliga ämnen och discipliner inte kunde hantera samtidens komplexa problem. Kritiker hävdade att de nya utbildningsformerna tenderade att förflacka kunskapen och den erfarenhet som akademiska ämnen under åren uppnått och menade att tvärvetenskap kunde bedrivas tidigast efter avslutad forskarutbildning.

Idag är gränsöverskridande utbildningar på olika nivåer inom högskolan tvärtom helt accepterat och mycket vanligt förekommande. Det är snarast en norm att nya utbildningar skall bryta mot tidigare uppdelningar och syfta till att överskrida gränser av olika slag. Med tanke på denna expansion av det gränsöverskridande lärandet är det angeläget att utvecklingen görs till föremål för beskrivning, analys och kritisk granskning.

Didaktiska perspektiv på nya lärares professionella utveckling

Christina Gustafsson

Session 1, seminarium nr 21

Den första tiden i läraryrket kallas internationellt för "induction". I denna studie har intresset riktats mot de processer, det innehåll och de betingelser för professionell utveckling som kan identifieras under den första tiden av yrkeserfarenheten.

Mentorskap och vad det innebär att vara professionell som lärare har studerats. Projektet har vinklats mot lärarlegitimation och särskilt bedömningen av den nya lärarens yrkesutövning, vilket gör att ett vetenskapligt bidrag om lärarlegitimation har kunnat ges.

Eget arbete – en spegling av kunskapens karaktär i omvandling

Kerstin Bergqvist

Session 2, seminarium nr 28

”Eget arbete” i år 1 – 2 studerades med hjälp av observationer, intervjuer och inspelade samtal. Avsikten var att belysa vad som betraktas som kunskap och lärande. Mått på framgång var medvetenhet om vad man klarar av, effektiv användning av tiden och förmåga att hinna bli färdig med så mycket som möjligt.

Resultaten visar en intim och reflexiv koppling mellan kunskap och lärande, klassrumsmiljö och det sätt som det dagliga arbetet organiserades på..

Folkhögskolans praxis i förändring

Bernt Gustavsson

Session 4, seminarium nr 19

Med utgångspunkt från begreppet praxis har detta projekt undersökt flera olika aspekter av folkhögskolans praktiker och deras förändringar i samhällsutvecklingen.

Projektet tar upp folkhögskolans särart i förhållande till andra utbildningar, det specifika med skolformen i ett historiskt perspektiv, vad informationstekniken betyder ur ett genusperspektiv. I artikeln kan du också läsa om folkhögskolans anpassning till arbetsmarknaden, förhållandet till den öppna högskolan, betydelsen i närsamhället, internationellt inflytande och förändring från och med 1991 års folkbildningsproposition. Projektet har även jämfört fritidsledarutbildningar på folkhögskola med lärare på fritidshem på högskolan, samt tittar närmre på rektorernas ställning.

Framtidens utbildningshistoria

Ulf P. Lundgren

Session 1, seminarium nr 4

Begreppet kompetens övertar alltmer begreppet kunskap. Reformen har riktats mot regleringar av en utbildningsmarknad med kontroll av utbildningens resultat. Mål och visioner i politiken har fått träda tillbaka. Det är inte en tänkt framtid som styr alltmer av politiken utan regleringen av en marknad.

Syftet med projektet var att se hur begreppet framtid beskrivits och behandlats med avseende på hur kunskaper skall väljas ut och organiseras för lärande. Tanken var att empiriskt beskriva hur den senmoderna läroplanskoden formas (Lundgren, 2006). I analysen framträder relationer mellan strukturkriser, produktionsförändringar, utbildningsreformer och ändrad politisk styrning. Utbildningspolitiken definieras av en ökad osäkerhet om vad en framtida produktion kräver för kunskaper.

Forskningsprojektet har varit en del av ett mer omfattande forskningsprogram som bedrivits av forskningsgruppen "Studies in Educational Policy and Educational Philosophy, Uppsala Universitet.

Grundlag, multikulturellt samhälle och skolans värdegrund – Studier rörande implementeringen av lag och rättsvärden i skolans styrdokument och skolans praktik

Rolf Nygren

Session 3, seminarium nr 13

Lagar av högre valör styr i moderna stater lagar av lägre valör. I Sverige finns en normhierarki i form av grundlagarna, därefter lag i teknisk mening, därefter regeringens normgivning och sist förvaltningsregler utgivna av statliga och kommunala myndigheter. Skolans regelverk kan återfinnas i alla normhierarkierna. I princip måste alla skolans normer vara konforma med annan högre lagstiftning, men hur är det i verkligheten? Går det över huvud taget att kommunicera lagbudskap rakt ner genom normhierarkin? Det är projektets grundfråga.

Vi undersöker regler och normer relaterade till skolans uppdrag att främja demokrati och multikulturellt samhällsliv samt att motverka segregering och diskriminering. Projektet ska visa om och hur grundläggande rättsliga normer och rättspolitiska intentioner överförs till läroplaner och andra styrdokument för skolan. Hur tillämpas de i det praktiska skolarbetet och hur

får lagstiftningen genomslag i skolans liv? Projektet undersöker hur skolaktörerna uttolkar och konkretiserar skolans uppdrag som det är givet i regelverk och normbildningar. Även språkets värdeförmedlande roll i uttalat mångkulturella skolmiljöer undersöks.

Hur mobbning blev ett samhällsproblem

Anna Larsson

Session 4, seminarium nr 18

Denna studie handlar om synen på barns kamratliv under efterkrigstiden, belyst genom mobbningsfrågan i Sverige. År 1969 initierades en diskussion om mobbning i skolan och sedan dess har frågan debatterats mer eller mindre intensivt.

Denna studie belyser den svenska mobbningsdebattens uppkomst och utveckling ur olika historiska, samhällsliga och idémässiga perspektiv. Studien analyserar också de synsätt och det samhälle som frågan om mobbning både formades av och reagerade emot. Med en socialkonstruktionistisk ansats har tidskrifter för barn, föräldrar och skolpersonal analyserats, liksom föräldrarådgivningslitteratur, dagspress och vetenskaplig litteratur.

Studien visar hur barns kamratliv, från att ha varit en tämligen perifer fråga, i och med mobbningsdebatten fick stor uppmärksamhet i mediala och så småningom även i vetenskapliga och politiska sammanhang. Förklaringsmodeller till och åtgärdsförslag mot kamratproblem förändrades också, vilket framkommer i studien. Vidare visar studien hur detta hänger samman med efterkrigstidens förändringar i skola, vetenskap och samhälle.

I demokratins marginaler – ett projekt om barn i problematiska skolsituationer

Claes Nilholm

Session 5, seminarium nr 24

Projektet studerade och analyserade förutsättningar på statlig, kommunal och lokal skolnivå för skolors arbete med elever i problematiska skolsituationer likväl som skolors och lärares konkreta arbete. Utgångspunkten för projektet var bilden av att skolan till stora delar individualiserar skolproblem och att man inte så sällan tar till segregeringar mot traditionella sätt att arbeta. I projektet fanns ett speciellt intresse för utmaningar mot traditionella sätt att arbeta.

Några av projekts resultat är att svensk utbildningspolitik inte är så inkluderande som det ofta hävdats. Det finns vissa tendenser till en nyorientering inom specialpedagogiken bland framförallt skolchefer, rektorer och specialpedagoger. Mycket av makten kring hur specialpedagogik gestaltas finns på det lokala planer och där finns en stor variation i lösningar. Olika yrkesgrupper har delvis en motstridig syn på området, där lärare mer sällan än andra grupper ser att undervisningen eller klassrumssituationen skulle kunna orsaka svårigheter för elever. I en fallstudie visas hur elevernas syn på mobbning, som skiljer sig från skolans och lärarnas, osynliggörs i skolsammanhanget. Ytterligare en fallstudie illustrerar hur det är möjligt att arbeta inkluderande med elever med neuropsykiatriska diagnoser.

Kemitexter som redskap för naturvetenskapligt lärande: en komparativ studie av undervisningspraktiker i svenska och finlandssvenska klassrum

Inger Eriksson

Session 4, seminarium nr 17

Svenska och finska (och finlandssvenska) elevers naturvetenskapliga prestationer uppvisar markanta skillnader i internationella mätningar som PISA. Mot bakgrund av att Finland och Sverige har ett till synes likartat skolsystem är det inte helt enkelt att förstå varför de finska och finlandssvenska eleverna presterar så mycket bättre än de svenska. Vad är det som skapar sådana skillnader? Många olika förklaringar har förts fram, till exempel i relation till lärarutbildning. Men vilket kemilärande möjliggörs i svenska och finlandssvenska undervisningspraktiker? Kemiinnehållet i läromedel från Sverige och Finland är i stort det samma och i finlandssvenska skolor fram till 2007 användes ofta svenska läromedel.

I projektet genomfördes klassrumsobservationer relaterade till kemiundervisningen, kombinerat med intervjuer och dokumentationer som fokuserade periodiska systemet och kemiska bindningar. De första analyserna ger en bild av att det finns skillnader i innehållets behandling och vad som karaktäriserar undervisningspraktikerna i de båda länderna. I finlandssvenska skolor fokuseras exempelvis faktareproduktion, formelskrivning och detaljerade provfrågor, där samma läromedel används i alla skolor. I svenska skolor betonas förståelse av vardagsfenomen, diskussioner och prov som skiljer på G, VG och MVG-frågor där G-frågor utgörs av enkla faktakunskaper.

Konsten att lyckas som konstnär. Socialt ursprung, kön, utbildning och karriär 1945–2007

Martin Gustavsson

Session 3, seminarium nr 15

Få utbildningar har så högt söktryck som de konstnärliga. Till Kungliga Konsthögskolan, på toppen av utbildningshierarkin inom fri konst, söker varje år ungefär 800 stycken aspirerande konstnärer. Av dessa antas endast 25 individer, vilket är cirka tre procent. Efter fem års högskolestudier är det bara ett fåtal i denna lilla studentgrupp som kommer lyckas att etablera sig som konstnärer och än färre som fullt ut kommer att kunna livnära sig på sin konst.

Det är anmärkningsvärt att så många söker sig till ett område där årsinkomsterna bevisligen är låga och utsikterna minimala att få en stabil livsinkomst. Projektet kastar förklarande ljus över denna eftersökta del av utbildningssystemet och den hårt konkurrensutsatta del av arbetsmarknaden som utbildningarna riktar sig mot. Vi visar att en förändrad social rekrytering till både skola och fält har samspelat med en feminisering. Medan kvinnor från högre klass tar ett större utrymme träder män från arbetarklassen tillbaka.

Studierna bygger på material i skolarkiv 1938–1984, kyrkoarkiv 1876–1978, hos SCB 1977–2007, enkäter till konstelever, intervjuer med konstnärer från olika generationer samt ett stort antal källgrupper som berättar om framgång på konstfältet (gallerikataloger, recensioner, museiinköp, register över stipendiater etc.)

Lärande i undervisning

Cathrin Martin

Session 4, seminarium nr 16

Projektet utforskar hur lärandeprocesser i detalj går till snarare än att se lärande som ett utfall eller ett resultat av interaktion. Projektet hanterar frågor om relationen mellan undervisning, interaktion och lärande. Lärande ses som förändrat deltagande och något som människor gör tillsammans.

Analyserna visar hur ideologier, traditioner och rutiner är lokaliserade och skapade i vardagliga aktiviteter. Ett förändrat deltagande blir synligt utifrån förändringar över tid i interaktionella mönster som reparationer, men även som förändringar av deltagande i en aktivitet. Bland annat studeras hur patienter successivt förändrar sitt deltagande i problemsekvenser och hur små situationella förändringar är kritiska för att förstå hur

lärandeprocessen formas. Dessutom studeras hur barn i en Reggio Emilia skola lär sig skolans regler och vilka möjlighetsutrymmen som ges för deltagande i undervisningen.

Marknadsetetik och vardagskultur i klassrummet. Ett ideologiskt dilemma? Identitet, dominans och kunskapsbildning i grundskolans musikundervisning

Claes Ericsson

Session 1, seminarium nr 1

Studien bygger på videodokumentation av undervisningen i musik vid 9 skolor under vårterminen år 9. Det empiriska materialet har analyserats via diskursanalys för att sedan relateras till samhällsvetenskapliga teorier. Resultaten visar att marknadsetetik och elevers vardagskultur transformeras och hybridiseras när fenomenen innefattas i en skolkontext. Formen för undervisningen följer en traditionellt skolmässig struktur, där elevers frihet att experimentera och uttrycka sig begränsas.

Mer marknad och mer politik – nya former för styrning och reglering av europeisk högre utbildning och forskning

Linda Wedlin och Tina Hedmo

Session 4, seminarium nr 20

I detta forskningsprojekt studeras den pågående högskole- och forskningspolitiska utvecklingen inom EU. Dess syfte är bland annat att analysera de regler och regleringar som växer fram i dess spår. Projektets två delstudier fokuserar på framväxten och organiseringen av Bolognaprocessen och det Europeiska Forskningsrådet (ERC).

Projektets resultat visar hur nya regleringar växer fram i ett dynamiskt sammanhang kännetecknat av en mångfald nivåer, aktörer och logiker.

Omvärlden och skolan. Ett tvärvetenskapligt projekt om ungdomars lärande och om mötet mellan den lokala kulturen och skolan i mångkulturella förortsområden.

Ove Sernhede

Session 1, seminarium nr 3

Studien som är etnografisk har två fokus. Det första är riktat mot hur den kommunala förortsskolan möter den verklighet av multidimensionell fattigdom och segregation som den tvingas verka i.

Två idealtypiska exempel på hur skolan handskas med förortssituationen studeras. De två skolorna representerar två ledarskapsstrategier och två helt skilda pedagogiska modeller och förhållningssätt. Vad vi finner är att, trots att båda skolorna själva hävdar att de är lösningen på förortens skolsituation, så brottas båda i princip med lika katastrofala resultat vad gäller elevernas betygsprestationer. Pedagogik och ledarskap har inte den avgörande betydelse för elevernas prestationer som skolan själv hävdar. Vi menar att den typ av problem som denna typ av kommunala förortsskolor står inför har sin grund utanför skolan, närmare bestämt i den ojämna sociala utvecklingen, den territoriella stigmatiseringen och elevernas "self-othering".

Projektets andra fokus är relaterat till det lärande och den kunskapsproduktion som äger rum i de ungas egna gemenskaper utanför skolan. Vi finner att de frågor som står i centrum här är de teman eleverna saknade i skolan. Här finns energin, lusten och fantasin att uttrycka sig parallellt med strävan efter att förstå sin egen situation.

Professionell kompetens i utbildningspraktiker. Kritikgenomgångens pedagogik

Jonas Ivarsson

Session 2, seminarium nr 7

Att ge och ta kritik: Studier av kritikgenomgångar i arkitektutbildning. Projektet har studerat en av Sveriges arkitektutbildningar och fokuserat på den dominerande formen för examination – så kallade kritikgenomgångar.

Målsättningen har varit att bidra med en ökad förståelse för kritikgenomgångens villkor. Hur används examinationsformen för att synliggöra arkitekturens olika kompetenser? Vilken roll har språket, och hur kopplas det samman med planer, skisser, bilder och andra materiella föremål? Hur

hanteras det faktum att kritikgenomgången både har bedömande och instruerande drag? Hur behandlas relationen mellan projektarbetet som en process och som ett färdigt och presenterat objekt?

Analyserna har resulterat i insikter inom tre huvudsakliga teman – kritikens innehåll, presentationsformatet, och kritikgenomgångens dubbla rationalitet. Resultaten är inte bara relevanta för personer med intresse för lärande och arkitektur, utan för alla som arbetar med utbildning där man ger och tar kritik.

Relations between Socioeconomic Status and Reading Achievement in Different Educational Systems

Kajsa Yang Hansen

Session 1, seminarium nr 5

This project investigated changes in the relationship between socioeconomic status (SES) and reading achievement in different countries.

The findings showed that, in Sweden, reading achievement differences between schools increased slightly, whilst students' reading ability became more similar over time. And the between-school achievement differences were explained by the school SES composition of student intake. This school-level SES effect on reading achievement increased greatly between 1991 and 2001.

For other countries that were included in this project, the findings were diversified and sometimes unexpected. The hypothesis of increased between-school achievement differences and strengthened SES-Achievement association has only partially been proven. This may be due to the differences between educational systems as well as the actions taken in their recent school reforms. The changes in the between-school achievement variation and SES effect have strong policy implications.

The museum, the exhibition and the visitors

Staffan Selander

Session 5, seminarium nr 22

Museer framhålls idag ofta som mötesplatser eller arenor där meningsskapande och lärande kan äga rum. I detta projekt var syftet att undersöka museernas förändrade roll i samhället på tre olika sätt. Dels studerades museet som institution i ett historiskt och nutida perspektiv, där frågan om för-

ändrad självbild och kunskapssyn var central. Vidare studerades hur denna förändring tar sig uttryck i samtida utställningspraktiker, där också ny teknologi har en självklar plats. Slutligen undersöktes hur museibesökare använder sig av olika resurser och media i sitt meningsskapande under utställningsbesök.

De tre delstudierna som genomfördes har samtliga präglats av ambitionen att introducera teorier och metoder som tillsammans skapar ett koherent perspektiv på kommunikation och meningsskapande i museer. Projektet har bidragit med grundforskning inom området och dess resultat har betydelse för såväl musei- som utbildningsforskning.

Transnationella strategier inom den högre utbildningen. Sveriges förhållande till Frankrike och USA, 1919–2009

Mikael Börjesson

Session 5, seminarium nr 26

Svensk högre utbildning är inte längre så svensk. Sedan början av 1990-talet har antalet svenska studenter som läser utomlands ökat tiofalt. Och i Sverige omvandlas under påverkan av internationella modeller lärosätenas examina, kursutbud och undervisningsinnehåll. Alla lärosäten blir tvungna att förhålla sig till internationaliseringen och somliga ger sig på allvar in i konkurrensen på en transnationell utbildningsmarknad.

De omfattande investeringarna i utländsk utbildning förändrar villkoren för tillträde till och karriärer inom många sociala fält. Även om förutsättningarna är olika påverkas alla länder av det som sker. I denna nya situation utvecklas skilda strategier bland politiker, administratörer, lärare, forskare och studenter. Det är dessa strategier som stått i fokus i projektet Transnationella strategier inom den högre utbildningen.

Tvåspråkighet som resurs i studenters socialiseringsprocess i flerspråkiga utbildningsmiljöer

Gunilla Jansson

Session 2, seminarium nr 6

I projektet studeras studenters och lärares språkanvändning under praktiska och kliniska moment på mångkulturella vårdutbildningar. I tre olika delstudier beskrivs de metoder som används då studenter i olika faser av

utbildningen tränar på sin kommande yrkesroll, dels på varandra i smågrupper under praktiska moment i utbildningsmiljön, dels under praktikplatsförlagt arbete i mötet med patienter.

Resultaten ger vid handen att redskap för socialisering ska sökas på mycket subtila nivåer i interaktionen. Tvåspråkighet som resurs kan visserligen innebära att den tvåspråkige talaren intar rollen som "broker", t.ex. genom förklaringar av ord och uppgiftsinstruktioner. Det krävs detaljerade interaktionella analyser för att fånga de många mindre, mer subtila exempel på tvåspråkighet som resurs. Fenomenet såsom socialt identitetsarbete och användning av artefakter, som i samverkan med andra modaliteter medierar institutionalitet och legitimitet, har visat sig vara särskilt centrala för vår studie.

Utbildning som medborgerlig rättighet – föräldrarätt eller barns rätt eller....

Tomas Englund

Session 3, seminarium nr 14

På vilka sätt har internationella konventioner kommit till uttryck och använts i den svenska kontexten och vilka förhållanden har de därmed legitimerat? Projektet fokuserar på den ökade betydelsen av att betrakta utbildning i ett rättighetsperspektiv. Det har analyserat föräldrarättens ökade genomslag med fokus på den potentiella motsättningen mellan föräldrarätt och barns rätt.

Eftersom internationella konventioner haft stor betydelse för en ökad användning av föräldrarätten som auktoritet vad gäller utbildningens utformning, analyseras tillkomsten av textpartierna om föräldrarätten vad gäller utbildning i olika konventionstexter. Dessutom analyseras de potentiella motsättningarna mellan föräldrarätten och barns rätt vad gäller utbildning olika politisk-filosofiska perspektiv.

Utbildning, demokrati och kultur

Ylva Bergström

Session 5, seminarium nr 27

Samhällsengagemang och politiskt deltagande står förvisso öppet för alla, det är "bara" intresset eller kompetensen som drar gränsen mellan delaktig och icke-delaktig, engagerad och oengagerad. Utgångspunkten för denna

studie har varit att synliggöra grundläggande demokratiteoretiska antaganden och analysera vad unga medborgare värderar som förutsättningar för demokrati. Det handlar om en empirisk analys av hur gymnasieelever med olika bakgrund, på olika skolor och olika gymnasieprogram tolkar och värderar politik, etik och moral. Det handlar också om att kritiskt pröva centrala antagande hos normativa demokratiteorier.

Med utgångspunkt i socialt ursprung, kön och region pekar denna studie på skillnader i engagemang och icke-engagemang. Genom att låta den demokratiska praktikens villkor vara kontext träder andra sociala förutsättningar fram. Därtill spelar den demokratiska praktikens etos olika roll som mer eller mindre tillgängliga för olika sociala grupper. Kompetens är i denna studie förknippad med en rad faktorer som socialt och kulturellt ursprung, liksom kön och andra egenskaper. En uppväxt på bruksort eller i en universitetsstad tycks ha betydelse för unga människors situation i utbildning och förhållningssätt till politik och samhällsengagemang.

Villkor och förutsättningar för lärande, kommunikation och delaktighet i en gymnasieskola för alla

Ann Ahlberg

Session 2, seminarium nr 8

Den dagliga praktiken i gymnasieskolan byggs upp av en mängd språkliga och sociala sammanhang s.k. kommunikativa kontexter, där samtal förs om och med elever. Resultaten i projektet visar att samspelets karaktär har avgörande betydelse för elevers skolframgång. Det handlar om elevernas delaktighet i en kamratgemenskap, att de är reellt delaktiga i sin egen lärandeprocess och att skolan samverkar med föräldrarna.

För att uppnå detta krävs kommunikation och samspel med undervisande lärare och inte minst med klassföreståndare eller mentor. De mentorer som studerats i projektet visar i sitt uppdrag ett kvalificerat ledarskap för sina elevers och sin klass lärande. Mentorskapet visar sig även utgöra en brygga mellan olika kommunikativa kontexter. Forskningsprojektet pekar dock på att det finns ett behov av självkritisk granskning där skolan nagelfar vad tiden används till och hur samverkan sker inom och mellan olika kontexter. Den rutinmässighet som ibland kännetecknar den dagliga praktiken måste göras synlig av aktörerna, för att arbetsinsatserna ska kunna värderas i förhållande till vad de genererar.

Visualiseringar som meningsskapande verktyg för kommunikation av molekylär livsvetenskap – med fokus på kritiska aspekter och semiotik

Lena Tibell

Session 5, seminarium nr 23

Kunskapsrevolutionen inom den moderna biologin leder till en detaljerad molekylär förståelse av livsprocesserna. Vi söker kunskap om hur visuella verktyg kan användas för att förmedla detta innehåll. Vi har studerat tre olika typer av visualiseringar. Det handlar om tvådimensionella bilder, animationer och en interaktiv virtuell modell.

Vi identifierade egenskaper i visualiseringarna som var kritiska för hur de tolkades, konstaterade att kunskapsutvecklingen inte är direkt beroende av förmågan att använda ett vetenskapligt språk och att VR modellen stimulerade till att knyta samman kunskap från flera fält.

Yrkesutbildning i demokratins namn – folkhögskolans yrkesutbildningar 1868–2005

Anders Nilsson

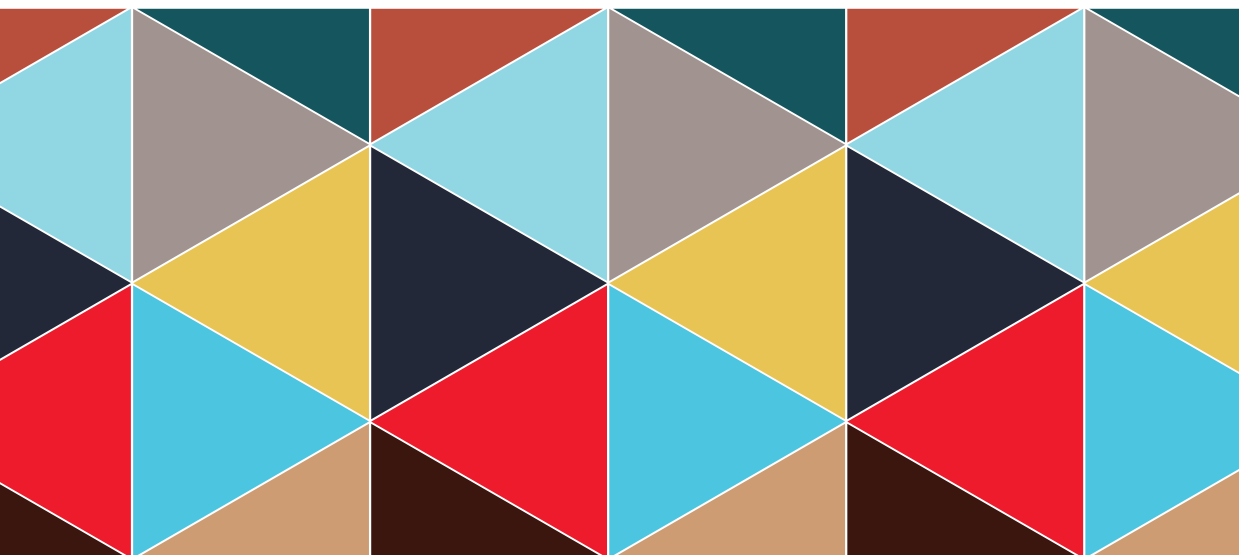
Session 5, seminarium nr 25

Folkhögskolan har sedan starten haft en dubbel uppgift; att fostra till medborgarskap och att förse medborgarna med praktiskt tillämpbara kunskaper. Två empiriska undersökningar har genomförts. I den ena undersöks folkhögskolans nutida yrkesroll i mötet med arbetslivet genom intervjuer med tidigare elever. Den visar bland annat att folkhögskolan för många varit inkörsporten till arbete och möjlighet att skapa något nytt.

Den andra undersökningen har inneburit att en unik databas har skapats med uppgifter om samtliga kurser för perioden 1868-1940. Med den som utgångspunkt kan vi bland annat visa att yrkesinriktad utbildning varit en mycket viktig del av folkhögskolans verksamhet sedan starten och att den utgjorde ungefär hälften av elevtimmarna 1868-1940. Yrkesinriktad utbildning var viktigare för kvinnor än för män, vilket troligen berodde på att kvinnornas utbildning i större utsträckning var gångbar utanför lantbrukssektorn. De båda undersökningarna hänför sig till skilda perioder men visar gemensamma drag. Folkhögskolan har under hela sin existens förmedlat färdigheter som är viktiga i fria yrken och utbildningen till demokratisk fostran – ett honnörsbegrepp – har i stor utsträckning varit yrkesinriktad.

Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté arrangerar årligen konferensen "Resultatdialog" med syftet att sprida kunskap om aktuell forskning och samtidigt skapa en mötesplats för dem som är intresserade av utbildningsvetenskaplig forskning. De forskare som medverkar slutredovisar projekt som har haft forskningsmedel från UVK. I denna rapport har forskarna bidragit med en populärvetenskaplig artikel som främst beskriver forskningsprojektets resultat. Artiklarna i rapporten visar på bredden av den forskning som med stöd av UVK bedrivs vid svenska universitet och högskolor.

För mer information om pågående och avslutade forskningsprojekt inom det utbildningsvetenskapliga området – se www.vr.se/forskningvistodjer

Klarabergsviadukten 82 | Box 1035 | 103 78 Stockholm | Tel 08-546 44 000 | vetenskapsradet@vr.se | www.vr.se

Vetenskapsrådet är en statlig myndighet som ger stöd till grundläggande forskning av högsta vetenskapliga kvalitet inom alla vetenskapsområden. Utöver forskningsfinansiering arbetar myndigheten med strategi och analys samt forskningskommunikation. Målet är att Sverige ska vara en ledande forskningsnation.

ISSN 1651-7350
ISBN 978-91-7307-184-0
